
UDK 267.3(497.5) Zadar
Izvorni znanstveni rad

**ZADAR – NOVO NADBISKUPSKO I METROPOLIJSKO
SJEDIŠTE DALMACIJE U KONTEKSTU POLITIČKIH PRILIKA
12. STOLJEĆA**

Zvezdan STRIKA, Gablingen

Tema rada važan je događaj iz zadarske i dalmatinske crkvene povijesti – uzdizanje Zadarske biskupije na stupanj metropolije i nadbiskupije, bulom pape Anastazija IV. od 17. listopada 1154. Na osnovi opsežne domaće i strane literature, kao i uvidom u izvornu građu, posebno se govori o političkim okolnostima u svezi s uzdignućem Zadra u sjedište nadbiskupije, posebice u kontekstu zadarsko-mletačkih odnosa 12. stoljeća. Na kraju rada donosi se u prilogu kronotaksa zadarskih biskupa i bula pape Anastazija IV. iz 1154. godine.

KLJUČNE RIJEČI: *Dalmacija, Zadar, Zadarska nadbiskupija, crkvena povijest, srednji vijek*

Događaji, pa bili oni tako važni, utjecajni ili čak spektakularni, mogu se ispravno shvatiti i prosuditi samo u njihovu povijesnom i vremenskom periodu. Izvan toga okvira ostaju često blijedi, nejasni, neshvatljivi pa čak i krivo interpretirani, njihovu važnost protivnici minimaliziraju a zagovornici uobičajeno preuveličavaju. Objektivni sud je u takvoj situaciji gotovo nemoguć, pogotovo ako ne postoje dodatna vrela koja izričito potkrepljuju nove zaključke, jer u tom je slučaju lakše iz jednog ili drugog razloga ponavljati u novom ruhu iznesena zastarjela rješenja, koja nisu povijesno utemeljena, nemaju uvjerljivih dokaza ili počivaju na labavim i nesigurnim premisama pojedinih povjesničara. Povijesna se stvarnost osvjetljuje samo svjetiljkom iz jednog jedinog kuta koji odgovara dotičnoj strani, a ako takvi događaji dodiruju slučajno trenutačnu crkvenu ili političku situaciju, postoji uvijek opasnost da se novi zaključci proglašavaju neutemeljenim, nedokazivim, neshvatljivim, neprihvatljivim ili čak neznanstvenim pozivajući se upravo na zastarjela rješenja, koja se isto tako mogu počastiti spomenutim atributima. Jedan od takvih događaja u povijesti

Zadra i njegove Crkve¹ predstavlja 17. listopada 1154., kada je ta već u prvim stoljećima nastala biskupija² uzdignuta na stupanj nadbiskupije i postala novo metropoljsko središte

¹ Širenje kršćanstva na zadarskom području podudaralo se vremenski sa sveopćim rastom kršćanstva u gradovima na Jadranu i cijelom Sredozemlju. Apostol Pavao izvješćuje da njegov učenik Tito boravi u Dalmaciji (2 Tim 4, 10). Je li on propovijedao u Saloni, koja je tada bila politička metropola provincije, ili u nekom drugom dalmatinskom središtu, nije nešto određenije poznato. Zadar se već jako rano uspio etablirati kao *caput Dalmatiae* – glavni grad Dalmacije, pa se ukorjenjenje kršćanstva zbililo na njegovom užem području uspredno s drugim utjecajnim municipijima, možda već u apostolsko i poslijeapostolsko vrijeme. O zadarskim mučenicima, kojih je zasigurno bilo, teško je nešto pobliže govoriti, jer mučenici titulari gradskih crkava ne pripadaju krugu zadarskih mučenika: »Ne može, dakle, biti sumnje da je i stari Jader imao svojih mučenika, da se kao i drugdje njegovao njihov kult, u gradu i na području gradskog agera (što potvrđuju ostaci martirija otkriveni u Mulinama na o. Ugljanu), no vjerojatno je da je njihov kult bio potisnut uvođenjem kulta novih martira, poznatijih u kršćanskom svijetu (Anastazije i Hrizogona) u ranom srednjem vijeku, što je imalo i nesumnjivu političku dimenziju. Kultovi martira iz stare Salone, iz Sirmija ... i iz nekih drugih značajnijih centara imali su posebno značenje upravo zbog ovih političkih momenata, jer se radi o središtima provincija i o sjelima metropolija.« (M. SUIĆ, *Zadar u starom vijeku* = *Prošlost Zadra* 1, Zadar, 1981., str. 327-328). Sv. Anastazija (Stošija), koja je podnijela mučeništvo za vrijeme cara Dioklecijana u Sirmiju, a njezine relikvije su iz Carigrada tek početkom 9. stoljeća prenesene u Zadar, mjerodavni je pokazatelj tog smjera. Širenje kruga akvilejskih mučenika Chrysogona, Agape, Chionia i Eirene (Krševana, Agape, Hionija i Irena) podudaralo se s dolaskom kršćanskih izbjeglica iz tih krajeva na zadarsko područje. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, vol. V, Venetiis, 1775., str. 34; C. PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, cap. 29, izd. GY. MORAVCSIK–R. J. H. JENKINS, Washington 1967., str. 136-139; C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, sv. I, Zara, 1877., str. 34; G. MANOJLOVIĆ, »O godini 'prijenosa sv. Anastazije' u Zadar«, u: *Viestnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 3 (1901.), str. 103-113; V. BRUNELLI, *Storia della città di Zara dai tempi più remoti fino al 1409 compilata sulle fonti e integrata da tre capitoli sugli usi costumi*, Venezia, 1913. (reprint Trst 1974.), str. 168, 185.

² O samim počecima organizacije zadarske Crkve i nastanku biskupije – kao i u drugim starokršćanskim biskupskim sjedištima širom dalmatinske obale – teško je nešto određenije ustvrditi ili donijeti neke podrobnije podatke, jer danas ne postoje nikakvi vjerodostojni dokumenti iz tog vremena. Tek u prvoj polovini 4. stoljeća postoje jasni i dostatni dokazi za postanak Zadarske biskupije, kada zadarski biskup – njegovo se ime ne spominje – sudjeluje u radu jedne rimske sinode 341. godine (M. VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Split, 1995., str. 196 – ne navodeći izvor gdje je taj podatak pronašao. Istu tvrdnju spominje i Bačić ne navodeći literaturu: S. BAČIĆ, *Franjevci u Zadarskoj nadbiskupiji i Ninskoj biskupiji*, Šibenik, 1995., str. 8). Danas je poznat prvi poimence zadarski biskup Feliks. Naime, taj biskup sudjelovao je u radu akvilejske sinode, koju su sazvali 381. godine papa Damaz I. i car Gracijan. Ime spomenutog biskupa nalazi se u aktama milanske sinode iz godine 391., koju je sazvao Ambrozije Milanski, a ona je osudila Jovinijanovu herezu. D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, vol. II, Venetiis, 1753., str. 43; vol. V, str. 25; SUIĆ, str. 328; G. GOTTLIEB, »Das Konzil von Aquileia (381)«, u: *Annuario Historiae Conciliorum*, 11 (1979.), str. 287-306. Drugi biskup koji je potpisao odluke salonitanskih sinoda iz 530. i 533. godine zvao se Andrija. F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije I/1*, Zagreb 1914., str. 160, 164; Valerius PONTE, »Historia ecclesiae Iadrensis«, priredio V. BRUNELLI, u: *Rivista dalmatica*, 4/1 (1907.), str. 101-133; 4/2 (1908.), str. 191-232; 5/1 (1909.), str. 63-109, ovdje str. 112. Na salonitanskoj sinodi, koja je održana 530. godine spominju se i predstavnici samostana – *monasterii praesidentes* – što potvrđuje da je u Salonitanskoj metropoliji već bilo prošireno monaštvo. Je li tamo prisustvovao netko iz zadarskog samostana, ne može se sa sigurnošću dokazati, ali se isto tako njihovo postojanje ne može niti nijekati. Danas je poznato da su crkva i samostan sv. Krševana u Zadru bili izgrađeni na temeljima monaškog samostana istočnog tipa, koji se zvao samostan sv. Ante. BIANCHI, *Zara christiana* I, str. 297-298; S. ANTOLJAK, »Zadar pod vlašću Istočnih Gota«, u: *Zadarska revija*, 20 (1971.), str. 137-146, ovdje 137; Č. M. IVKOVIĆ, *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru* (=Djela JAZU 30), Zagreb, 1931., str. 13; ISTI, *Najstariji samostani na dalmatinskim otocima* (sa 7 slika) (= Rad JAZU 242), Zagreb, 1931., str. 216-226. Prema jednoj legendi već su 649. godine kosti sv. Krševana prenesene u Zadar, te monasi proširuju njegovo štovanje u gradskoj jezgri i okolici. U 10. stoljeću podlegao je samostan korjenitoj promjeni, kada su bila uvedena benediktinska pravila. M. BARADA, »Dvije naše vladarske isprave«, u: *Croatia sacra*, 13-14 (1937.), str. 1-96, ovdje str. 20; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. II: *Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1965., str. 39-54; M. GRANIĆ, »O kultu sv. Krševana zadarskog zaštitnika«, u: *1000. godina samostana sv. Krševana*. Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice samostana svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar, 1990., str. 35-58.

mletačke Dalmacije.³ Papa Hadrijan IV. (1154.-1159.) kao politički saveznik mletačkog Senata podredio je novu metropoliju vlasti gradeškog patrijarha, koji je već duže vrijeme boravio na mletačkim lagunama. Taj događaj zauzeo je u povijesti Zadra ne samo uzdignuto i časno mjesto nego je postao smjernica budućih i crkvenih i političkih događaja sve do ukinuća sjedišta patrijaršije u Veneciji (Gradu),⁴ Napoleonova rušenja moćnog lava s venecijanskih laguna i dolaska Dalmacije pod okrilje Habsburgovaca.⁵ Takvom crkveno-političkom konstelacijom programirani sukobi zadarskih nadbiskupa s gradeškim patrijarhom vodili su neizravno njihovu sukobu s rimskim papama, što im se vraćalo natrag kao bumerang, jer su pape druge polovine 12. i u počecima 13. stoljeća bili politički provenecijanski orijentirani, pa svi pokušaji istrgnuća nadbiskupije iz zagrljaja patrijarha nisu mogli donijeti željni učinak. Dapače, sva nastojanja i pokušaji osamostaljivanja zadarskog nadbiskupa od primacijalne vlasti gradeškog patrijarha samo su još više učvršćivali rimsko-venecijansku koaliciju, čija je žrtva naravno bio grad Zadar, cijela Zadarska nadbiskupija i njegovi sufragani na Krku, Rabu, Osoru i Hvaru.

I. Odnosi Venecije i hrvatsko-ugarskog vladara

Dalmacija se nalazila koncem 10. stoljeća i dalje nominalno pod vrhovnom vlašću basileusa na Bosporu, ali se carski utjecaj praktično gotovo nije ni osjećao; nije bio imenovan niti jedan predstavnik koji bi zauzeo mjesto predstavnika bizantske vlasti u Zadru⁶, nego je tu službu obnašao redovno zadarski gradski poglavar noseći naslov carskog namjesnika.⁷ Bizantski carevi previše su bili zauzeti ratovima s muslimanskim kalifima na istoku Carstva, pa njegovi interesi i realne mogućnosti intervencije u udaljenoj provinciji Dalmaciji podređivani su općim interesima Carstva. Tek preuzimanjem vlasti mladog i sposobnog

³ Usp. *ovdje* bilj. 82.

⁴ Gradeški patrijarh stolovao je već od prve polovine 11. stoljeća u Veneciji, ali sam grad Venecija bio je uključen u biskupiju Olivolo odnosno Castello, kako su se od 1091. godine nazivali njezini biskupi. Tek nakon smrti patrijarha Dominika Michelija 1451. godine sjedinjeni su patrijarhat Grado i biskupija Castello, te je nastalo novo patrijarško sjedište Venecija. Biskup Castella, Laurencije Justiniani, postao je prvi patrijarh novonastalog patrijarhata. J. S. NEHER, *Kirchliche Geographie und Statistik I*, Regensburg, 1864., str. 261; A. FELBINGER, »Die Primatialprivilegien für Italien von Gregor VII. bis Innozenz III. (Pisa, Grado und Salerno)«, u: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 37 (1951.), str. 95-163, osobito str. 152-153; H. SCHMIDINGER, »Grado«, u: *Lexikon des Mittelalters*, 4 (1989.), str. 1632-1633.

⁵ Usp. G. NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, 2 sv. (= Zemlje i narodi, 4-5), Zagreb, 1944.; Š. PERIČIĆ, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike* (= Monografija 10), Zagreb, 1980.; I. PEDERIN, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409.-1797.)*, Dubrovnik, 1990.

⁶ U Zadru je poslije pada Ravenne u langobardske ruke bila 751. godine uspostavljena jedna *archontia*, koja je bila izravno podređena basileusu na Bosporu. F. DVORNIK, *Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius* (= Rutgers Byzantine Series), New Brunswick – New Jersey, 1980., str. 17, te osobito J. FERLUGA, »Vreme postanka teme Dalmacije«, u: *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, knjiga III, Beograd, 1955.; ISTI, »Vizantija i Zadar«, u: *Zadarska revija* 16 (1967.), str. 129-143; ISTI, *Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIIth Centuries*, Amsterdam, 1976.; N. KLAIĆ – I. PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku* (= Prošlost Zadra 2), Zadar, 1981., str. 77-80; I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu (od Justiniana I. do Bazilija I.)*, Latina et Graeca, Zagreb, 1992.

⁷ F. RAČKI, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (= MSHSM 7), Zagreb, 1877., str. 46, 69; W. LENEL, *Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria*, Strassburg, 1897., str. 16; FERLUGA, *Vizantija i Zadar*, str. 139s.

cara Ivana II. Komnenca (1118.-1143.)⁸ osjećao se pojačan bizantski interes za tu najudaljeniju carsku provinciju. Njegovi prvi nasljednici krenuli su istim putem i pokušali učvrstiti carsku vlast, jer Dalmacija je još uvijek bila nominalno pod njihovom vlašću, premda su se od 1059. godine datirale povelje u dalmatinskim komunama prema grčko-bizantskim carevima i prema hrvatskim kraljevima.⁹ U tom pothvatu nisu imali baš previše uspjeha. Neizbježiva integracija romanskih gradova i njihovo povezivanje s kopnenim zaleđem, gdje žive Hrvati, ubrzalo je samo prirodnu simbiozu stanovništva i odnosa grada s kopnenim zaleđem. Vladanje kralja Petra Krešimira IV. (1058.-1074.),¹⁰ koji je, kako se čini, prvi uspio velikim dijelom ostvariti integraciju primorskih gradova u Hrvatsko Kraljevstvo, dovelo je i pravno do sjedinjenja bizantske teme Dalmacije i Hrvatske. Jedan od bitnih momenata te integracijske simbioze pokrenut je ekonomskim odnosima urbanog središta i njegova zaleđa, potpomognut polaganim naseljavanjem hrvatskog pučanstva u do tada pretežno grčko-romansko orijentiranu gradsku jezgru. Ona je bila samo prirodna i neizbježiva popratna pojava odnosa Zadra i njegove okolice, koja je, kako se čini, bila već u prvoj polovini 12. stoljeća posve zaokružena.¹¹

Stečena pod bizantskim imperatorima, te ne samo očuvana nego pod hrvatskim kraljevima još i znatno proširena, sloboda se očitovala pozitivno na vojno-strateški i ekonomsko-trgovački status grada Zadra, čiji je geopolitički položaj predstavljao vrata cijele Dalmacije, te tko je njime vladao, imao je zapravo utjecaj na cijelo sjeverno dalmatinsko područje. U promijenjenim političkim prilikama uspio je Zadar ne samo očuvati stare slobode nego u vakuumu vlasti još zadobiti i nove. Sabor pred Zadrom godine 1105., na kojem je sudjelovao novoizabrani hrvatski i ugarski kralj Koloman iz mađarske kraljevske obitelji Arpadovića (1102.-1116.), jedan je i te kako važan indikator u lancu dokaza već spomenute tvrdnje.¹² Vakuum moćnog vladara željela je isto tako iskoristiti i Republika s venecijanskih laguna, pa je početkom 12. stoljeća neprestano opsjedala gradsku jezgru i

⁸ O njegovu upravljanju Carstvom usp. osobito *Die Krone der Komnenen. Die Regierungszeit des Kaisers Joannes und Manuel Komnenos (1118-1180) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates* (= Byzantinische Geschichtsschreiber 7), njemački prijevod F. GRABLER, Graz, 1958., str. 33-81; R.-J. LILIE, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten. Studien zur Politik des byzantinischen Reiches gegenüber der Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palestina bis zum 4. Kreuzzug (1096-1204)* (= Poikila Byzantina 1), Munich, 1981., str. 89-143; P. SCHREINER, »Johannes II. Komnenos«, u: *Lexikon des Mittelalters*, 5 (1991.), str. 532-533.

⁹ LENEL, str. 16.

¹⁰ Usp. V. KLAIĆ, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća*, sv. I, Zagreb 1981., str. 129-136; F. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, priredio T. MACAN, Zagreb, 1975., 126-133.

¹¹ Pri svečanom ulasku Aleksandra III. u Zadar – kako to izvješćuje kroničar Ivan, bio je papa pozdravljen s pjesmama na slavenskom (tj. hrvatskom) jeziku. Više o tome ovdje bilj. 137; vrijedno je konzultirati još i: P. SKOK, *Postanak hrvatskog Zadra* (= Radovi instituta JAZU 1), Zadar, 1954., str. 37-68; V. JAKIĆ-CESTARIĆ, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena* (= Radovi instituta JAZU 19), Zadar, 1972., str. 99-166; ISTA, *Ženska imena i hrvatski udio u etnosimbiotskim procesima u Zadru do kraja 12. stoljeća* (= Radovi instituta JAZU 21), Zadar 1974., str. 291-337.

¹² O saboru pred Zadrom i njegovim uvjetima za život grada usp. I. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, sv. II, Zagreb, 1875., str. 12s; T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, sv. II, Zagreb, 1904., str. 16, n. 11; V. NOVAK – P. SKOK, *Supetarski kartular* (= *Jura Sancti Petri de Gornjima*), Zagreb, 1952., str. 227s; BIANCHI, *Zara christiana* I, str. 24; N. KLAIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972., str. 89; L. WALDMÜLLER, *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn; von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311)* (= *Konzi-liengeschichte, Reihe A: Darstellungen*), Paderborn-München-Wien-Zürich, 1987., str. 99-102.

zadarski distrikt. Trgovački orijentirana vlada nije se željela samo učvrstiti na ovom dijelu jadranske obale kako bi osigurala mirnu i sigurnu plovidbu svojih mnogobrojnih lađa prema Bizantu i Levantu, nego istim mahom uništiti i konkurenciju koju su joj mogle nanijeti ili su već nanosile dalmatinske komune. Tu je simbiozu ekonomsko-političke realnosti ukratko, ali sasvim ispravno, već sažeo Šišić kada pripovijeda da je »Zadar bio najčvršći i najvažniji grad. Sa svoga je geografskog položaja upravo ključ ka gospodstvu ostale Dalmacije, a naročito sučelnih otoka, dok ga je mnogobrojno i ratoborno stanovništvo činilo prevažnom stratezičkom točkom, koju treba pod svaku cijenu osvojiti poradi sigurnosti ostalog zemljišta.«¹³

Kako je proteklo venecijansko osvajanje dalmatinskog područja? Pobjedom nad Šibenčanima, kojima je razrušila obrambene kule, zavladao je Venecija 1116. godine gotovo čitavom sjevernom Dalmacijom. Odlučujuće bitke hrvatsko-ugarskih i venecijanskih četa vođene se ipak pred Zadrom. Predstavnik kraljevske krune ban Kledin pružao je otpor venecijanskim napadima, te je uspijevao bar nakratko obraniti Zadar. Ipak se nalazio u nezavidnom položaju, jer je mletačka ratna flota uspjela zauzeti okolna područja i posve osamiti grad, te je njegova predaja u venecijanske ruke predstavljala samo vremensko pitanje.¹⁴ U tako posve zamršenoj vojno-političkoj situaciji bio je spreman i ban Kledin na znatne ustupke, te vraća Zadranima utvrdu i kuću u gradskoj jezgri, čak se odrekao i već prije dogovorenog tributa, a zauzvrat mu je bilo dostatno samo njihovo prijateljstvo.¹⁵

U jeku ratnih operacija Zadranima ipak nisu polagali sve na jednu kartu, tj. na novog hrvatsko-madžarskog kralja i njegova predstavnika bana Kledina, nego su isto tako pregovarali i s omraženim Mlečanima, koji su kao i predstavnik hrvatsko-madžarske krune bili spremni na znatne ustupke, obećavajući im mir i slobodu.¹⁶ Dužd je bio spreman obvezati se na

¹³ F. ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija od godine 1159 do 1247* (= Rad JAZU 142), Zagreb, 1900., 219-273, ovdje str. 220.

¹⁴ Dandolo o tim događajima izvješćuje iz venecijanske perspektive sljedeće: »Dux autem in proximo mense Madii suo usque collecto exercitu et Henrici imperatoris atque Alexii Constantinopolitani adiutus praesidiis contra Hungaros, qui ad subventiendum castrum Jadrae redierant. Dalmatiam aggressus est et in die sancti Pauli, videlicet secundo Kalendas Iulii, dux cum Hungaris campestre bellum peragens, banum in fugam vertit, multos nobiles Hungarorum cepit et victoriam consecutus est, cui custodes castrum Jadrae de subsidio desperati se cum castro libere tradiderunt. Ultra dux procedens, inexpugnabile castrum Sebenici obtinuit et diruit. Spalatum quoque et Tragurium per ditionem accepit et sic Dalmatiam recuperato dominio, acceptis obsidibus, cum praeda captivorum Venetias rediit.« *Catalogus fontium* I, str. 61; KLAIĆ-PETRICIOLI, str. 162.

¹⁵ »Ego Cledin ... princeps huius provinciae et banus, ... dans civibus ladere firmissimam pacem et antiquam illorum dignitatem, remittoque eis, ut optant arcem et habitationem nostram in civitate illorum, et nullas insidias amodo et deinceps pro hoc illis inferre et quicquid mali quibus nobis infensi fuerunt, omnia ex animo imperpetuum dimitto, promittoque insuper eis nostram defensionem in terra et in mari, prout possibile nobis fuerit, contra omnes inimicos illorum, nihil vero ab eis quaerens nisi amicitiam illorum nec redditum tributum quod tempore S. quondam regis probantur reddidisse, exceptis obsidibus quos remitto. Sic me deus adiuvet et haec sancta quatuor evangelia. Hoc sacramentum feci ladertinis et omnibus sociis eorum, quibus placet hoc, sicut eis placuit secundum consuetudinem propriam ...« SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus* II, str. 393, n. 2 (addenda et corrigenda); L. STEINDORFF, *Die dalmatinische Städte im 12. Jahrhundert. Studien zur ihren politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*, Köln-Wien, 1984., str. 181 (Anhang n. 4). Faksimil banove zakletve, koji je danas pohranjen u državnoj biblioteci u Berlinu objavili su KLAIĆ-PETRICIOLI, str. XVIII (Table).

¹⁶ O tome izvješćuje Dandolo: »Dux quoque finitis annis XV in ducatu contra Hungaros, qui Dalmatiam hostiliter invaserant, cum equitibus et stolo egressus est, pugnamque cum eis inies, sicut deo placuit, occisus fuit. Illi vero, qui a bello evaserant, ladram sub tuitione ducali protexerunt.« *Catalogus fontium* I, str. 61.

slobodan izbor dviju najviših i najutjecajnijih komunalnih službi: izbor gradskog biskupa i kneza.¹⁷ U odlučujućoj bitci sreća se nalazila na strani Zadrana, Venecijanci bijahu sasvim potučeni, a teško ranjeni dužd Ordelafo Faledro podlegao je uskoro zadobivenim ranama i umro. Njegovu nasljedniku Dominiku Michieliju (1117.-1130.) nije ništa drugo preostalo nego sklapanje kakvog-takvog mira, pa su zaraćene strane uz teritorijalni status quo utanačile petogodišnje primirje.¹⁸

Hrvatsko-ugarski kralj Stjepan (1117.-1124.) mogao je intervenirati u Dalmaciji tek nakon dovršetka spora u Češkoj. Godine 1124. odaslao je on jake vojne jedinice u Dalmaciju, čiji je glavni cilj bilo ponovno protjerivanje Mlečana te povratak dalmatinskih komuna pod kraljevsku vlast. Taj vojni pohod uspio je ostvariti svoj naum bez velikih napora, pa su bili oslobođeni gradovi Biograd, Šibenik, Trogir i Split, ali su otoci i Zadar ostali i dalje pod mletačkom vlašću.¹⁹ Olakšavajuća okolnost koja je pridonijela uspjehu toga pohoda bijaše sudjelovanje mletačke ratne flote pri opsjedanju Tira u Siriji, zbog čega je mletački Senat čak došao u ozbiljan sukob i s mladim bizantskim carem Ivanom II. Komnenom.

Upravo spomenuti uspjeh kraljevske vojske ipak je bio samo jedna pozamašna vojna avantura, jer je već u svibnju 1125. godine stigao dužd Dominik Michieli s dobro opremljenim ratnim brodovljem te uspio zauzeti Split, Šibenik i Trogir, a stolni Biograd dao je iz osвете do temelja razvaliti, pripojivši dijelove njegova područja zadarskom distriktu.²⁰ Biograd je bio tako temeljito opljačkan i razoren da je gradski biskup bio prisiljen prenijeti sjedište biskupije u susjedni Skradin, a redovnici iz tada najvažnije hrvatske benediktinske opatije sv. Ivana preselili su u Tkon na otoku Pašmanu. Ženska benediktinska opatija sv. Tome, kako se čini, posve je nestala. Sam Biograd bio je otrgnut i priključen Zadarskoj nadbiskupiji. Malobrojno gradsko stanovništvo sklonilo se velikim dijelom kao i monasi na otok Pašman.²¹

¹⁷ »Anno dominice incarnationis MCXVII, indictione X., mense Iunii die ultimo festum sancti Pauli. Ego Ordelauffus Phaeltrus dux Venetiae, Dalmatiae, iuro super sancta quatuor sancta evangelia vobis Iadere civibus firmissimam pacem et egregiam libertatem hoc pacto, ut in civitate vestra episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus, quem clerus et populus elegerunt (...) ecclesiam vestram et bona ecclesiae manutene et defendere debeat admi(...)«. SMICIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 393, n. 2 (addenda et corrigenda); M. KOSTRENIĆ, *Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom* (= Rad JAZU 239), Zagreb, 1930., str. 56-150, ovdje str. 112; STEINDORFF, str. 181 (Anhang n. 5).

¹⁸ ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, str. 179.

¹⁹ F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301). Prvi dio (1102-1205)* (= Djela HAZU 38), Zagreb, 1944., str. 37-38; ISTI, *Pregled povijesti*, str. 179; I. BEUC, »Statut zadarske komune iz 1305. godine«, u: *Vjesnik državnog arhiva u Rijeci*, 2 (1954.), str. 493-781, ovdje 526.

²⁰ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 45; A. DANDOLO, *Historia ducum Veneticorum* (= Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 14), priedio H. SIMONSFELD, Hannoverae, 1863., str. 74; ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata za kraljeva*, str. 38-39; ISTI, *Pregled povijesti*, str. 180; N. KLAJČIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., str. 167. Talijanski povjesničari promatraju događaj iz sasvim drugog kuta, te vide u tom činu *otkup Dalmacije* ili njezino oslobađanje od vlasti hrvatsko-madžarskog vladara. G. PRAGA, *Storia di Dalmazia*, Padova, 1954., str. 79; R. CESSI, *Storia di Venezia*, sv. II, Venecija, 1958., str. 354.

²¹ *Catalogus fontium* I, str. 69; Thomas ARCHIDIACONUS, str. 44-45; ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata za kraljeva*, str. 38; L. JELIĆ, »Povijesno-topografske crtice o biogradskom primorju«, u: *Vjesnik arheološkog društva*, 3 (1928.), str. 33-126. Mletački dužd poklonio je crkvi sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu zadarskom biskupu (nadbiskupu – kako je sam sebe oslovljavao) Mihi. Ta se darovnica izričito spominje 1129. godine, ali je obdareni biskup, na molbu opata rogovske opatije sv. Ivana, povratio benediktincima spomenutu crkvu. (SMICIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 39-40, br. 39; V. PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis*, Naučna

Zadarsko se područje i dalje nalazilo u čvrstom zagrljaju lava s venecijanskih laguna, a gradski knez zauzimao je položaj kao i već prije za vladavine dužda Ordelfa Faledra iz 1117. godine.²² Odlučna mletačka vojno-diplomatska akcija u ovom trenutku nije prepustila baš ništa slučaju, nego je konkretno poduzela sigurne korake, želeći tako imati pod svojom kontrolom sva važnija dalmatinska naselja i time ugušiti svaki pokušaj sjedinjena s drugim dijelovima Hrvatskog Kraljevstva. Oko 1133. godine, za kraljevanja Bele II. Slijepog (1131.-1141.), došla je iznova dalmatinska obala, osim Zadra i njegova distrikta, pod vlast hrvatsko-ugarskog vladara.²³ Mletački dužd Andrija Dandolo izvješćuje u svojoj kronici sljedećim riječima: »Split, Trogir, Šibenik i više drugih mjesta Hrvatske zauzeo je ugarski bijes ostavivši Zadar s gradovima na otocima pod zaštitom duždevom.«²⁴

U okviru političkih prilika i odnosa na Sredozemlju nije bilo za podcijeniti još ni nemoć odnosno moć, snagu i utjecaj Bizanta, na čijem je prijestolju tada upravo zasjeo mlad i sposoban car Ivan II. Komnen. Careva je politika bila očigledno mediteranski orijentirana. On je bio protivnik hrvatsko-ugarskog kralja Stjepana i politički saveznik lava sv. Marka s venecijanskih laguna. U takvoj konstelaciji poticao je i zdušno potpomogao Veneciju u njezinim pretenzijama, željama i zahtjevima na dalmatinskoj obali, te istovjetno otežavao trgovačke odnose uz Dunav na sjeveru Carstva. Uz tu ekonomsku blokadu koja nije bila javno obznanjena, ali je u praksi provedena, poticao je službeni Konstantinopol unutarnji rascjep Hrvatsko-ugarskog Kraljevstva, podupirući pretenzije slijepog Almoša na kraljevsko prijestolje. Rat je bilo gotovo nemoguće izbjeći, te se kralj Stjepan osjećao dovoljno jakim i provalio je 1127. godine na sjevernoj granici Bizantskog Carstva. Početni uspjesi obećavali su i više nego samo jednu dvogodišnju vojnu pustolovinu, ali kod Plovdiva ustuknuo je pred prejakim carskim četama doživjevši težak poraz, koji ga je prisilio na uzmak. Na svojem povratku dao je poraženi kralj razvaliti do temelja bizantsku utvrdu Singidunum, te je kamenje bilo preveženo na drugu stranu obale i sagrađena nova utvrda, koja je bila prozvana Zemun. Godine 1129. došlo je do primirja, a graničnu među dviju država predstavljalo je, kao i pred početak rata, ušće rijeke Save u Dunav.²⁵

Ukratko sažimajući političke prilike tog vremena, i bez dubljeg istraživanja smije se zaključiti da je slika bila i te kako šarolika, jer je jadranska obala bila politički razdijeljena na tri različita upravna područja: zadarsko pod venecijanskim utjecajem i vlašću, splitsko pod

biblioteka u Zadru, Ms 112, fol. 17^a-18; FARLATI, *Illyricum sacrum* V, str. 55; G. A. GURATO, *Vescovi ed arcivescovi di Zara*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms. 446, fol. 2^a-3; OSTOJIĆ II, str. 221ss; KLAJČ-PETRICIOLI, str. 163; STEINDORFF, str. 96). Je li takva gesta zadarskog biskupa imala negativnog odjeka u Veneciji ili nije, nije ništa određenije poznato, premda se ne može zanijekati činjenica kako je mletačka vlada obdarujući nadbiskupa imala jasan stav i može se danas samo obrazložiti uzrečicom: *divide et impera!*

²² KLAJČ-PETRICIOLI, str. 162; STEINDORFF, str. 64-65.

²³ Šišić je smatrao da se oslobađanje velikog dijela Dalmacije zbilo negdje između 1129. i 1133. godine. ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 221, bilj. 3; ISTI, *Poviest Hrvata za kraljeva*, str. 52-54; ISTI, *Pregled povijesti*, str. 181, u tome je samo slijedio Crnčića, kojeg navodi kao svoju literaturu. I. CRNČIĆ, *Najstarija poviest krčkoj, rapskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji*, Rim, 1867., str. 83-84.

²⁴ »Dum haec agerentur, cum de Salona in Spalatum foret translata metropolis eamque Tragurium, Sebenicum et plura alia loca Croatiae hungarica rabies occupasset, Iadra cum insulis urbibus sub duicali protectione manentibus.« DANDOLO, str. 285, hrvatski prijevod ŠIŠIĆ, *Poviest Hrvata za kraljeva*, str. 52-53.

²⁵ KLAJČ I, str. 175s; ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, str. 180-181; B. HÓMAN, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, sv. I, Berlin, 1940., str. 380-381.

ugarsko-hrvatskim vladarom te dubrovačko koje je zahvaćalo područje južno od Omiša pa sve do Bara. Dubrovačko je područje, doduše, još uvijek bilo nominalno u sastavu Bizantskog Carstva, ali je grad Dubrovnik uživao gotovo potpunu autonomiju.²⁶ Takva politička podijeljenost i konstelacija političkih odnosa na dalmatinskoj obali ostala je praktički – uz manje preinake, koje nisu imale velikog utjecaja na odnose Venecije, hrvatsko-ugarskog kralja i Rimske kurije – sve do 1154. godine, kada je Zadarska biskupija i službeno postala nadbiskupijom i novim dalmatinskim metropoljskim sjedištem. Arpadovići su, doduše, u više navrata pokušavali vojnim pohodima pripojiti dalmatinske komune Hrvatsko-ugarskom Kraljevstvu, ali kako se vidi nisu u tome imali baš previše uspjeha. Svi njihovi pokušaji prodiranja na Jadran predstavljali su samo ostvarivanje nasljedne krune i prava koja su već prije imali hrvatski vladari. Ipak jedan veći uspjeh, koji bi mogao političkoj i vojno-ekonomskoj dominaciji Venecije na istočnoj jadranskoj obali nanijeti teži udarac, izostao je iz raznoraznih razloga posve a ponajviše je bio uvjetovan slabošću centralne kraljevske vlasti i njezinom zauzetošću na sjevernim i istočnim granicama dualnoga Hrvatsko-madžarskog Kraljevstva.

II. Salonitansko-splitska metropolija i njezina reorganizacija

Nestankom Salone kao staroga dalmatinskoga političkog i crkvenog sjedišta, koje je odigralo važnu ulogu pri kristijanizaciji romanskog stanovništva,²⁷ gubi se kontinuitet metropolitanske jurisdikcije, koji se nije mogao baš tako jednostavno i glatko nadomjestiti. Prolazak Istočnih Gota i dolazak slavenskih naroda te njihovo naseljavanje u unutrašnjosti zemlje i zaleđu dalmatinskih komuna svodi kršćanstvo isključivo na uske priobalne romanske gradove i naseljene otoke. Biskupska je vrhovna vlast u dalmatinskim komunama omogućavala da ona u takvim prilikama i dalje može egzistirati, jer biskupi su ostali u sveopćim neprilikama i strukturalnim promjenama jedina zaštita preostalog romanskog stanovništva.²⁸ Biskupska uloga u municipalnom životu bila je vrlo važna i utjecajna te je ona ostala u Zadru, na Jadranu kao i na cijelome Mediteranu sve do stvaranja konzulata.²⁹

²⁶ PRAGA, str. 82; F. W. CARTER, *Dubrovnik (Ragusa) a Classic City-state*, London-New York, 1972., str. 55-83; V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika*, sv. I, Zagreb, 1980., str. 37-54.

²⁷ O Saloni kao starome metropoljskom sjedištu usp. osobito I. KRŠNJAVI, »Prilozi historiji salonitanskoj Tome arhidakona spljetskoga«, u: *Viestnik kraljevsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 2 (1900.); F. BULIĆ-J. BERVALDI, Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak Kronotaksa spljetskih nadbiskupa (od razorenja Solina do polovice XI. v.)«, u: *Bogoslovska smotra* 1912/13., sada u: *Bullettino di archeologia e storia dalmata* god. 1911., Zagreb, 1912/13., str. 1-168; A. MATANIĆ, *De origine tituli »Dalmatiae ac totius Croatiae primas«*. *Studium historico-criticum*, Romae, 1952., str. 15s; C. JÄGGI, »Salona«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 8 (1999.), str. 1495-1496; L. WALDMÜLLER, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom 6. bis 8. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland* (= Grundriß der byzantinischen Philologie, Geschichte und Kunst in Einzeldarstellungen 51), Amsterdam, 1976., str. 250-253.

²⁸ E. ENNEN, *Frühgeschichte der europäischen Stadt*, Bonn, 1953., str. 268.

²⁹ ENNEN, str. 269. O zadarskim konzulima i tributima usp. N. KLAIĆ, »Tribuni i consules zadarskih isprava 10. i 11. stoljeća«, u: *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 9, Beograd, 1968., str. 67s; ISTA, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, II, Zagreb, 1976., str. 64; ISTA, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., str. 170. Takvom se mišljenju usprotivio, i to ne bez osnove, L. MARGETIĆ, »Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama«, u: *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 16, Beograd, 1975., str. 25-53.

Ta je povijesna činjenica i te kako bitna za život zadarske komune, jer se konzulat spominje u Zadru po prvi put tek godine 1174., a nastao je najvjerojatnije pod utjecajem samog nadbiskupa Lampridija.³⁰ Grad-palača Split, kojeg bizantski car Konstantin Porfirogenet (912.-959.) u svojem *De administrando imperio* naziva malom palačom,³¹ ne uspijeva ni izdaleka nadomjestiti važnost i utjecaj metropolijskog središta u Saloni. Otežavajuća je okolnost činjenica da novi grad nije imao baš nikakva političkog značenja niti utjecaja, pa predstavnik basileusa s Bospora stoluje u Zadru, a od 11. stoljeća tu vlast redovito obnaša zadarski prvak, kojega je tek nakon njegova izbora potvrdio bizantski car kao predstavnik carske krune.³²

Kada je bila obnovljena Salonitanska metropolija sa sjedištem u Splitu jedno je i te kako zanimljivo pitanje hrvatske crkvene i nacionalne prošlosti na koje povjesničari daju različite odgovore, kombiniraju teze i stvaraju sinteze. Najčešće se ipak njezin osnutak povezuje s djelovanjem pape Dalmatinca, Ivana IV. (640.-642.),³³ pa time biva legitimiran jednostavan i gladak prijelaz iz razrušene odnosno napuštene Salone u novoosnovani grad-palaču Split.³⁴ Sama teza čini se na prvi pogled logična i posve prihvatljiva, ali ju je jako teško potkrijepiti povijesnim dokumentima. Izvori koji bi mogli potvrditi da je Split metropolijsko sjedište već u prvoj polovini 7. stoljeća, naravno da danas ne postoje, a jesu li ikada i postojali, teško je nešto određenije reći. Ideju obnove Salonitanske metropolije prvi je, kako se čini, pokrenuo ninski biskup Teodozije (879.-892.),³⁵ koji je želio postati

³⁰ KLAJČ–PETRICIOLI, str. 169, pozivajući se na SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 136-137, n. 133.

³¹ PORPHYROGENETOS, *De administrando imperio*, cap. 29, str. 136.

³² J. FERLUGA, »Niže vojno-administrativne jedinice tematskog uređenja«, u: *Zbornik radova SAN*, 36, Vizantološki institut SAN, knjiga 2, str. 61-98, ovdje str. 91; N. KLAJČ, »Neki problemi srednjovjekovne povijesti Zadra«, u: *Zadar – Zbornik*, Zagreb, 1964., str. 129-139, ovdje str. 132.

³³ E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums, von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, sv. II: *Das Papsttum unter byzantinischer Herrschaft*, Tübingen, 1933., 365-368; G. JENAL, »Johannes IV.«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 5 (1996.), str. 943.

³⁴ U tom smislu iznijeli su mišljenje već D. MANDIĆ, »Osnutak splitske metropolije«, u: *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti* (= Hrvatski povijesni institut, posebna izdanja 1), Rim, 1963., str. 77-108, ovdje 7-15; ISTI, »Papa Ivan IV. i pokrštenje Hrvata«, u: *Croatica Christiana Periodica*, 16 (1992.), str. 1-22, ovdje str. 7-15 (posthumno objavljena rasprava); MATANIĆ, str. 27s.; S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj povijesti*, sv. II, Zagreb, 1973., str. 33-68; R. KATIČIĆ, »Vetustiores ecclesiae spatensis memoriae«, u: *Starohrvatska prosvjeta*, serija 3, 17 (1988.), str. 77s; N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., str. 77-85. Drugi povjesničari datiraju osnutak Splitske metropolije posve različito. K. DRAGANOVIĆ (Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo 1939., str. 108) određivao je osnivanje metropolije posve neodređeno, u 7. stoljeću. A. P. VLASTO (*The Entry of the Slavs into Christendom. An Introduction to the Medieval History of the Slavs*, Cambridge, 1970., str. 191) drži se ipak mišljenja da se ne može točno odrediti osnutak Splitske metropolije. Protiv svih prijašnjih mišljenja ustao je Dvornik koji je držao da se prvi metropolit u Splitu zvao Petar a bio bi postavljen od carigradskog patrijarha. F. DVORNIK, »Les Légendes de Constantin et de Méthode vues die Byzance«, u: *Byzantinoslavica*. Supplement, Prague, 1933., str. 263. Molé i Spinka datirali su osnutak metropolije oko 780. godine. M. SPINKA, *A Historie of Christianity in the Balkans*, Chicago, 1933. (reprint: London, 1968.), str. 19; V. MOLÉ, »L' antiquité gréco-romane des Balkans dans la 2e moitié du premier millénaire«, u: *Bizantinoslavica*, 13 (1952.), str. 271-281, ovdje str. 274.

³⁵ O biskupu Teodoziju usp. M. PEROJEVIĆ, »Ninski biskup Teodozije (g. 879-892)«, u: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 45 (1922.) – suplement (Prilog I), str. 3-38; K. ŠEGVIĆ, »Borba za hrvatsko bogoslužje i Grgur Ninski ili škizma u Hrvatskoj i Dalmaciji (1059-1075)«, u: *Bogoslovska smotra* 17 (1929.), str. 377-418; 18 (1930.), str. 93-104, 193-224, 273-305. Novija istraživanja saželi su J. LUČIĆ, »Crkvene prilike u Hrvatskoj za kneza Branimira«, u: *Croatica christiana periodica* 10 (1986.), str. 1-16, i KLAJČ, *Povijest Hrvata*, str. 66-69.

novi salonitanski nadbiskup odnosno nadbiskup Hrvatske i bizantske Dalmacije. U tom pothvatu imao je i uspjeha, jer je uz Ninsku preuzeo upravu i Splitske biskupije. Nešto kasnije stvar se ipak zakomplicirala, pa je biskup Teodozija došao zbog kolizije tih dviju biskupija u sukob s papom. Dalmatinski biskupi, koji su se nalazili pod jurisdikcijom patrijarha,³⁶ pomoću historijskog prava uspjeli su odbiti Teodozija i njegovu viziju obnove crkvenih struktura u Dalmaciji i Hrvatskoj južnije od Velebita. Nakon njega ideja nije više zamrla, nego su je sada preuzeli splitski biskupi i u kontekstu političkih prilika 10. stoljeća zahtijevali obnovu Salonitanske metropolije, samo sada sa sjedištem u Splitu. Pobožno načičkana legenda o sv. Dujmu kao Petrovu učeniku pripomogla je ne samo ponovnom oživljavanju zamrle salonitanske tradicije i njezinih metropoljskih prava nego je, dapače, još više dala odlučujući impuls i odredila smjer budućih događaja. Kako je poznato imali su splitski biskupi u tome i velikog uspjeha, kako to donose izvještaji Prvog i Drugog splitskog sabora, gdje je potvrđena metropolitska jurisdikcija salonitansko-splitskog nadbiskupa. No ipak na to pitanje još treba povijesna znanost ponuditi pravi odgovor, koji neće, kako je to bilo dosad, biti obojen regionalnim ili nacionalnim bojama, nego bi trebao biti isključivo vođen povijesnim činjenicama interpretiranim u njihovu stvarnom i vremenskom kontekstu. Najčešće se ipak kao mjerodavni dokazi uzimaju podaci iz *Kronike Tome Arhidakona* (oko 1200.-1268.), iz druge polovine 13. stoljeća, koja je, uostalom, prepuna nategnutih premisa, iskrivljenih zaključaka i pogrešnih datuma. Ne smije se takav jednostrani pristup uzeti Tomi za zlo, jer on nije pisao kao suvremeni povjesničar, koji bi se držao strogo provjerenih činjenica, nego isključivo kao srednjovjekovni kroničar. Njegova prva i najbitnija nakana bila je dokazati prvenstvo salonitansko-splitske Crkve pred zadarskim, ninskim odnosno dubrovačkim pretenzijama, pa je stoga često – ne baš uvijek namjerno – manipulirao povijesnim materijalom, izostavljajući ili umećući poneke podatke, datume ili događaje. Time se, naravno, postigao željeni učinak, ali se povjesničarima zadalo puno više glavobolje i mogućnosti konstruiranja teza, antiteza, pa čak i sinteza. Držimo se, dakle, sigurnih i provjerenih povijesnih podataka?! Organizacija metropolije u Dalmaciji sa sjedištem u Splitu dogodila se tek na Prvom splitskom saboru (oko godine 925?)³⁷

³⁶ Usp. osobito A. DABINOVIĆ, *Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije* (= Rad JAZU 239), Zagreb, 1930., str. 151-244. Novija hrvatska historiografija stavlja spomenutu carigradsku opciju ozbiljno u pitanje, pa se pitanje crkvene jurisdikcija nad srednjovjekovom Hrvatskom traži u kontekstu odnosa triju velikih srednjovjekovnih centara, naime Rima, Carigrada i Akvileje. V. KOŠČAK, »Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora (925-928)«, u: *Historijski zbornik* 33-34 (1980.-1981.), str. 291-355; L. MARGETIĆ, »Marginalije uz rad V. Koščaka 'Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora (925-927)'«, u: *Historijski zbornik*, 36 (1983.), str. 255-286.

³⁷ Saborske je odluke priredio ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 217-220; *Historia Salonitana Maior* (= Academie des sciences et des arts, monographies 399), priredila N. KLAIĆ, Beograd, 1967., str. 98-102; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, vol. I: diplomata annorum 743.-1100. continens, collegerunt et digesserunt J. STIPIŠIĆ et M. ŠAMŠALOVIĆ, redegit M. KOSTRENCIĆ, Zagrabiae, 1967., str. 30-33, n. 23; KLAIĆ, I, str. 108s; usp. također novija istraživanja: V. BLAŽEVIĆ, *Concilia et synodi hodiernae Jugoslaviae celebrata*, Vicetiae, 1967., str. 15-18; J. SOLDI, »Die Historiographie der Spliter Konzile im X. und XI. Jahrhundert«, u: *Vita religiosa morale et sociale ed i concili di Split (Spalato del secc. X-XI. (Atti del symposium internazionale di storia ecclesiastica, Split 26-30. settembre 1978.)* (= Medioevo et umanesimo 49), izd. A. G. MATANIĆ, Padova, 1982., str. 21-79; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 25-43. O samom osnutku Splitske metropolije usp. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 78-85.

odnosno na Drugom splitskom saboru (oko godine 928.),³⁸ na kojima je bila, između ostalog, potvrđena metropolitiska vlast splitskoga biskupa kao nasljednika sv. Dujma i salonitanske tradicije. Kanon 1. Prvog splitskog sabora točno je i sasvim jasno definirao da splitski biskup ima metropolitisku jurisdikciju nad dalmatinskim biskupijama u rangu metropolita.³⁹ Uostalom, tekst saborskog zaključka dovoljno je i jasno formuliran, ne daje povoda nikakvim premisama i pretenzijama koje bi željele splitskog nadbiskupa vidjeti kao nekakvog »primasa« Hrvatske, nego ga isključivo određuje kao splitskog metropolita.⁴⁰ Zašto upravo prva saborska odluka određuje metropolitisku vlast splitskog biskupa, nije sasvim jasno, ali je kanon sasvim dovoljno i jasno legitimirao splitskog nadbiskupa kao nasljednika salonitanskih nadbiskupa, a time je praktički bila obnovljena stara Salonitanska metropolija, sada samo sa sjedištem u palači-gradu Splitu, a ne u izumrloj Saloni. Dakle, ako bi Split već više stoljeća bio nasljednik salonitanske tradicije i njezinih prava, te bi imao od vremena pape Dalmatinca Ivana IV. metropolitiski naslov odnosno vlast, tada prvi kanon Splitskog sabora ne bi imao baš nikakva smisla, jer ne bi trebalo biti potvrđeno ono što je već stoljećima bila ustaljena praksa. Hrvatski kralj Tomislav (910.-928.) nije podupirao svojeg biskupa, Grgura iz Nina, jer se ipak nadao da bi time bar malo-pomalo mogao bizantsku Dalmaciju povezati s hrvatskim zaleđem. Takva konstelacija crkveno-političkih odnosa sasvim je logična i prihvatljiva teza, jer Tomislav se osjećao dovoljno jakim, a bizantski car iz kojekakvih razloga nije mogao pokazivati baš gorljiv interes za ovu udaljenu provinciju, pa je hrvatski vladar vidio u tome mogućnost kako bi dalmatinsku obalu podredio svojoj vlasti. Iz tog razloga se može lakše pojasniti pitanje: Zbog čega splitski biskup uspijeva tako posve lako, bez ikakve borbe i jednostavno glatko, pobijediti Grgura, premda se teritorij njegove biskupije još nije nalazio pod vlašću hrvatskog vladara? Uostalom, uspoređujući teritorijalne granice Ninske sa Splitskom biskupijom i s ostalim dalmatinskim biskupijama, postaje očigledno koliki su i kako mali teritorij imale pojedine dalmatinske biskupije, a što je sve obuhvaćala Ninska biskupija. Vlast splitskog biskupa kao i njegova kolege u Zadru završavala je praktično pred gradskim bedemima. Otežavajuća okolnost za biskupa Grgura bila je povijesna činjenica, a koja je i te kako bila dobro poznata dalmatinskim biskupima, da biskupija Nin nije apostolsko niti poslijeapo-

³⁸ ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 221-223; *Historia Salonitana Maior*, str. 103-105; KOSTREŃIĆ, I, str. 36-38, n. 26; BLAŽEVIĆ, str. 18-19; KLAIĆ, I, str. 114. Točna godina održavanja ove sinode nije sigurna. Većina povjesničara smješta je u godinu 928. Salonitansko-splitska opcija pobijedila je nasuprot ninskoj kao i na prvoj splitskoj sinodi iz godine 925(?), a ninskom biskupu Grguru bilo je zauzvrat ponuđeno jedno od opustjelih i upražnjenih biskupskih sjedišta u Sisku, Skradinu ili Delmiumu, što praktički znači da Ninska biskupija nije bila dokinuta, niti je njezino područje bilo razdijeljeno između susjednih biskupija, nego je samo sjedište biskupije bilo prenešeno iz grada Nina na drugo mjesto. O sinodi i njezinim zaključcima: ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 221-223; BLAŽEVIĆ, str. 18-19; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 44-48.

³⁹ Izvorni tekst kanona 1. Prvog splitskog sabora glasi: »Quantum antiquitus beatus Domnius ab apostolo Petro praedicare Salonam missus est; constituitur, ut ipsa ecclesia et civitas, ubi sancta eius membra requiescunt, inter omnia ecclesias provinciae huius primatum habeat, et metropolis nomen super omnes episcopatus legitime sortiatur, ita dumtaxat, ut ad eius iussionem episcopi, qui per divinam gratiam cathedram ipsam obtinuerit, et synodus celebretur et consecratio episcoporum [fiat]; quia dicente domino 'Ubi fuerit corpus, illic congregabuntur et aquilae.« FARLATI, *Illyricum sacrum IV*, Venetiis, 1769., str. 214; ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora*, str. 218; *Historia Salonitana Maior*, str. 99; KOSTREŃIĆ, I, str. 31; KLAIĆ, I, str. 111.

⁴⁰ Usp. ovdje bilj. 34 i 88.

stolsko biskupsko sjedište⁴¹ – što, uostalom, nije bila niti Salonitansko-splitska nadbiskupija – pa su splitski biskupi vješto koristili legendu o tobožnjem učeniku apostola Petra, blaženom Dujmu, i uspjeli dobiti metropoljski palij među dalmatinskim episkopatom.⁴² Nova reorganizacija metropoljskih sjedišta u Dalmaciji započela je izdvajanjem Dubrovačke nadbiskupije iz sastava Splitske metropolije, koja se zbila najvjerojatnije za vrijeme pape Grgura V. (996.-999.).⁴³ Je li se radilo o uzdizanju Dubrovnika na čast nadbiskupije i novoga metropoljskog sjedišta ili se možda dubrovački biskup samovoljno okitio nadbiskupskom titulom – kako su to već činili pojedini zadarski biskupi prve polovine 12. stoljeća – nije moguće danas posve točno odrediti, jednu ili drugu tvrdnju potvrditi ili nijekati, jer ne postoje dovoljni povijesni dokazi koji bi govorili u prilog jednoj ili drugoj tezi.⁴⁴ Samo tridesetak godina kasnije Dubrovnik je bio iznova samo biskupija, a ta je činjenica uvjetovana političkim prilikama i promjenama granica i vladara: dukljanski knez Vojislav 1031. godine zauzeo je područja sufraganskih biskupija Dubrovačke nadbiskupije i priključio je Barskoj metropoliji, pa je 1033. godine Dubrovačka biskupija bila iznova priključena metropoljskom savezu u Splitu. Papa Grgur VII. (1073.-1085.) godine 1075. podijelio je Dubrovniku u takvim političkim konstelacijama samo naslov nadbiskupije, ali ga nije učinio novim metropoljskim sjedištem.⁴⁵ Pouzdane izvore nudi tek papa Kalist II. (1119.-1124.) bulom od 28. rujna 1120., kada je dubrovačkom biskupu bio i službeno podijeljen naslov nadbiskupa i biskupija postala novo metropoljsko sjedište, kojoj su sve gornjodalmatinske biskupije dodijeljene kao njezini sufragani.⁴⁶

⁴¹ M. PEROJEVIĆ, *Ninski biskup u povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, 1939.; J. LUČIĆ, »Nin u 9. stoljeću«, u: *Povijest grada Nina*, priredili G. NOVAK – V. MAŠTROVIĆ, Zadar, 1969., str. 375-396.

⁴² Ovo nije nikakva nova povijesna spoznaja moderne hrvatske historiografije, nego ju je već iznijela starija hrvatska historiografija. Usp. u tom smislu F. RAČKI, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. II. Crkva hrvatska* (= Rad JAZU 79), Zagreb, 1886., str. 135-184, ovdje str. 152-153; C. ŠEGVIĆ, »Na čemu se osniva primat spljetske crkve«, u: *Vjestnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 5 (1903.), str. 234-239; S. RITIG, »Primacijalni naslov splitske i barske metropolije«, u: *Bogoslovska smotra*, 11 (1923.), str. 89-95.

⁴³ V. FORETIĆ, »La Chiesa di Ragusa (Dubrovnik) in rapporto alla Chiesa di Spalato (Split)«, u: *Vita religiosa*, str. 405-415.

⁴⁴ Pitanje osnutka Dubrovačke metropolije pobliže je osvijetljeno iz različitih aspekata u predavanjima na znanstvenom skupu: 1000 godina od uspostave Dubrovačke nadbiskupije – metropolije 998-1998. Dubrovnik, 14.-15. travnja 1998. Predavanja se nalaze u tisku. Vrijedno je još u ovom kontekstu spomenuti i M. BARADA, *Dalmatia superior* (= Rad JAZU 270), Zagreb, 1949., str. 98-99; H. SCHMIDINGER, »Die Palliumverleihung Benedikts VIII. für Ragusa«, u: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 58 (1950.), str. 31-49 ponovno otisnuto u: *Patriarch im Abendland. Beiträge zur Geschichte des Papsttums, Roms und Aquileias im Mittelalter*. Ausgewählte Aufsätze von Heinrich Schmidinger. Festgabe zu seinem 70. Geburtstag, priredili H. DOPSCH–H. KOLLER–P. F. KRAMML, Salzburg, 1986., str. 3-22.

⁴⁵ D. GRUBER, O dukljansko-barskoj i dubrovačkoj nadbiskupiji do polovine 13. stoljeća, u: *Vjestnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 14 (1912.), str. 1-42; 15 (1913.), str. 106-146, ovdje str. 23s; M. ŠUFFLAY, »Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien«, u: *Illyrisch-albanische Forschungen*, priredio L. THALLÓCZY, Leipzig, 1916., str. 188-281; BARADA, *Dalmatia superior*, str. 113; FORETIĆ, *La Chiesa di Ragusa*, str. 408-409.

⁴⁶ KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus* II, str. 23-24; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 33-35, n. 34; L. THALLÓCZY – C. JIRIČEK – M. ŠUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I*, Vindobonae 1913., str. 28, n. 83; MATANIĆ, str. 53, bilj. 50; P. ZERBI, »La »Significasti« di Pasquale II è diretta a un arcivescovo di Spalato? Riflessioni e ipotesi«, u: *Vita religiosa*, str. 145.

Političke konstelacije između hrvatskih kraljeva, Venecije i basileusa s Bospora nisu bile statične, nego su se mijenjale, pa su se recipročno takvim promjenama mijenjale i granice Zadarske biskupije. Prva je reorganizacija započela na jugu biskupije, kada je 1035. godine grad Biograd postao biskupijsko središte. Doduše, to nije bilo utemeljenje nove biskupije na teritoriju hrvatske države, nego je bilo samo biskupsko sjedište preneseno iz Skradina⁴⁷. Biskup u Biogradu imao je utjecajnu ulogu za vrijeme vladanja Petra Krešimira IV., iako biogradsko-skradinski biskup nije bio metropolit niti nadbiskup, nego samo zbog političke važnosti toga grada, jer je bio kraljevska rezidencija. Tu je ostalo sjedište biskupije sve do potpunoga mletačkog razaranja grada 1125. godine.⁴⁸ S druge strane, nastale su promjene obnavljanjem biskupije u Ninu, čiji je biskup Formin sudjelovao u radu splitske sinode (oko 1075. godine). Jurisdikcijsko područje obnovljene biskupije bilo je protegnuto na ninsku i lučku župu te polovicu ličke župe.⁴⁹

Hrvatski kralj Dmitar Zvonimir (1075.-1089.) – kao revni pristaša klinijevske reforme i reformnog zahvata pape Grgura VII., te kao jedan od rijetkih europskih vladara kod kojega je grgurovska reforma pokazivala znakove uspjeha – nije poduzimao zapravo ništa na novoj reorganizaciji biskupijskih i metropolijskih sjedišta u Hrvatskoj.⁵⁰ Uređenje crkvenih prilika u Sjevernoj Hrvatskoj zbilo se tek osnivanjem Zagrebačke biskupije 1094. godine, koju je utemeljio mađarski kralj Ladislav, uz pomoć protupape Klementa III. (1084.-1100.). Za biskupa je bio postavljen Čeh Duh, a novoosnovana biskupija bila je podređena ugarskom primasu u Ostrogonu.⁵¹ Tako je stalnu crkvenu organizaciju u Sjevernoj Hrvatskoj preuzeo iz ruku hrvatskog biskupa novoimenovani zagrebački biskup, a splitski metropolit morao se zadovoljiti time da je njegova metropolitska jurisdikcija praktički prestajala na Gvozdu.

Pitanje novih metropolijskih sjedišta na jadranskoj obali ostalo je za kojih stotinu godina nepromijenjeno, ali hrvatska je obala bila obogaćena u 12. stoljeću s još dvije nove biskupije: Hvar i Senj. Njihovo utemeljenje bilo je isto tako uvjetovano političkim napetostima i razgraničenjima interesnih sfera Venecije i hrvatsko-mađarskog vladara. Ukratko donosimo najbitnije podatke iz kojih se spomenuta politička pozadina pokazuje očiglednijom, jer ona istovjetno utječe na stav zadarskog nadbiskupa prema tim dvjema novim biskupijama i manifestira njegov politički stav prema mletačkoj vlasti nad Zadrom, koji se izričito vidi u njegovoj ustrajnoj borbi protiv jurisdikcije gradeškog patrijarha, koji je bio eksponent venecijanske vanjske politike.

⁴⁷ Usp. KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 108s; VIDOVIĆ, str. 173. Šišić je smatrao da je biskupsko sjedište bilo preneseno iz Skradina u Biograd prije 1058. godine. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, str. 162.

⁴⁸ Usp. ovdje bilj. 21.

⁴⁹ ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, str. 131. O samoj sinodi usp. MANSI XX, str. 455; Thomas ARCHIDIACONUS, str. 53 i G. H. PERTZ, u: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 29*, Hannoveriae, 1892., str. 572; RAČKI, *Documenta*, str. 211; M. BARADA, *Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062.-1075.)* (= Rad JAZU 311), Zagreb, 1957., str. 185-217, ovdje str. 192-198 – datirao je održavanje sinode kao i Šišić, dakle godine 1074.; BLAŽEVIĆ, str. 27-28; *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, priredio K. DRAGANOVIĆ, Zagreb, 1975., str. 308; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 80-81.

⁵⁰ Usp. ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, str. 134-139; KLAIĆ, I, str. 117-124; KLAIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 117-124.

⁵¹ M. BARADA, *Važnost osnutka zagrebačke biskupije*, sv. I, Zagreb, 1944., str. 3; N. KLAIĆ, *Povijest Zagreba. Knjiga prva: Zagreb u Srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., str. 300-301.

Zauzimanjem otoka Brača, Hvara i Visa (između 1135. i 1146. godine) željela je venecijanska uprava izdvojiti ova područja iz sastava Splitske nadbiskupije i bila je utemeljena nova biskupija, čiji je biskup rezidirao na otoku Hvaru.⁵² Poblži podaci o tim događajima nisu sačuvani, nego samo Toma Arhidakon donosi u svojstvu srednjovjekovnog kroničara sljedeći izvještaj: Otočani su protjerali svojeg arhidakona Crnata i izabirali su po želji zadarskog biskupa Petra upravo zadarskog svećenika Martina Manzavinija za svojeg biskupa. Novog biskupa posvetio je dubrovački nadbiskup, koji se, kako to izvješćuje Toma, u sporu između metropolitskih prava splitskog i zadarskog nadbiskupa držao posve neutralno.⁵³ Dakle, iz spomenutog izvještaja očita je činjenica da je Toma – namjerno ili možda čak nenamjerno – pomiješao događaje oko uzdizanja Zadra na naslov nadbiskupije i utemeljenja biskupije u Hvaru, premda ta dva događaja nemaju baš nikakve uzročne veze i ne mogu se nikako vremenski uskladiti. U svakom slučaju, prema danas dostupnim izvorima, Hvarska biskupija morala je biti osnovana i pravno priznata od rimskog biskupa prije 1154. godine, inače je ne bi papa mogao odrediti sufraganskom biskupijom Zadarske metropolije. Još manje stoji Tomina tvrdnja o tobožnjoj neutralnosti hvarskog biskupa glede pripadnosti metropoljskom sjedištu, Zadru ili Splitu. Samim izvještajem dao je Toma posredno do znanja da je utjecaj zadarskog biskupa na dalmatinske komune pod venecijanskom vlasti popriličan i da je zadarski biskup, premda još nije bio nadbiskup niti metropolit, zauzimao prvo i časno mjesto među dalmatinskim episkopatom. To upravo potvrđuje i sama činjenica što su Hvarani po njegovu savjetu izabrali zadarskog svećenika za svojeg biskupa.

Otprilike u isto vrijeme pada osnutak Senjske biskupije, i to se prema danas dostupnim izvorima zbilo između 1154. i 1161. godine, u svakom slučaju prije nastupa splitskog nadbiskupa Petra Lombardskog (1162.-1166.), što znači da je Senjska biskupija morala biti osnovana za posljednjih godina splitskog metropolita Gaudija (1136.-oko 1151.). Nije isključeno da je takva odluka bila donesena na jednom pokrajinskom saboru.⁵⁴ No ipak danas ne postoje o tome nikakvi pouzdani izvori. Kao bitni razlog osnutka te biskupije može se navesti teritorijalna razdjeljenost Rapske i Krčke biskupije, čiji biskupi kao venecijanski podanici nisu smjeli više vršiti biskupsku službu na hrvatskom kopnu, tj. pod vlašću hrvatsko-ugarskog vladara. U takvom crkveno-političkom kontekstu po-

⁵² Hvar kao novo dalmatinsko biskupsko sjedište bio je ureden negdje oko 1150., kada su se uspjeli iz Splitske nadbiskupije odvojiti otoci Brač, Hvar i Vis. Godine 1154. priključio je papa Hadrijan IV. Hvarsku biskupiju u novoosnovanu Žadarsku metropoliju, te je ona ostala sve do 1181. godine, a možda i sve do križarskog pustošenja Zadra 1202. godine kao integralni dio nove metropolije. FARLATI, *Illyricum sacrum* III, Venetiis, 1765., str. 177; IV, str. 239, 242; K. DRAGANOVIĆ, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1938., str. 217s.; ISTI, »Le diocesi croate«, u: *Croazia sacra*, Rim, 1943., str. 181-231; G. NOVAK, *Hvar kroz stoljeća*, Split, ³1972., str. 46; taj problem detaljnije je obradio S. KOVAČIĆ, »Splitska metropolija u dvanestom stoljeću«, u: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku*. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanom u Rijeci 23-24. travnja 1986., uredio M. BOGOVIĆ, Rijeka-Zagreb, 1988., str. 11-39, bolje str. 14-15, 30; S. KOVAČIĆ, »Koje je godine osnovana Hvarska biskupija«, u: *Croatia christiana periodica* 15 (1991.), str. 53-58.

⁵³ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 66-67; KOVAČIĆ, *Splitska metropolija*, str. 14, 30; ISTI, *Koje je godine*, str. 55.

⁵⁴ M. BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu* (= Djela JAZU 44), Zagreb, 1952., str. 17.

stavlja se neizbježno pitanje: Tko će preuzeti biskupsku ulogu na tom području? Proširenje Ninske biskupije, koja graniči s tim područjem, je racionalno rješenje, ali je zbog nesuglasnosti i pretenzija drugih biskupa bilo gotovo neizvedivo. Splitski nadbiskup vidio je isto tako mogućnost uključivanja tog područja u svoju nadbiskupiju, pozivajući se uvijek na legendu o sv. Dujmu. Na kraju je ipak pronađeno treće, salomonsko rješenje pa su se splitski nadbiskup i ninski biskup morali zadovoljiti starim biskupijskim granicama, a grad Senj postao je novo biskupsko sjedište. Ipak, to su samo teze, solucije ili čak puka nagađanja koje iznosi moderna historiografija, jer o samom osnutku Senjske biskupije ne postoje poblizi podaci, koji bi mogli potkrijepiti takva razmišljanja: grad Senj je bio u tom dijelu Hrvatske najjače i najrazvijenije središte, pa se nije želio priključiti nekom već postojećem biskupskom središtu, nego je uspio dobiti vlastitog biskupa.⁵⁵ Da se time istodobno proširio ugled, važnost i značenje grada Senja, sasvim je razumljiva posljedica važnosti biskupa u komunalnom životu pojedinih gradova na jadranskoj obali 12. stoljeća.

No nakon kratkog izleta i prikaza osnutka novih metropolija i biskupija na Jadranu, ipak se treba vratiti natrag samom pitanju metropolita i metropolitske vlasti, konkretno rečeno, splitskom metropolitu! Koliku i kakvu su metropolitsku vlast uživali splitski nadbiskupi poslije prve odnosno druge splitske sinode iz prve polovine 10. stoljeća? To bi pitanje bilo sigurno zanimljivo istražiti, jer ponuđena rješenja zapravo ne daju nikakav pregled prave povijesne situacije, nego su plodovi spisa Tome Arhiđakona i utjecaja naše starije historiografije. Kod originalnosti svakog pojedinog povjesničara, koji promatra jurisdikcijska prava splitskih metropolita u 12. stoljeću, može se cijela historiografska debata oko tog metropolitskog sjedišta ukratko sažeti ovako: oni s manjim ili višim preinakama predstavljaju splitskog nadbiskupa s velikim metropolitskim pravima gotovo kao nekakvog hrvatskog primasa.⁵⁶ Ne sumnjajući u točnost i ispravnost tih zaključaka, ipak je teško povjerovati takvim pomalo smjelim i nekritičkim zaključcima, čiji je glavni oslonac samo već prije spomenuta *Kronika* Tome Arhiđakona, koja se pokazala i pri površnom pogledu na Zadar i njegovu biskupiju posve netočna, dapače na nekim mjestima izgleda kao da su povijesni podaci bili namjerno manipulirani.

Ne može se a isto tako ne želi se na ovome mjestu iscrpno i detaljno razglabati o vjerodostojnosti izvještaja Tome Arhiđakona, jer tako nešto zahtijeva opširniju studiju, nego argumentacija polazi od sasvim objektivne pretpostavke da splitski nadbiskup nije imao niti viša niti manja jurisdikcijska prava (*ius metropolitanum*) nad sufraganskim biskupima nego njegovi kolege u drugim metropolijskim centrima diljem kršćanske Europe. Posta-

⁵⁵ M. SLADOVIĆ, *Povjesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst, 1856.; M. BOGOVIĆ, »Pomicanje sjedišta krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje (Pregled povijesti Krbavske ili Modruške biskupije)«, u: *Krbavska biskupija*, str. 41-82, ovdje str. 44s.

⁵⁶ Dovoljno je u ovom kontekstu ukazati na studije Mandića, Matanića i Kovačića, koji, za razliku od starije historiografije, pristupaju ovom problemu posve oprezno. Prva dva spomenuta autora donose, razlažu i kritički promatraju stariju hrvatsku historiografiju, ali se ne uspijevaju dalje pomaknuti od prijašnjih zaključaka i postaviti samu tezu u pitanje. Ipak, čini mi se da njihovo »kritičko viđenje« s opširnom argumentacijom služi potkrepljivanju već posve zastarjele teze s novim argumentima i zaključcima koji se ne temelje na uvjerljivim dokazima (mjerodavnim izvorima), nego počivaju na klimavim premisama pojedinih povjesničara. Usp. ovdje bilj. 34.

vimo, dakle, samo jedno jednostavno pitanje: Odgovaraju li spomenuti navodi Tome Arhidakona povijesnoj situaciji 12. stoljeća? Odgovor nije jednostavan niti jednoznačan, jer je povijesni kontekst tog stoljeća ipak nešto drukčiji negoli ga je postavila stara hrvatska historiografija, a nažalost suvremena ga nekritički ponavlja dodajući ili ponešto ispuštajući. Pa ipak, prije nego učinimo prvi korak i ostavimo nakratko pitanje neodgovoreno, nužno je najprije prikazati važnost, funkciju i jurisdikciju metropolita (metropoljskog sjedišta) te ukratko pojasniti njegovu ulogu u kanonskom pravu 12. stoljeća. Dakle, tko je zapravo metropolit? Kakvu i koliku ulogu, vlast i jurisdikciju vrši metropolit u metropoliji? Kratke i jasne odgovore nude stručni rječnici i leksikoni, kao npr. s katoličke strane utjecajni *Lexikon für Theologie und Kirche*⁵⁷, iz protestantskog kuta *Theologische Realenzyklopädie*⁵⁸ ili konfesionalno neutralni ali povijesno izvrsno utemeljeni *Lexikon des Mittelalters*.⁵⁹ Svi se oni slažu da je metropoljsko sjedište, koje je u staroj Crkvi imalo uzdignuto i počasno mjesto, bilo obično usko povezano s političkom važnosti i utjecajem dotičnoga središta. Tamo se nalazila i civilna uprava, te se crkvena vlast, da ne kažem današnjim govorom jurisdikcija pojedinih biskupija i metropolija, najčešće poklapala s prostornom nadležnošću civilne uprave. Širenjem utjecaja rimskog biskupa opadala je proporcionalno važnost i utjecaj metropolitske vlasti, pa je metropolitima uz titulu preostalo samo nekoliko ovlasti, koje nisu mogle ostaviti dubljeg traga na biskupe pojedinih biskupijskih sjedišta. Reformni zahvat pape Grgura VII. označio je kraj metropolitske vlasti i utjecaja metropolita te sve više dolazi do izravnih odnosa pojedinog biskupskog sjedišta i Rima. Koncem 11. i početkom 12. stoljeća se metropolitska vlast u Zapadnoj crkvi svodila na puki naslov, ako iza toga nije stajao jak vladar ili bogat grad. Primjeri su iz susjedne Italije, npr. utjecajni gradovi Venecija, Firenca, Napulj ili Genova. Često se događalo da je nakon gubitka političkog ugleda i važnosti grada isto tako bio izgubljen i nadbiskupski naslov.⁶⁰

A kako to ne bi bilo samo isprazno prepričavanje, uzaludno i bezvrijedno natezanje oko nesigurnih premisa, zaustavimo se nakratko na pravu metropolita (*ius metropolitanum*) u kanonskom pravu 12. stoljeća, koje osvjetljuje prava i dužnosti metropolita u konkretnome vremenskom periodu. Prema *Decretum Gratiani* ili prema *Dekretalima* pape Aleksandra III. (1159.-1181.), koje će nešto kasnije preuzeti i papa Inocent III. (1198.-1216.) metropolitu su u prvom redu pripadali dužnost i pravo konsekracije sufraganskih biskupa. Uz to je *ius metropolitanum* uključivao još i sljedeće obveze: potvrdu izbora sufragana te prihvaćanje njihove prisege vjernosti, sazivanje provincijalnih sinoda i predsjedanje njima, nadzor i vizitaciju sufraganskih biskupija s pravom censure i izricanja lakših kazni

⁵⁷ Usp. M. HOMMES, »Metropolit«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 7 (1998.), str. 206.

⁵⁸ P. LANDDAU, »Kirchenverfassungen, 4.6: Metropolit«, u: *Theologische Realenzyklopädie*, 19 (1990.), str. 124-125.

⁵⁹ H. M. BIEDERMANN, »Metropolit«, u: *Lexikon des Mittelalters*, 6 (1993.), str. 584-585.

⁶⁰ Ovaj proces nije na Zapadu protekao tako jednostavno glatko kako na prvi pogled danas izgleda ili ga prikazuje suvremena katolička historiografija. Bilo je osobito u francuskoj Crkvi pokušaja obnove uglednijih metropoljskih mjesta u Arlesu i Lyonu u kasnoantičkom smislu. Doduše, oni postaju važna i utjecajna metropoljska sjedišta tijekom cijeloga srednjeg vijeka, ali njihova obnova u smislu kasnoantičkog i rano-srednjovjekovnog značenja i utjecaja nije se uspjela etablirati. O tom problemu usp. ovdje bilj. 106.

– koje su bile točno propisane kanonskim pravom, sudačku službu drugog stupnja te odobravanje oprosta za cijelu metropoliju.⁶¹

Ukratko sažimajući pitanje prava metropolita i primjenjujući ga na hrvatsko podneblje može se zaključiti da se *ius metropolitanum* u 12. stoljeću nije bitno mijenjao u odnosu na 11. stoljeće. Metropoliti su imali znatno manji utjecaj, važnost i vlast nego u antičkom kršćanstvu. Papinstvo se kao zasebna veličina izdiglo iznad metropolitskih i patrijaršijskih središta, pa je izravna komunikacija između pojedinih biskupa i Rima bila sasvim normalna i svakodnevna pojava. Dapače, pojedini su biskupi namjerno podupirali takvu centralizaciju crkvene uprave, jer su se oni time mogli lakše oduprijeti utjecaju metropolita. Osim toga imao je, naravno, politički utjecaj dotičnog središta vrlo važnu i utjecajnu komponentu. Ovisan položaj splitskih metropolita o ugledu i moći hrvatske kraljevske obitelji Trpimirovića više je nego očita povijesna činjenica, te njihovim izumiranjem pomalo propada i utjecaj metropolitskog sjedišta u gradu Splitu. Kralj Koloman i njegovi nasljednici pokušali su, doduše, izgraditi u Splitu čvrsto i utjecajno metropolitsko središte, koje im je bilo potrebno kako bi i preko crkvenog jedinstva ojačali svoju vlast u Dalmaciji, ali, kako se čini, nisu imali baš prevelikog uspjeha. Kraljevski dvor ipak se nalazio predaleko, pa je još jedna podjela utjecajnih sfera splitskog nadbiskupa i zadarskog biskupa predstavljala samo pitanje vremena, koje će biti isto tako uvjetovano političkim razračunavanjem domena venecijanske prevlasti i moći na istočnoj obali Jadrana odnosno nemoći hrvatsko-ugarskih vladara.⁶²

⁶¹ Usp. detaljno o tom pitanju već provjerene studije na njemačkome govornom području: P. HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, sv. III, Berlin, 1883. (reprint: Graz, 1959.), str. 569s; H. FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, sv. I: *Die katholische Kirche*, Köln-Graz, 1964., str. 364-365; W. M. PÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts*, sv. II: *Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055 bis 1517*, München-Wien, 1955., str. 119-125.

⁶² Razlozi neuspjeha hrvatsko-madžarskih vladara nisu se nalazili »u dovođenju stranaca«, kako to ističe Nada Klaić, nego u udaljenosti kraljevskog dvora. »Dovođenje stranaca« na biskupska odnosno nadbiskupska sjedišta u dalmatinskim gradovima bilo je »sasvim normalna pojava« tijekom cijeloga srednjeg vijeka. Dapače, vlastela pojedinih dalmatinskih komuna zauzimala su se za »dovođenje stranaca« kako bi se uspostavila ravnoteža između patricijskih obitelji. Biskup odnosno nadbiskup po svojoj je dužnosti preuzimao jako utjecajno mjesto, pa se jedna familija iz koje je biskup/nadbiskup potjecao mogla nametnuti u gradu. Stranac je u mnogim slučajevima bolje rješenje, jer on kao neutralna osoba nije bio predstavnik niti jedne obitelji. Druga bitna komponenta su rimske pape, koji su isto tako podupirali »dovođenje stranaca«, osobito onih iz crkvene države, na biskupska/nadbiskupska sjedišta u Dalmaciji, jer im se tako pružala veća mogućnost utjecaja na Crkvu u Dalmaciji, nego ako bi sjedili na biskupskim/nadbiskupskim stolicama domaći ljudi. Treća i vrlo važna komponenta u lancu neuspjeha bili su stolni kaptoli, kojima je po tadašnjemu kanonskom pravu pripadalo pravo izbora mjesnog biskupa. U svakom slučaju jedan manje utjecajni biskup/nadbiskup podupirao je samim time važnost, utjecaj i značenje kaptola i kanonika, pa je u mnogim slučajevima bio izbor »jednog stranca« bolje rješenje nego neki domaći čovjek. Kao i u drugim dalmatinskim gradovima, stolni kaptol imao je pravo i dužnost izbora zadarskog nadbiskupa. Valerius PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis*, str. 200. To je pravo bilo pogaženo tek 12. veljače 1291., kada je papa Nikola IV. (1288.-1292.) imenovao franjevca Ivana iz Anagnija zadarskim nadbiskupom; on je vršio nadbiskupsku dužnost sve do 17. lipnja 1297., kada je premješten u talijanski Trani. Njega je na nadbiskupskoj stolici naslijedio franjevac Henrik de Tuderto (1297.-1300.). FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 85-86; BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 44-45; P. B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ragensburg 1873.-1886. (prettisak: Graz, 1957.), str. 426; C. EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevii sive summorum pontificum S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum*; series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta, editio altera, Monasterii, 1913., str. 281. Njegovo imenovanje za nadbiskupa i premještanje služi i današnjoj literaturi kao mjerodavni pokazatelj kako su pape izigravale kaptole i preuzimale imenovanje biskupa u svoje ruke. K. GANZER, *Papsttum und Bistumsbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII. Ein Beitrag zur Geschichte der päpstlichen*

Izdvajanje Zadarske biskupije iz sastava Splitske metropolije poticali su u prvoj polovini 12. stoljeća sami zadarski biskupi, jer je političkom ugledu, ekonomskom i strateškom značenju grada odgovaralo isto tako časno mjesto među dalmatinskim nadbiskupima u Splitu, Dubrovniku pa čak i Baru. Za vrijeme pontifikata pape Kalista II. (1119.-1124.)⁶³ usprotivio se zadarski biskup Miha (1124.-1136./37.)⁶⁴ svojem metropolitu, splitskom nadbiskupu, te se protiv njegove volje kitio svojevrijedno nadbiskupskom titulom.⁶⁵ Poslušajmo o tome izvještaj Tome Arhidakona: Splitski arhidakon Dabro obećao je biskupu Mihi pomoći pri njegovu zaposjedanju splitske nadbiskupske stolice, ali kad se to nije ostvarilo, napustio je razljućeni Miha Split i stvorio plan o izdvajanju Zadarske biskupije.⁶⁶ Njegov nasljednik Petar II. (1138.-1141.) kročio je putem svojeg prethodnika Mihe, te se isto tako kitio nadbiskupskom titulom.⁶⁷ Toma kroničarski pripisuje osnutak Zadarske metropolije osobnim interesima i žudnjama dvojice zadarskih biskupa za nadbiskupskom titulom, što nije za podcijeniti, ali ipak svođenje događaja na takvu personalnu razinu nema nikakvoga povijesnog uporišta, a, što je još najgore, ne može se nikako provjeriti. Postavi li se Tomi Arhidakonu pitanje, zašto nije donio reakciju splitskog nadbiskupa i metropolita na sve te pokušaje izdvajanja Zadra iz sastava njegove metropolije, tada je Tomina šutnja očit znak nemoći ili bolje rečeno ustupka splitskog metropolita pred zadarskim biskupom, iza kojeg stoji ekonomsko jak i utjecajan grad.⁶⁸ Da je vlada u Veneciji takvu igru Zadra i Splita ne samo blagonaklono promatrala nego i stvarno podupirala takve težnje Zadrana, posve je razumljivo, jer je ona upravo odgovarala njezinim političkim ciljevima, kojima je pridonosila crkvena razjedinjenost dalmatinskih biskupija.

Novi splitski nadbiskup Gaudije, koji je upravljao metropolijom od godine 1136.,⁶⁹ gledao je najvjerojatnije poprijeko na pokušaje izdvajanja zadarskih biskupa iz Splitske metropolije. Sam sukob posjedovao je, naravno, i političku pozadinu, pa je splitski nadbiskup, suprotno zadarskom biskupu, često isticao svoju privrženost i pripadnost Hrvatsko-ugarском Kraljevstvu, a imao je u tome i znatnu potporu samog Inocenta II. (1130.-1143.). Taj papa potvrdio je Gaudenciju još jednom 1139. godine metropolitska prava u Dalmaciji kao

Reservation (= Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 9), Köln-Graz, 1968., str. 360, 378, 388, 404.

⁶³ Usp. J. LAUDAGE, »Calixtus II.«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2 (1994.), str. 892.

⁶⁴ GAMS, str. 426.

⁶⁵ F. UGHELLI, *Italia sacra*, vol. I, Venetiis, 1717., str. 1422; KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 29; SMIČIKLAŠ, *Codex diplomaticus*, II, str. 43, n. 42; ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 222; FELBINGER, str. 138; KOVAČIĆ, *Splitska metropolija*, str. 16.

⁶⁶ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 62-63.

⁶⁷ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 62-63; J. LUCIUS, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex.*, Amstelodami, 1666., str. 135; ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 222. Farlati se usprotivio takvom navodu Luciusa te napominje da je nadbiskup Petar bio samo *archielectus*, što znači da u Rimu nije bio potvrđen njegov izbor. Najvjerojatnije nije bio niti posvećen za biskupa, jer nije dao da ga posveti splitski metropolit a drugi biskupi nisu htjeli ili ga nisu smjeli posvetiti. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 56.

⁶⁸ Dapače, sama šutnja naše historiografije o tom pitanju potkrjepljuje i podržava sumnju da je spomenuti izvještaj Tome Arhidakona kroničarsko pripovijedanje, koje odvodi čitatelja od same problematike. Iz tog razloga nepotrebno je upustiti se u podulju diskusiju, koja bi isto tako odvodila od samog problema i ne bi mogla pridonijeti boljem upoznavanju same teme.

⁶⁹ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 64. GAMS, str. 420.

nasljednika salonitanskih nadbiskupa i metropolita.⁷⁰ Nadbiskup Gaudencije je u svojoj revnosti izražavanja pripadnosti Hrvatsko-ugarskom Kraljevstvu počinio ipak početničku grešku, te je dao da ga posveti ostrogonski nadbiskup Felicijan, što se papi i Rimskoj kuriji nije baš previše sviđjelo. Odlučna reakcija Inocenta II. nije izostala, pa mu je papa u znak protesta protiv takvog čina uskratio metropolitanski palij. To je papa učinio tek 24. svibnja 1148., i to na molbu kralja Bele II.⁷¹ Na temelju tih izvora s pravom je već Šišić zaključio »da Inocent nije bio sklon odcjepljenju Zadra i otoka od Splita«.⁷²

Novi zadarski biskup Lampridije (oko 1141.-1178.), koji je preuzeo važnu ulogu pri uspostavi metropolije i postao prvi metropolit zadarske Crkve, bio je prema dostupnim povijesnim izvještajima skroman čovjek. Potjecao je najvjerojatnije iz obične i manje utjecajne gradske obitelji,⁷³ koju *Illyricum sacrum*, na temelju podatka Valerija Ponte, imenuje *de Gallis*.⁷⁴ Ferrari-Cupilli donosi podatak da je nadbiskup Lampridije potjecao iz antičke obitelji *Galli ili Gallelli*.⁷⁵ Prvi njegov spomen na sjedištu zadarskih biskupa zabilježen je tek godine 1145., kada *comes* Petrana usputno napominje kako je uz svu muku uspio pro-

⁷⁰ KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 31-32; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 48, n. 47; Ph. JAFFÈ, *Regesta pontificum Romanorum*, izd. S. LOEWENFELD – F. KALTENBRUNNER – P. EWALD, I-II, Leipzig, 1885. (pretisak: 1956.), n. 8035; ŠIŠIĆ, *Poviest za kraljeva*, str. 54; STEINDORFF, str. 75, 98; KOVAČIĆ, *Splitska metropolija*, str. 16-17. U spomenutom pismu pape Inocenta II. nigdje se ne spominje riječ primas, nego papinski notar uvijek donosi samo pojam metropolit. Papa je poručio dalmatinskim biskupima da metropolijsko sjedište ima biti samo u salonitanskoj crkvi i da se sinode ne održavaju nigdje drugdje nego u metropolijskoj crkvi. Ipak nije nikakav povijesni argument to da je metropolijsko sjedište bio samo grad Split, nego se uz njega uspijeva etablirati i Dubrovnik. Kovačić donosi dijelove papina pisma u hrvatskom prijevodu i na temelju njih doslovno kaže: »Kad papa kaže da prema onomu što nalazi u papinskim odlukama jedini metropolit Dalmacije ima biti u salonitanskoj crkvi i da se u Splitu, a ne drugdje po Dalmaciji, imaju održavati sinode kao da pred sobom ima spise iz starijih vremena pa ne vodi računa o podjeli na Gornju i Donju Dalmaciju i o postojanju dubrovačke metropolije.« (KOVAČIĆ, *Splitska metropolija*, str. 17, bilj. 38). Zaključak Kovačićev je, doduše, ispravan, ali u njemu manjka objašnjenje da papa izričito govori samo o metropolitu, a ne o primasu. Ako se papa poziva na starije spise, kako to spominje i objašnjava Kovačić, u njima tada nema ni traga o nekakvoj višoj instanciji splitskog metropolita ili čak pokušaju njegovog udizanja i njemu pripisivanja časti dalmatinskog ili, dapače, hrvatskog primasa. Takve se tvrdnje protive ne samo dostupnim povijesnim dokumentima nego isto tako ne odgovaraju niti tadašnjoj situaciji niti crkvenoj zbilji 12. stoljeća.

⁷¹ Papa je pisao doslovno: »Praeterea episcopos per Dalmatiam constitutos suffraganeos, quibus Salona tempore suo rutilando utebatur, sancte spatatine ecclesiae... cum omni reverentia oboedire sancimus, quem unum totius Dalmatiae metropolijum in salonitana ecclesia fore scimus iuxta quod in decretis nostris comperimus.« KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 31-32; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 48, n. 47; JAFFÈ, 8035; HINSCHIUS, III, str. 599, 600; LENEL, str. 23; FELBINGER, str. 135.

⁷² ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 222-223, bilj. 6.

⁷³ U jednoj ispravi iz 1134. godine spominje se »Lampridius clericus, filius Marrichne«. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 30; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 45, n. 43. Ovaj navod potvrđuje i Toma Arhidakon, kada spominje da je nadbiskup Lampridije sin Marichne. Thomas ARCHIDIACONUS, str. 65. O nadbiskupu Lampridiju usp. kratki izvještaj koji je napisao zadarski arhidakon Valerije Ponte, a trebao je biti objavljen u drugom, popravljenom izdanju Ughellijeve crkvene povijesti, što ipak nije učinjeno. Ovdje se ipak mora napomenuti da je Ponte smjestio početak Lampridijeve biskupske službe tek u 1146. godinu. V. PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms 112, fol. 18^v; talijanski prijevod opata Sorinija isto je tako ostao neobjavljen. Naučna biblioteka u Zadru, Ms 387, II^a, p. 24-26.

⁷⁴ FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 56; ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 223. Ponteov utjecaj na Farlatija ukratko je spomenuo M. KURELAC, *Suvremenici i suradnici Ivana Lučića* (= Zbornik Historijskog instituta JA posvećen Ivanu Luciusu-Lučiću povodom 300-godišnjice djela *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666.)), Zagreb, 1969., str. 133-142, ovdje str. 137.

⁷⁵ G. FERRARI CUPILLI, *La istituzione dell' arcivescovato di Zara*, Zara, 1856., str. 2, bilj. 1.

gurati Lampridija za novog biskupa. Nasuprot njemu stajala su još dva ozbiljna kandidata čija imena nisu spomenuta. Kako se čini podudarali su se interesi Petrane i Lampridija, jer su obojica nastojala u promijenjenim političkim prilikama od Zadra izgraditi jako pomorsko-trgovačko središte sjeverne Dalmacije. Biskup Lampridije, kao i njegova dva već prije spomenuta prethodnika, težio je izdvajanju Zadarske biskupije iz sastava Splitske metropolije, pa se i on već godine 1146. kitio nadbiskupskom titulom, premda Zadar još nije bio postao nadbiskupijom niti je on imenovan zadarskim nadbiskupom.⁷⁶

Takva želje i posve otvorena nastojanja zadarskog biskupa za nadbiskupskom i metropolitomskom titulom njegove Crkve ne samo da nisu ostali neprimijećeni u Veneciji, nego, dapače, iskusna mletačka diplomacija koristi takve namjere u vlastite svrhe, pa je tako biskup Lampridije postao i protiv vlastite volje zagovornik venecijanske politike i tješnjeg povezivanja Dalmacije s Republikom sv. Marka. Bez nekakvog pretjerivanja ili preuveličavanja, očito su namjere venecijanske politike na istočnoj obali Jadrana bile da i preko crkvene povezanosti dalmatinskih biskupija s gradeškim patrijarhom budu čvršće povezana zauzeta područja s maticom Venecijom. Pri tom zahvatu preuzeo je važnu ulogu gradeški patrijarh Henrik Dandolo (1131.-1181.),⁷⁷ koji je točno pola stoljeća simbolizirao takva mletačka nastojanja, iako on nije bio vodeća osoba ili tvorac takve venecijanske crkvene politike, nego samo njezin provedbeni organ. Rješenja su kovana ponajviše u duždevoj palači, a patrijarh je samo podupirao takva nastojanja provodeći imperijalnu politiku na crkvenojurisdikcijskom području. Uz šest sufraganskih biskupija, Castello, Torcello, Malamocco, Jesolo, Caorole i Cittanova, dodijelio mu je Anastazije IV. 27. svibnja 1154. još i otočke biskupije na drugoj obali Jadrana, Krk, Osor i Rab.⁷⁸ Originalna povelja nije sačuvana, nego je samo preneseno sažeto ponavljanje u ispravi pape Eugena IV. (1431.-1447.), koja je bila izdana 1. listopada 1433. godine.⁷⁹ Ovaj važan podatak često se zanemaruje i izostavlja pri istraživanju ovog doba i posebno ove teme, pa se time ujedno umanjuje političko-diplomatska veza na relaciji Venecije i Rimske kurije, a samim time prekriva se

⁷⁶ »... et Lampredii iadertini archiepiscopi«. KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 40; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 60-61, n. 60; FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 67.

⁷⁷ G. CRACCO, »Dandolo Enrico«, u: *Dizionario biografico degli italiani*, 32 (1986.), str. 450-458.

⁷⁸ JAFFÈ, 9909; P. KEHR, *Italia pontificia sive Repetorium privilegiorum et litterarum a romanis pontificibus ante annum MCLXXXVIII Italiae ecclesie monasteriis civitatibus singulisque personis concessorum*, sv. VII/2: Venetiae et Histriae: Republica Venetiarum – Provincia Gradensis – Historia, Berloni, 1925., str. 62, n. 117; P. KEHR, »Rom und Venedig bis ins XII. Jahrhundert«, u: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 19 (1927.), str. 1-180, ovdje str. 134; FELBINGER, str. 135.

⁷⁹ Tamo stoji doslovno: »Episcopalium praeterea cathedrarum urbes, id est Castellum, Torcellum, Metamaucum, Equilium, Caprulum, Civitatem novam, Veglam, Arbem et Auserim memorate Gradensi ecclesiae tamquam metropoli suae subditas decrevimus« (KEHR, *Rom und Venedig*, str. 134, bilj. 1). Skriptor Rimske kurije donio je ove podatke najvjerojatnije iz nekog starijeg predloška, pa je izostavljanje i nespominjanje Zadra u tom kontekstu samo očigledan znak koliko je papinski notar jasno i detaljno razlikovao pojmove donoseći točne podatke, koji su mu bili na raspolaganju. Uostalom, papa Eugen IV. bio je i sam Venecijanac, održavao je prisne veze s vladom na venecijanskim lagunama, pa ne bi u tako delikatnom pitanju mogao pomiješati imena i pisati nešto što ne bi odgovaralo stvarnosti. Bez sumnje je ovaj papa poznavao jako dobro crkvene prilike biskupije u kojoj je bio rođen, pa i ovaj navod govori u prilog mišljenju kako je Eugen IV. u svojoj ispravi donio povijesnu istinu, koja nije trebala biti prešućena, nego, dapače, još jednom potvrđena. Možda je ipak papin dokument dodirivao trenutačnu situaciju prve polovine 15. stoljeća, kada se Eugen IV. nalazio u sukobu s Bazelskim saborom (1431.-1449.), pa mu je bio prijeko potreban svaki mogući saveznik. Venecija je bila svakako na njegovoj strani pomažući mu da pobijedi buntovne saborske zastupnike u Baselu.

i njihova koalicija, koja je bila uvjetovana političkim konstelacijama u Europi. Dakle, već priključivanjem otočkih biskupija u Krku, Rabu i Osoru metropolitскоj jurisdikciji svojeg (tj. još uvijek nominalno gradeškog) patrijarha utirala je venecijanska diplomacija put kojim je željela i zadarskog biskupa podrediti primacijalnoj vlasti svojeg patrijarha.

Ipak jedno pitanje ostaje neodgovoreno: Zašto papa Anastazije IV. nije isto tako priključio i Zadarsku biskupiju gradeškom patrijarhatu? Ovo pitanje ne može se baš lako objasniti, nego je taj diplomatski korak Rimske kurije shvatljiv i poprilično razumljiv tek iz šireg konteksta odnosa i političkih veza Rima i Republike sv. Marka, o kojima će biti više govora u daljnjem tekstu. Bez sumnje trebalo je uređenje crkvenih prilika cijepanjem Splitske metropolije služiti dobrim odnosima i političkom savezništvu pape i lava s venecijanskih laguna, ali isto tako Rim se kurija nije baš previše žurila, nego je još uvijek zadržavala konce u svojim rukama. Papa je podupirao venecijansku politiku, ali pazeći jako dobro da sam sebi ne sveže ruke. Dakle, Rim se kurija ostajala je vjerna svojem političkom savezniku s venecijanskih laguna, ali je ipak ostavljala sebi otvorenu mogućnost, ako bi to bilo potrebno, Zadarsku metropoliju iznova podrediti primacijalnoj vlasti rimskog biskupa.

III. Uspostava i organizacija Zadarske metropolije

Kratki pontifikat pape Anastazija IV. (1153.-1154.),⁸⁰ koji se u historiografiji uobičajeno naziva »prijelazno razdoblje« predstavljao je početak pada reformnog papinstva.⁸¹ U povijesti zadarske Crkve odredio je njegov pontifikat prekretnicu epohalnog značenja: 17. listopada 1154. imenovao je bulom *Licet universalis ecclesiae pastor* zadarskog biskupa Lampridija nadbiskupom a biskupiju uzdigao na čast nadbiskupije i učinio je ujedno novim metropolijskim sjedištem Dalmacije.⁸² Bula je jasno sročena u već tradicionalnom formatu papinskih pisama te najprije donosi imenovanje biskupa Lampridija nadbiskupom i metropolitom, a zatim nabraja točno njemu podređene sufraganske biskupije: Osor, Krk, Rab i Hvar. Naime, papa je bio zabrinut da u onim gradovima koji su ostali slobodni od ugarske vlasti ne bi nedostajala briga metropolita, pa je stoga u sklopu novih političkih prilika uspostavio metropoliju Zadar. Papa je poslao novom nadbiskupu *pallium* i izričito ga upozorio na koje je sve blagdane dužan nositi ga.⁸³

⁸⁰ Život, rad i pontifikat ovog pape prikazuje F. J. SCHMALE, *Studien zum Schisma des Jahres 1130*, Köln, 1961.; P. KLASSEN, »Zur Geschichte Papst Anastasius, IV.«, u: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 48 (1968.), str. 36-63.

⁸¹ Ovog papu i njegovo značenje najbolje je prikazao Gehroh iz Reichersberga, kada je zapisao: »... poslije Eugena ne nađe se njemu ravna na papinskoj stolici, koji bi očuvao zakon Svemogućega, kako to pokazuju pisma i djela njegova nasljednika pape Anastazija, jednog slabog starčića« (»... quod post illum in sede apostolica non est inventus similis illi, qui conservaret legem excelsi, sicut epistolae ac gesta contestantur succedentis ei papae Anastasii senis infirmi«). GEHROH, »Comentarius in psalmum 65«, u: *Monumenta Germaniae Historica, Libelli de litte*, vol. III, Hannoverae, 1897., str. 439; H. WOLTER, »Bedrohte Kirchenfreiheit (1153-1198)«, u: *Handbuch der Kirchengeschichte*, sv. III/2, priredio H. JEDIN, Freiburg-Basel-Wien, 1973., str. 64-143, ovdje str. 72.

⁸² Ova je isprava već više puta objavljena, ali zbog važnosti teksta donosim ovu bulu u cijelosti u dodatku 2.

⁸³ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 78-79, n. 78; JAFFÈ, 9997; KEHR VII/2, str. 62, n. 118. O podjeli palliuma usp. G. v. HACKE, *Die Pallieverleihung bis 1143* (teološka dizertacija), Göttingen, 1898.; SÄGMÜLLER, I, str. 439; B. KRANEMANN, »Pallium«, u: *Lexikon des Mittelalters*, 6 (1993.), str. 1643-1644.

U ovom je kontekstu sama terminologija Rimske kurije bila posve provenecijanski formulirana i definirana, što opet odražava njezinu orijentaciju i njezin politički smjer. Papa je upravo u citiranoj buli smatrao da su Madžari uzurpirali vlast u nekim dalmatinskim gradovima i stoga je prema novim političkim prilikama odlučio reorganizirati metropolitska sjedišta na dalmatinskoj obali. Dakle, tako kratko sročena formulacija očito simbolizira mišljenje i politički kurs Rimske kurije, prema kojem bi Venecija imala izričito »pravo na dalmatinske gradove i otoke«, a hrvatsko-ugarski vladar bio bi samo uzurpator, koji se bori i preotima Venecijancima njihove posjede.

Reakciju Splita kao staroga metropoljskog sjedišta moguće je u današnjoj historiografiji samo djelomično rekonstruirati, jer osim Tome Arhidakona ne postoje drugi izvori koji bi mogli pomoći osvijetliti taj čin u povijesnom kontekstu tog vremena. Tomina se kronika i u ovom slučaju predstavlja kao isključivi zagovornik Splita, splitskih metropolitskih pretenzija i tzv. salonitanske tradicije, pa je i izdvajanje Zadra, Hvara i još prije izuzetih otočkih biskupija na Krku, Rabu i Osoru iz sastava Splitske metropolije jednostrani kroničar pripisivao osobnim ambicijama zadarskog biskupa Mihe – a zapravo se zvao biskup zadarski Lampridije. Poslušajmo Tomin izvještaj: »I tako je u ono vrijeme biskup Miha ..., stajao na čelu zadarskoj Crkvi. Njemu je arhidakon Dabro obećavao nadbiskupsku čast u splitskoj Crkvi, zbog čega je dobivao od njega mnoge darove i poklone. Ali ono što je njemu obećao o nadbiskupskom položaju u Splitu, nije htio provesti u djelo. Tada, na biskupovo navaljivanje, arhidakon obeća i ovakvom ga lukavštinom prevari: odredio je, naime, dan, kada će po dolasku u Split pjevati misu, te opomenuti, da ne dopuste, da njihova Crkva ostane toliko vremena bez pastira. I dok bude izgovarao ove riječi, arhidakon je obećavao, da će on dati prvi izbornočki glas o osobi biskupa. Što više? Biskup je došao, otpjevao misu, obavio opomenu, ali onaj, koji je obećao, da će se izjasniti za izbor njega samoga, ništa nije rekao. A videći biskup, da se je arhidakon s njime našalio, otiđe silno rasrđen, odlučivši uskratiti dužnu potčinjenost splitskoj metropoli i od njene jurisdikcije sebe sasvim izuzeti.«⁸⁴ Ovaj Tomin izvještaj odiše praznim pričanjem te osobnim vezama splitskog đakona i zadarskog biskupa Mihe. Splitski đakon Dabro obećao je zadarskom biskupu Mihi pripomoći pri njegovu zaposjedanju nadbiskupskog sjedišta u Splitu. Nakon što je biskupov plan propao, napustio je razočarani Miha Split s namjerom da se otrgne iz Splitske metropolije. Nasljednik Mihin, kojemu, uostalom, Toma nije poznavao ime, slijedio je svoga prethodnika odbijajući priznati metropolitansku vlast salonitansko-splitskog nadbiskupa.

Jedan još krhkiji Tomin razlog bila bi zadarska stranka koja se usprotivila bilo kakvom prosvjedu, pa je čak uspjela spriječiti đakona koji je trebao nositi u Rim splitski prosvjed. Toma piše doslovno: »U ono je vrijeme bio arhidakon splitske Crkve neki Lukar ... On je, žalostan, što su Zadrani nastojali, da se izuzmu iz salonitanske metropole, zatražio od klera i naroda odluku i troškove obećavajući, da će osobno pristupiti apostolskoj stolici i protiv nastojanja Zadrana pozvati se na privilegij salonitanske Crkve. Ali tolika je bila zavist na gorespomenutog đakona, da nisu pristali na njegove riječi i čak su mu bez svakog stida u lice dobacili govoreći: Ne ćemo, da splitska Crkva zadobije po tebi nešto dobra. Na

⁸⁴ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 62-63, hrvatski prijevod: Vladimir RISSMONDO: *Toma Arhidakon, Kronika*, Split, 1960., str. 35.

ovaj odgovor arhidakon smućen umukne i nije se dalje miješao u ovaku stvar. A budući da je splitska Crkva bila bez nadbiskupa, lako su Zadrani bez onoga, koji bi protivurječio, mogli postići izuzimanje svoje Crkve.«⁸⁵

Kod pomanjkanja bilo kakvih razumnih i utemeljenih razloga, navodi Toma ishitrene do-kaze bez indicija, koji ne samo da nemaju nikakvog povijesnog utemeljenja nego se čak ne poklapaju s crkvenom situacijom toga vremena. Nadbiskup Gaudencije (1136.-1159.) bio je razriješen, bolje rečeno, smijenjen s nadbiskupske stolice – to je jedan od bitnih Tominih razloga – a novi nadbiskup još nije imenovan pa nije imao tko navrijeme inter-venirati u Rimu.⁸⁶ Naravno u tom kontekstu ne spominje splitski arhidakon točno vrijeme svrgavanja Gaudencija s nadbiskupskog i metropolitskog sjedišta u Splitu, nego tu vijest donosi sažeto i kratko, bez ikakvih pobližih podataka.⁸⁷

Pa kako se mogu iz današnjega povijesnog kuta promatrati spomenuti izvještaji Tome Arhidakona? Treba li ih posve odbaciti, drukčije interpretirati ili pokušati u njima pronaći skrivenu povijesnu jezgru? Bez ikakvog stranačkog suda ili naglaska očito kroničar nije bio spreman i nije želio izravno priznati, ali neizravno je ipak dao do znanja da je zapravo centralno sjedište Dalmacije Zadar, te je isto tako u crkvenom pogledu postalo utjecajno središte. Kao kulturno-političkoj metropoli sjeverne Dalmacije, pripadalo je Zadru, premda njegovi biskupi nemaju čast nadbiskupa i nije metropolija, također u crkvenom smislu časno prvenstvo, koje ne proizlazi iz jurističko-pravnog, nego puno više iz položaja i političkog značenja samoga grada.⁸⁸ U tom kontekstu prešutio je Toma posve povijesnu

⁸⁵ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 64, hrvatski prijevod: RISONDO, *Kronika*, str. 37.

⁸⁶ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 64, hrvatski prijevod: RISONDO, *Kronika*, str. 36.

⁸⁷ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 64, hrvatski prijevod: RISONDO, *Kronika*, str. 37; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 92, n. 90; JAFFÉ, 10676. Podatak je vrlo važan i treba ga ovdje malo pobliže pojasniti. Naime, povijesna je činjenica da je splitski nadbiskup Gaudencije 1150. godine bio u Rimu, a kao razlog njegova posjeta često se spominje *causa visitationis* (SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 63, n. 64). Nakon toga Gaudencije je bio smijenjen s nadbiskupske stolice u Splitu, ali točno vrijeme tog postupka Rimske kurije ostaje još uvijek nepoznato. Iz tog razloga nameće se pitanje: Je li to bio uobičajeni posjet *ad limina* ili njegov pokušaj opravdanja zbog nekanonskog ređenja sufragana u Trogiru, kako to Toma izvješćuje. Šišić je na temelju jednog pisma Aleksandra III. splitskom nadbiskupu Petru iz godine 1161. i izvještaja Tome Arhidakona zaključio da se svrgavanje nadbiskupa Gaudencija treba smjestiti znatno kasnije, negdje između 1158./59. godine (ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, str. 99). Katičić se usprotivio takvom razmišljanju, pa je prema njemu to bio uobičajeni *ad limina* posjet splitskog nadbiskupa. Gaudencije bi bio svrgnut najvjerojatnije nešto kasnije, dakle tek nakon njegova povratka iz Rima (L. KATIČIĆ, »Povijest splitske biskupije, negda solinske«, u: *Službeni vjesnik biskupije splitske i makarske*, 4-5 (1961.), str. 21). Kovačić se usprotivio takvom datiranju, pa smješta događaj znatno ranije nego dosadašnja historiografija, oko godine 1150. (KOVAČIĆ, *Splitska metropolija*, str. 16, bilj. 36). Iz spomenutoga Tomina izvještaja smije se zaključiti da se nadbiskup Gaudencije godine 1150. nalazi u *ad limina* posjetu u Rimu i da se njegovo svrgavanje s splitskoga nadbiskupskog sjedišta može datirati najprije 1151., a najkasnije smrću pape Eugena III. 8. srpnja 1153., jer dostupni podatak koji nudi papa Aleksandar III. ne spominje nadbiskupa Gaudencija, nego samo svrgavanje trogirskog biskupa, koje se zbilo za pontifikata pape Eugena III. Dakle iz spomenutih vjerodostojnih podataka ne može biti nikakva govora o nekoj dugogodišnjoj upražnjenosti Splitske nadbiskupije prije osnutka Zadarske metropolije, jer bi se takva tvrdnja protivila spomenutim činjenicama. Izvještaj Tome Arhidakona pokazuje se, kao i u prijašnjim slučajevima kada je u pitanju Zadar i njegova Crkva, neutemeljenim i produkt je njegove kroničarske sposobnosti koja obiluje bujnom maštom. Učeni arhidakon kreirao je povijesne događaje tako kako bi što manje sjena bacio na splitskog nadbiskupa a samim time i na splitsku Crkvu.

⁸⁸ Steindorff piše doslovno: »Do početka 10. stoljeća priznavali su biskupi dalmatinskih gradova jurisdikciju patrijarha u Carigradu. Zadar kao civilna metropola vjerojatno je preuzeo za sjevernu Dalmaciju u crkvenom pogledu prvenstvo« (»Bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts unterstanden die Bischöfe der dalmatinischen

činjenicu da su otočke biskupije na Rabu,⁸⁹ Osoru⁹⁰ i Krku⁹¹ već prije bile izuzete iz sastava Splitske metropolije te podređene primacijalnoj vlasti gradeškog patrijarha.⁹² Koliko je Toma slabo informiran ili ne želi biti informiran o povijesnim događajima oko osnutka novoga metropoljskog središta u Dalmaciji govori sama činjenica da on uspostavu nadbiskupije i metropolije Zadar posve iskrivljeno datira, točno devet godina ranije, i to 1145. godine. Kako je to već prije spomenuto, pomiješao je Toma osnutak Hvarske biskupije i uzdizanje Zadra na rang nadbiskupskog i metropoljskog sjedišta. Na Hvaru je postao prvi biskup Martin Manzavin (oko †1175.), upravo jedan Zadrani, pa je Toma samim time neizravno dao do znanja da se to nije moglo zbiti bez odobrenja i pristanka zadarskog biskupa. Uostalom, koliko je Toma bio pristran pripovjedač pokazuje njegova interpretacija križarskog pohoda iz 1202. godine. Prema njemu su Zadrani sami krivi i sami izazvali takav postupak križarske vojske, jer su pljačkali i harali gdje god su stigli, a što je još najgore, protjerali su iz svojega grada ugledne građane i prihvatili herezu.⁹³ Ravnodušni i pomalo

Städte der Jurisdiktion der Patriarchen von Konstantinopel. Zadar als weltliche Metropole nahm wahrcheinlich für Norddalmatien auch in kirchlicher Hinsicht eine Vorrangstellung ein«). STEINDORFF, str. 37, pozivajući se na N. KLAJČ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975., str. 121s. Doduše Steindorff se ograničio samo na vrijeme do početka 10. stoljeća, ali nema razloga iz kojih se tako nešto moglo promijeniti. Nasuprot tom mišljenju Mandić, Matanić i Kovačić drže da je splitski metropolit bio »primas Dalmacije« (MATANIĆ, str. 27s, 70, 74-78; njih slijedi isto tako KOVAČIĆ, *Splitska metropolija*, str. 18-20). O pristranosti takvih zaključaka i njihovoj neutemeljenosti ne treba se ovdje previše razlagati, jer to ne spada na samu temu ove studije, ali se smije ukratko napomenuti da se takve neutemeljene tvrdnje ne samo protive situaciji Crkve u Dalmaciji 12. stoljeća nego nemaju baš nikakvog utemeljenja u dostupnim povijesnim dokumentima. Jedan od razloga zbog kojih bi splitski nadbiskupi dobili odnosno nosili primacijalni naslov u Dalmaciji bilo bi imenovanje nadbiskupa Petra iz Lombardije (1161.-1166.), Gerarda (1167.-1175.) i Rajnerija-Arnira (1175.-1180.) papinskim legatima. Kao drugi razlog navode se izvještaji barskog nadbiskupa Grgura, koji časti splitsku Crkvu počasnim atributima kao »majku, učiteljicu i gospodaricu« (SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 149, n. 145). Više o tome ovdje bilj. 69.

⁸⁹ Biskupija na otoku Rabu osnovana je već u 6. stoljeću, te je postala sufragana salonitanskih odnosno splitskih nadbiskupa. Godine 1154. uključio ju je papa Hadrijan IV. u novoosnovanu Zadarsku metropoliju. Ona je sve do 1828. godine ostala integralni dio Zadarske metropolije, kada je papa Leon XII. reorganizirao jadranske biskupije i priključio je krčkoj biskupiji. FARLATI, *Illyricum sacrum* V, str. 223s, 624-639; NEHER, II, str. 203; A. M. BAUDRILLART, »Arbe«, u: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, 3 (1924.), str. 1450-1453; FELBINGER, str. 135.

⁹⁰ Osor je kao i već spomenuti Rab u 6. stoljeću postao biskupijsko sjedište, te je priključen Salonitanskoj metropoliji, a od 1154. godine biskupija se nalazila u sastavu Zadarske metropolije. Ona je sve do godine 1828. ostala sufragana Zadra, kada je bila priključena Krčkoj biskupiji. Njezino je područje od 1920.-1945. pripadalo Italiji te ga je administrativno vodio zadarski nadbiskup kao vikar. Nakon 1945. bilo je pripojeno iznova krčkoj biskupiji. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 182s, 617s; NEHER, II, str. 203; F. SALATA, *L'antica diocesi di Ossero e la liturgia slava*, Pola 1897.; V. STEFANIĆ – L. KOŠUTA, »Arhiv bivše osorske biskupije«, u: *Starine* 43 (1951.), str. 289-332.

⁹¹ Biskupija je osnovana već u 5. stoljeću te je postala sufragana Salonitanske metropolije. Godine 1154. uključio ju je papa Hadrijan IV., kao i prethodne biskupije u Osoru i Rabu, u novoosnovanu metropoliju Zadar. Od 1830 do 1933. bila je podređena biskupiji metropoliji Görz u Mađarskoj. Bulom *Locum beati Petri* iz godine 1828. pripojio joj je Leon XII. teritorij Osorske i Rapske biskupije. FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 182s, 233s, 296s, 639s; M. POLONIJO, *Prvi uzmak glagoljice u krčkoj biskupiji* (= Radovi Staroslavenskog instituta 2), Zagreb, 1955., str. 193s; S. SMRZIK, *The Glagolitic of Roman-Slavonik Liturgy*, Cleveland, 1959.

⁹² Usp. ovdje bilj. 79.

⁹³ Toma piše u hrvatskom prijevodu doslovno: »A bili su u ono vrijeme Zadrani vrlo opasni Mlečanima. Jer sa koje su god strane mogli, napadali su Mlečane otimajući njihova dobra, vrijeđajući ih, koljući i koje su im god zlo mogli nanijeti, svim su silama pokušavali. Obilujući, naime bogatstvom, bili su naveliko pretjerali u objesti: bili su naime, naduveni od oholosti, uzneseni od moći, hvastajući se za nasilja, likujući za pakosti.

zluradi Toma pripovijeda, kako bi još više mogao poniziti konkurente iz susjednog Zadra, de se križarsko osvajanje dogodilo upravo na sam dan gradskog zaštitnika sv. Krševana.⁹⁴ To još nije bilo sve, nego Toma donosi vijest da je u Zadru za vrijeme križarske opsade gradom 1202. godine i kuga harala.⁹⁵ Dakle, iz svega spomenutog proizlazi sasvim jasno i bez ikakvog pretjerivanja da su Tomini izvještaji o uzdizanju Zadra na naslov nadbiskupije i metropolije jedan kompilatorski zahvat koji posve iskrivljuje povijesnu stvarnost, pa stoga i ne mogu imati baš nikakvu historijsku autentičnost i još manju vrijednost kao prvorazredno povijesno vrelo.

Razlozi odluke uzdizanja Zadra na nadbiskupsku i metropolitsku čast, koja je u sebi nosila novu podjelu, nove političke konstelacije i napetosti na Jadranu, temeljila se na crkvenoj sankciji podjele interesnih sfera Republike sv. Marka i hrvatsko-ugarskog kralja, pa je sam čin samo logičan potez Rimske kurije i priznavanje političkog status quo teritorija dviju država. Takav zaokret u kurijalnoj politici prema hrvatsko-ugarskom vladaru nastao je tek dolaskom pape Hadrijana IV. (1154.-1159.), koji je bio naklonjen Venecijancima podupirući iz vlastitih političko-strateških interesa njihovu prevlast na drugoj obali Jadrana.⁹⁶ Taj je papa bulom od 22. veljače 1155. podredio novu metropoliju ne Rimu, kako je to bila uobičajena praksa na kršćanskom Zapadu, nego primacijalnoj vlasti gradeškog patrijarha, koji je već duže vrijeme imao svoju rezidenciju u Veneciji.⁹⁷ Tada je gradeški patrijarh do-

Ismijavali su niže, prezirali više, te su mislili, da im nitko nije ravan. I budući da su bili iskvareni mnogim manama, ovo su još dodali gomili svojih opačina, da su prezreli zakon katoličke vjere i dopustili, da ih se heretičkim gnjojem poškropi. Jer su gotovo svi, koji su se u Zadru smatrali plemenitijima i odlučnijima, rado primali heretike i bili im naklonjeni« (Thomas ARCHIDIACONUS, str. 66 i 83, hrvatski prijevod: RISMUNDO, *Kronika*, str. 46). O problemu heretičkog krivovjerja u Zadru usp. S. ANTOLJAK, »Heretici« u srednjovjekovnom Zadru i njegovoj okolici (*Prilog proučavanju patarenstva u Dalmaciji*) (= Radovi instituta JAZU 21), Zadar, 1974., str. 7-27. Iscrpno je temu obradio D. MANDIĆ, *Bosna i Hercegovina. Povijesno-kritička istraživanja*, sv. 2: *Bogumilska crkva bosanskih kristjana* (= Sabrana djela 4), Chicago-Roma-Zürich-Toronto, 1979., str. 57, 69, 79, 88, 151, 157, 176; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski kristjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku* (= *Analecta croatica christiana* 6), Zagreb, 1975., str. 27, 50, 77-78.

⁹⁴ »A na dan sv. Krševana koga su oni držali preslavnim, božanska je osveta postala očigledna nad njima« (Thomas ARCHIDIACONUS, str. 66 i 83, hrvatski prijevod RISMUNDO, *Kronika*, str. 46). O križarskom osvajanju i pustošenju Zadra, koje se zbilo 13.-19. listopada 1202., usp. osobito *Tri starofrancuske kronike o Zadru u 1202. godini. Preveo sa starofrancuskog*, napisao uvod i primjedbama popratio P. SKOK, Zagreb, 1951.; L. BENVENIA, »Il comune di Zara nel secolo XV«, u: *Rivista dalmatica*, 2 (1900.), str. 113-150; A. LUCHAIRE, *Innocent III. La question d'Orient*, Pariz, 1911., str. 77-148; BRUNELLI, *Storia di Zara*, str. 366-376; ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 239-253; J. JELENIĆ, »Križari osvajaju Zadar i Carigrad god. 1202. i 1204.«, u: *Croatia sacra*, 1(1931.), str. 85-100; KLAJČ – PETRICIOLI, str. 175-184; O. HAGENDER, »Innocenz III. und die Eroberung Zadars (1202). Eine Neuinterpretation des N. V 160 (161)«, u: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 100 (1992.), str. 197-213; K. HELLER, *Venedig: Recht, Kultur und Leben in der Republik 697-1797*, Wien-Köln-Weimar, 1999., str. 666.

⁹⁵ Thomas ARCHIDIACONUS, str. 83. Toma Arhidakon je najvjerojatnije kanio u stilu srednjovjekovnog kroničara križarsko razaranje Zadra prikazati Božjom kaznom, a kuga u tom smislu trebala je njegovo uvjerenje još potkrijepiti. I ta činjenica pokazuje nakanu Tomina spisateljskog rada i pristranost neobjektivnog pripovjedača, jer očevidac tih događaja Villehardouin o tome ne zna ništa. M. ŠKARICA, »Da li je u Zadru za vrijeme opsade 1202. vladala kuga?«, u: *Liječnički vijesnik*, 72 (1950.), br. 1, str. 39-40.

⁹⁶ O životu i pontifikatu tog pape vidi u: E. M. ALMEDINGEN, *The English Pope*, London, 1925.; F. X. SEPPELT, *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts*, sv. III: *Die Vormachtstellung des Papsttums im Hochmittelalter, von der Mitte des elften Jahrhunderts bis zu Coelestin V.*, München, 1956., str. 213-234; W. L. WARREN, *Henry II*, London, 1973., str. 194-198.

⁹⁷ »Hadrianus episcopus servuus servorum die venerabili fratri Henrico Gradensi patriarchae eiusque successoribus canonice substituendis in perpetuum. Ne passim et indiscrete sibi omnes ecclesiae omnia vindicaret,

bio naslov »primas Dalmacije«. ⁹⁸ Ukratko sročeni pismom 24. travnja 1155. obavijestio je Hadrijan IV. nadbiskupa Lampridija i njegove sufragane da je metropoliju Zadar podredio primacijalnoj vlasti patrijarha u Gradu (čitaj: u Veneciji). ⁹⁹ Odlučna reakcija nadbiskupa Lampridija na takav za njega posebno nepovoljan rasplet situacije sigurno se mogla očekivati, što je on odmah i učinio, ali papa ne samo da nije htio promijeniti prijašnju odluku nego još jednom potvrđuje – bulom od 13. lipnja 1157. – jurisdikciju gradeškog patrijarha nad metropolijom Zadar. ¹⁰⁰ Gradeška Crkva, poručivao je Hadrijan IV. nadbiskupu Lampridiju i njegovim sufraganima, stekla je velike zasluge, i to može samo biti na korist svima njima. Papa je naložio nadbiskupu da od sada gradeškog patrijarha treba smatrati svojim primasom. Ta vijest bijaše poslana u Veneciju patrijarhu Henriku Dandolu i istim mahom mu je papa još jednom potvrdio nekadašnje privilegije gradeške Crkve.

consulta satis utique sanctorum patrum deliberatione sanxit auctoritas., ut alie alia praerogativa dignitate excelleret, et eis tam iudicandi auctoritate quam potestate corrigendi preessent. Super omnes autem ex superni dispositione consilii sacrosancta est romana ecclesia constituta, ad cuius examen universarum ecclesiarum negotia referrentur, et cuius statuta universa multitudo fidelium sequeretur. Haec nimirum ex indulto sibi a prima fundatione ecclesiae a beato Petro apostolorum principe privilegio statutum omnium ecclesiarum provida consideratione disposuit, et quotiens expedere cognovit, alias aliis ad ampliorem curam earum habendarum statuit preeminere. Inde est, quod nos honestatem ac prudentiam tuam et devotionis sinceritatem, quam erga sacrosanctam romanam ecclesiam semper habuisse dignosceris, attendentes, et ne commissa regimini et dispositioni tuae Gradensis ecclesiae, quae de benignitate apostolice sedis prerogativa gaudet honoris, ex brevitate patriarchatum inferior et abiector valeat apud simpliciore haberi, ad ampliandam dignitatem ipsius, primatum ei supra Iadertinum archiepiscopum et episcopatus ipsius apostolica auctoritate concedimus, et tam te quam successores tuos Iadertino archiepiscopo et episcopis eius, qui pro tempore fuerint, dignitate primatus praesidere statuimus et consecrationis munus eidem archiepiscopo impertiri, romano quidem pontifici traditione pallii reservata« (SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 79-80, n. 79; JAFFÉ, 9997; usp. BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 19; LENEL, str. 24).

⁹⁸ N. KLAJČIĆ, »Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom«, u: *Zadar – Zbornik*, str. 142-167, ovdje str. 161; E. PERIČIĆ, »Samostan sv. Krševana kroz lik i djelovanje njegovih opata«, u: *1000 godina samostana svetog Krševana u Zadru*. Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice samostana svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, priredio I. PETRICIO-LI, Zadar, 1990., str. 79-108, ovdje str. 88.

⁹⁹ »Quoniam sacrosancta romana ecclesia universarum ecclesiarum caput et mater est, vel remotione obsistente terrarum vel multiplicata impediende negotiorum quarumdam ecclesiarum necessitatibus non tam facile potest, ut oportet, aliquando consulere; ideo aliarum ecclesiarum, quae ampliorem curam illis impenderent, super eas institutos et discretos, tum providos viros in partem suae sollicitudinis consuevit evocare. Huius itaque rei nos consideratione inducti, tum quia dignitatem Gradensis ecclesiae dignum duximus ampliare, tum quia utile vobis et temporaliter et spiritualiter esse prospeximus habere vos, a quo et in dubiis magisterium et in necessitatibus solatium recipere valeatis: venerabilem fratrem nostrum Henricum Gradensem patriarcham primatem vestrum duximus statuendum, et Gradensis ecclesiae dignitatem primatus ecclesiarum vestris declaravimus de caetero praesidere. Eapropter per praesentia vobis scripta mandamus, quatenus eundem patriarcham a modo primatem vestrum humiliter habeatis, et sicuti primati vestro exhibeatis ei oboedientiam et honorem. Ad magnum quidem profectum vestrum annuente domino pertinebit, si doctrinam eius devoto animo receperitis, et quod salubriter ipse praecepit prosecutione operis studueritis adimplere. Datum Romae apud sanctum Petrum VIII. Kal. Maii, pontificatus nostri anno primo« (SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 81, n. 80).

¹⁰⁰ »...Praeterea ne commissa regimini et dispositione tuae prefata Gradensis ecclesia, quae de benignitate apostolice sedis praerogativa gaudet honoris ex brevitate patriarchatus, inferior et abiector valeat apud simpliciore haberi, et ad ampliandam dignitatem ipsius primatum ei super Iadertinum archiepiscopatum et episcopatus ipsius apostolica auctoritate concedimus, et tam te quam successores tuos Iadertino archiepiscopo et episcopis eius, qui pro tempore fuerint, dignitate primatus praesidere statuimus et consecrationis munus eidem archiepiscopo impariri, romano quidem pontifici traditione pallii reservata« (SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 82-83, n. 81).

Zašto je papa Hadrijan IV., upravo nakon manje ili više od tridesetogodišnje mletačke vladavine Zadrom i jednim dijelom jadranske obale, uzdigao Zadarsku biskupiju na rang nadbiskupije i podijelio joj metropoliska prava nad biskupijama u Krku, Osoru, Rabu i Hvaru? Ne bi li bilo puno lakše, jednostavnije dapače i politički razumnije izuzeti Zadarsku biskupiju iz sastava Splitske metropolije i odmah je priključiti Gradeškom patrijarhatu? U takvoj konstelaciji ne bi trebalo imenovati Lampridija nadbiskupom niti biskupiju uzdići na rang nadbiskupije. To pitanje ostaje još neodgovoreno i biti će pojašnjeno tek kada se skupe svi mali kamenčići koji čine mozaik političkih veza Rima i Venecije.

1. Papa je temeljio svoju odluku na političkoj podjeli teritorija Splitske metropolije. Naime, gradovi koji nisu bili uključeni u dualno Hrvatsko-ugarsko Kraljevstvo ne bi smjeli ostati bez metropoliskog centra, pa je stoga odlučio reorganizirati Crkvu u Dalmaciji prema potrebama novih političko-teritorijalnih odnosa između Venecije i hrvatsko-ugarskog vladara. Novom metropoliskom sjedištu stoga su dodijeljeni sufragani Osor, Krk, Rab i Hvar – dakle sve otočke biskupije, koje su se nalazile pod venecijanskom vlašću, i one se sve osim Hvara već otprije nalaze pod jurisdikcijom gradeškog patrijarha. Kao što se vidi iz papinskog pisma, Hadrijan IV. bio je zabrinut zbog nedostatka metropoliske vlasti i bojao se za život Crkve u ovom dijelu Dalmacije. Još jedno metropolisko sjedište bilo je sigurno jamstvo da će Dalmacija ostati povezana s Rimom.¹⁰¹
2. Nesumnjivo je utjecajna venecijanska diplomacija poticala takvu odluku na papinskom dvoru, jer su se time odvajale otočke biskupije i Zadar od kopnenog dijela Splitske metropolije. Crkvena podređenost Zadarske metropolije jurisdikciji gradeškog patrijarha povezivala je tješnje Zadar i otočke biskupije s Venecijom, pa su se na taj način omeđivali i dalmatinski gradovi od splitskog metropolita, koji je stolovao na teritoriju pod vlašću hrvatsko-ugarskog kralja. Time se kroz crkvenu jurisdikciju praktično provodila politička odijeljenost i izoliranost Zadra s otočkim biskupijama od utjecaja hrvatsko-madžarskog vladara i dosljedno tome provodila podvojenost Dalmacije.

Iz kojeg je razloga papa Hadrijan IV. podredio Zadarsku metropoliju primacijalnoj vlasti gradeškog patrijarha, kada je to bilo usmjereno protiv tadašnje uobičajene prakse na kršćanskom Zapadu, prema kojoj su metropolije bile izravno podređene primacijalnoj vlasti rimskog biskupa?¹⁰² Nije li papa tim smjelim potezom učinio nešto protiv vlastitog auto-

¹⁰¹ Ferarri CUPILLI, str. 34-35; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 77, n. 78; JAFFÈ, 9928; LENEL, str. 24; FELBINGER, str. 137. Ovdje treba uvijek imati pred očima povijesnu činjenicu da je Veliki istočni raskol bio star otprilike kojih stotinu godina, ali da on juristički promatran nije imao ono značenje niti ulogu koju će imati u kasnijim stoljećima. Uostalom, utjecaj, snaga i stvarna moć Bizanta ostaje još uvijek nepredvidljiva. Godine 1165. provalila je jaka bizantska vojska u južnu Dalmaciju i zauzela je velikim djelom, a grad Split postao je rezidencija carskog namjesnika, koji se naziva *vicarius* ili u nariječju *bucarius* (SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 138, n. 135; P. SKOK, »Lingvistička analiza kartulara S. Petri de Gomaï«, u: *Iura sancti Petri de Gomaï. Supetarški kartular*, priredili V. NOVAK – P. SKOK, Zagreb, 1957., str. 233-294, ovdje str. 241; G. NOVAK, *Povijest Splita*, I, Split, ²1978., str. 430). Samo godinu dana kasnije bio je Split oslobođen i vraćen pod hrvatsko-ugarsku krunu, ali taj uspjeh nije velikog daha, jer je samo godinu dana kasnije bio iznova zauzet i morao se pokoriti bizantskoj vlasti sve do 1180. godine. Usp. *Ioannis Cinnami epitome ab Ioanne et Alexio Comnenis gestorum* (= *Corpus scriptorum historiae byzantinae* 26), priredio A. MEINECKE, Bonn, 1836., str. 262; Thomas ARCHIDIACONUS, str. 69, prenosi bizantski napad na Split i još slavnije njegovo oslobođenje. NOVAK, *Povijest Splita*, I, str. 98.

¹⁰² Usp. FEINE, str. 364.

riteta ili postoji još jedna druga pozadina, koja pobliže osvjetljuje takvu odluku kurijalne politike?

1. Podređenost Zadarske nadbiskupije i metropolije primacijalnoj jurisdikciji gradeškog patrijarha mogla bi se crkvenopravno temeljiti na tradiciji patrijarhata.¹⁰³ U 12. stoljeću naime struktura patrijarhata antičke i ranosrednjovjekovne Crkve je u zapadnoj teologiji i crkvenopravnoj praksi posve zamrla. Papinstvo se izdiglo i postalo vrhovna institucija srednjovjekovne Crkve i cijeloga zapadnog kršćanstva¹⁰⁴ pa su i patrijarsi sve više gubili onu važnu i fundamentalnu funkciju kasnoantičke i ranosrednjovjekovne Crkve.¹⁰⁵ Odluke Hadrijana IV. ne mogu se dakle opravdati patrijarhijskom tradicijom Zapadne crkve u 12. stoljeću.¹⁰⁶ Steindorff ukazuje, pozivajući se upravo na istraživanje H. Furmann, kako se podređenost Zadarske metropolije primacijalnoj vlast gradeškog patrijarha nikako ne može opravdati tradicijom patrijarhata u Zapadnoj crkvi.¹⁰⁷ Bez ikakvih predrasuda ili dubljih teoloških objašnjenja, tradicija patrijarhata iz kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog doba bila je povijesna stvarnost, pa je rimski biskup, odnosno papa, u tom kontekstu zauzimao samo mjesto patrijarha Zapada, odnosno prvog među pet spomenutih patrijarha.¹⁰⁸ Što je tada predstavljao gradeški patrijarhat odnosno nje-

¹⁰³ Usp. STEINDORFF, str. 76.

¹⁰⁴ Usp. L. BUISSON, *Potestas und Caritas. Die päpstliche Gewalt im Spätmittelalter* (= Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 2), Köln-Wien, ²1982.; W. ULLMANN, *Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter*, Graz-Wien-Köln, 1960.; J. MIETHKE, »Geschichtsprozeß und zeitgenössisches Bewußtsein – Die Theorie des monarchischen Papstes im hohen und späten Mittelalter«, u: *Historische Zeitschrift*, 226 (1978.), str. 564-599. Primacijalne težnje rimskog biskupa i povijesni razvoj u patrističkoj teologiji i ranom srednjem vijeku najbolje je još uvijek obradio E. CASPAR, *Geschichte des Papsttums, von den Anfängen bis zur Weltherrschaft*, sv. I-II, Tübingen, 1930/33.; F. HEILER, *Altkirchliche Autonomie und päpstlicher Zentralismus*, München, 1941.; novija istraživanja o papinstvu u staroj Crkvi sažeo je M. WOYTOWYTSCH, *Das Papsttum und die Konzile von den Anfängen bis Leo I. (440-461). Studien zur Entstehung der Überordnung des Papstes über Konzile* (= Geschichte des Papsttums 17), Stuttgart 1981.

¹⁰⁵ U tom smislu očituje se 5. konstitucija četvrtoga lateranskog sabora iz godine 1215., koja je sažela tradiciju Zapadne crkve i odnos pape i patrijarha. *Concilium IV Lateranense*, const. 5, u: *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossarum*, priredio Antonius GARCÍA Y GARCÍA (= Monumenta Iuris Canonici A 2), Città de Vaticano, 1981., str. 52.

¹⁰⁶ Usp. H. FUHRMANN, »Studien zur Geschichte der mittelalterlichen Patriarchate«, u: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, 39 (1953.), str. 112-176, 40 (1954.), str. 1-84, 41 (1955.), str. 95-183, ovdje str. 59. O patrijarhatu i pentarhiji kao mogućem modelu upravljanja Crkvom H. GROTZ, »Hauptkirchen von den Anfängen bis zum Konzil von Nikea (325)«, u: *Orientalia Christiana Periodica* 169 (1964.) 164-169; W. DE VRIES, »Die Entstehung der Patriarchate des Ostens und ihr Verhältnis zur päpstlichen Vollgewalt«, u: *Scholastik*, 37 (1962.) 341-366 – vidi situaciju iz rimske perspektive; ISTI, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, Freiburg, 1963.; *Primum regnum. Die Patriarchalstruktur der Kirche als Angelpunkt der Wiedervereinigung*, priredio F. R. GAHBAUER, Ettal, 1987.; F. R. GAHBAUER, *Die Pentarchie theorie. Ein Modell der Kirchenleitung von den Anfängen bis zur Gegenwart* (= Frankfurter Theologische Studien 42), Frankfurt, 1993.; novija istraživanja saželi su G. PRINZING – P. TODT, »Patriarchat«, u: *Lexikon des Mittelalters*, 6 (1993.), str. 1785-1789.; E. CHR. SUTTNER, »Patriarchat«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 7 (1998.), str. 1465-1466.

¹⁰⁷ STEINDORFF, str. 76-77; FUHRMANN, str. 59-61, pozivajući se upravo na *Codex diplomaticus*, II, str. 79, 81; JAFFÈ, 9997, 9998.

¹⁰⁸ To je već odredio Prvi sveopći sabor u Niceji u 6. kanonu, Četvrti ekumenski sabor u Kalcedonu, te osobito Osmi ekumenski sabor u Carigradu godine 869. MANSI, II, str. 669; VII, str. 427, 451ss; XVI, str. 179s; *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, curantibus J. ALBERIGO – J. A. DOSSETTI PERIKLE – P. JOANNOU – C. LEONARDI – P. PRODI, consultante H. JEDIN, editio Istitutio per le Scienze Religiose, Bologna, ³1973.,

gov patrijarh? To pitanje ostaje neodgovoreno i jedna je mala zagonetka, koja se teško može razumjeti bez pregleda političke pozadine, tadašnjih ekleziološko-jurističkih i crkveno-političkih konstalacija. Gradeški patrijarhat predstavljao je »dodatak«, kojega su uloga, važnost i značenje ovisili o stvarnoj političkoj premoći i utjecaju Venecije. U biti podređivanje Zadarske metropolije primacijalnoj vlasti gradeškog patrijarha predstavljalo je Pirovu pobjedu rimske diplomacije nad gradeško-venecijanskim patrijarhom, jer mu je papa samim činom dodjele pokazivao da je gradeški patrijarhat ovisan o Rimu – *quae de benignitate apostolicae sedis prerogativa gaudet honoris*¹⁰⁹ – i ne može se izjednačiti s ostalih pet patrijarhalnih sjedišta.¹¹⁰ Gradeški patrijarh preuzeo je funkciju metropolita, pa mu je papa dodijelio Zadarsku metropoliju dodvorujući se tako venecijanskom senatu kao vjernom političkom savezniku.

2. Podređenost Zadarske metropolije gradeškom patrijarhu mogla bi se tumačiti iz zakašnjele reakcije Rimske kurije na stvaranju kraljevskih biskupa (Reichsbischofen), te bi mogla biti osobito usmjerena protiv patrijarha u Aquileiji, koji je pripadao krugu kraljevskih biskupa. Politička pozadina bila bi borba papa protiv cara Fridriha Barbarosse. Naime papa Inocent II. potvrdio je 1132. godine naslov akvilejskom patrijarhu i podijelio mu metropolitisku vlast nad šesnaest biskupija. Tima je papa priključio još i biskupije u Istri, koje su do tada pripadale metropolitskoj vlasti gradeškog patrijarhata.¹¹¹ Uređenje nove metropolije u Dalmaciji sa sjedištem u Zadru i njezino dodjeljivanje metropolitskoj vlasti gradeškog patrijarha predstavljalo bi prema tome zakašnjelo nadoknađivanje pretrpljene štete gradeškog patrijarhata nastalom pri potvrđivanju metropolitiskih prava akvilejskog patrijarha nad biskupijama Istre.
3. Podređenost Zadra gradeškom patrijarhatu, nakon što su se upravo spomenute dvije tvrdnje pokazale kao neodržive ili samo malim dijelom ispravne, može se samo objasniti povezivanjem papa s Venecijom protiv Sicilije i hrvatsko-ugarskog kralja. Politička pozadina tog čina je očigledna činjenica koja se nikako ne da zanijekati i razumljiva je u širem kontekstu političkih konstalacija na Jadranu i cijelom Mediteranu. Napeti odnosi između Bizanta i Venecije (1149. godine) vodili su približavanju i povezivanju Bizanta sa Sicilijom s jedne strane, a s druge povezivanje Sicilije s hrvatsko-ugarskim kraljem u pregovorima (lipanj 1154. – veljača 1155. godine) koji su možda doveli do potpisivanja mirovnog ugovora,¹¹² doveli bi papu u nezavidan položaj. Nepovoljan

njemački prijevod: *Konzilien des ersten Jahrtausends. Vom Konzil von Nizäa (325) bis zum vierten Konzil von Konstantinopel (869/870)*, priredio J. WOHLMUTH, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1998., 8-9; *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, tom. II/3, izd. E. SCHWARZ, Berloni-Lipsiae, 1933., str. 102, 113-114.

¹⁰⁹ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 79, n. 79.

¹¹⁰ O pojmu, značenju i razvoju pentarhije u 12. stoljeću u zapadnoj crkvenoj praksi usp. sažeti pregled koji nudi GAHBAUER, *Die Pentarchie*, str. 215-241, i tamo navedene mjerodavne izvore i bogatu literaturu.

¹¹¹ Usp. KEHR VII/2, str. 35, n. 79; ISTI, *Rom und Venedigt*, str. 127-128; H. SCHMIDINGER, *Patriarch und Landesherr. Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileia bis zum Ende der Staufer*, Graz-Köln, 1954., str. 14-16; STEINDORFF, str. 78.

¹¹² Usp. osobito o tome H. KRETSCHMAYER, *Geschichte von Venedig*, sv. I, Gotha, 1905. (reprint 1964.), str. 240; F. CHALANDON, *Histoire de la domination Normande en Italie et en Sicilie*, sv. II, Pariz, 1907. (reprint 1960.), str. 192s; HÓMAN, I, str. 390s.

rasplet političke izoliranosti ili još bolje rečeno dogovor Republike s mletačkih laguna i hrvatsko-ugarskog kralja nije odgovarao Rimskoj kuriji, pa su pape, kako bi izbjegli političku izoliranost, reorganizirali metropolije u Dalmaciji. Time se postigao željeni učinak savezništva te se istovjetno stvorila snažna protuteža između hrvatsko-ugarskog kralja i Venecije, pa je u samim korijenima preduhitrena njihova moguća alijansa, koja je viđena očima rimskog pontifeksa bila opasna solucija pri rješavanju zategnutih političkih odnosa na Jadranu i na cijelom Mediteranu. Hrvatsko-ugarski kraljevi bili su zainteresirani za stvaranje jake crkvene provincije sa središtem u Splitu, te je osnivanje nove metropolije u Dalmaciji bila njihova kazna, jer su se povezivali sa Sicilijom. Nasuprot tome bilo je takvo rješenje nagrada Venecije, koja je politički saveznik Anastazija i Hadrijana. Dakle, odluka o uzdignuću zadrskog biskupskog na nadbiskupsko i novo metropoljsko sjedište Dalmacije, koja bi se isključivo temeljila na pastoralnoj brizi Hadrijana IV., odgovara stvarnosti samo jednim malim – gotovo neznatnim – dijelom, te prevladava realna procjena političkih konstelacija Rimske kurije. Svakako, takvo tumačenje događaja ne umanjuje pastoralnu brigu Hadrijana IV. i Rimske kurije. Ipak preteže realna politika papinske diplomacije, jer proglašenje nove metropolije, koja je ujedno konkurencija Splitu, Dubrovniku i Baru, nudila je Rimu izravno više mogućnosti i veći utjecaj na političko-crkvene prilike u Dalmaciji sredinom 12. stoljeća. Da je papa time čvršće povezivao Zadar i otočke biskupije s Republikom sv. Marka predstavljalo je samo jedno političko rješenje koje je isto tako odgovaralo političkim interesima Rimske kurije.

Da je podjeljivanje časti nadbiskupije i metropolije te podređivanje primacijalnoj vlasti gradeškog patrijarha u biti bila nagrada Veneciji, koja je u tome povijesnom trenutku bila jedini politički saveznik papa, potvrđuje i sljedeća činjenica, koja, dapače, prikazuje negativnu sliku pape Inocenta III. Prema tajnim indicijama, postojao je već dogovor Anastazija IV. i venecijanske diplomacije u vezi s tim, ali je tog papu spriječila prerana smrt pa je njegov nasljednik Hadrijan IV. samo dovršio već ranije započeto djelo. Takvo tumačenje i interpretaciju događaja potkrjepljuje pismo pape Inocenta III. 5. kolovoza 1206., prema kojem je preuređivanje Splitske metropolije i uspostava Zadarske metropolije trebalo služiti dobrim odnosima Rimske kurije i venecijanskog Senata.¹¹³ Događaji koji su se kasnije odvijali sve do zadarskog mira 1358. godine¹¹⁴ i dalje do kobne 1409. godine¹¹⁵ daju nam povod za ovakvo tumačenje osnutka i uspostave Zadarske nadbiskupije i metropolije. Iz venecijanskog kuta gledano predstavljao je takav rasplet političko-crkvenih poteza vrlo važan korak i uspjeh njezine diplomacije pri izgradnji mletačke moći na drugoj obali Jadrana.

Naravno, ni Zadrani nisu stajali po strani skrštenih ruku, nijemo promatrajući što to drugi rade, nego su tražili prikladne puteve kako bi se otrgnuli iz venecijanskog zagrljaja, a s

¹¹³ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, III, 61; A. POTTHAST, *Regesta pontificum Romanorum. Ide ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCCIV*, Berlin, 1874., n. 2866.

¹¹⁴ Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošnjih južnoga slavenstva i Mletačke republike*, sv. III (= MSHSM 3), Zagreb, 1873., str. 369s; KLAJIĆ-PETRICIOLI, str. 321s.

¹¹⁵ Š. LJUBIĆ, *Listine o odnošnjih južnoga slavenstva i Mletačke republike*, sv. V (= MSHSM 5), Zagreb, 1875., str. 181-199; ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti*, str. 226s.

time isto tako oslobodili svojeg nadbiskupa od primacijalne superiornosti gradeškog patrijarha. Tvorac takve zadarske politike nije mogao biti nitko drugi nego osobno nadbiskup Lampridije, čiji su potezi bili izravno usmjereni tom cilju.¹¹⁶ Svesrdnu pomoć imao je nadbiskup u gradskom knezu, koji je isto tako tražio prikladne puteve kako bi zadarsku komunu oslobodio mletačke vlasti. Prva pobuna protiv venecijanske superiornosti bila je organizirana već 1155. godine.¹¹⁷ Kako bi grad mogao lakše očuvati upravo stečenu slobodu, bio mu je i te kako potrebna potpora hrvatsko-ugarskog vladara, kojem su se Zadranj obratili tražeći pomoć i zaštitu. Kralj Gejza II. (1141.-1162.) koji je i sam vjerojatno poticao pobunu grada, svesrdno je prihvatio početni zadarski uspjeh, pa je Petrana, koji je bio *comes* podređen venecijanskoj vlasti, vršio i dalje funkciju samo pod okriljem hrvatsko-ugarskog vladara.¹¹⁸ Prvi napadi Venecije krajem 1155. i početkom 1156. godine bijahu s uspjehom odbijeni, njezina mornarica bila je poražena i prisiljena na povratak. Pod zapovjedništvom duždeva sina Dominika Maurocena stigla je nova i pojačana flota 1159. godine, ranije nego je grad uspio zadobiti prijeko potrebnu pomoć, pa je predaja pred nadmoćnim neprijateljem bila jedino razumno rješenje, ukoliko se želio sačuvati neoštećeni grad.¹¹⁹ Uvjete pomirbe diktirali su naravno venecijanski pobjednici, a svi stanovnici Zadra stariji od dvanaest godina bijahu prisiljeni zakleti se na vjernost Veneciji. Od nadbiskupa Lampridija izričito se zahtijevala prisega na poslušnost gradeškom patrijarhu.¹²⁰ Iz ovoga posljednjeg može se zaključiti da je Lampridije već u samoj pobuni odbacio poslušnost gradeškom patrijarhu i da se nadao kako će novim uređenjem političkih granica u Dalmaciji između omraženih Mlečana i hrvatsko-ugarskog vladara isposlovati izravnu podređenost Zadarske metropolije rimskom biskupu.

Zbog tako nepovoljna raspleta događaja podređenosti Zadarske nadbiskupije gradeškom patrijarhatu, a ne rimskom biskupu, uputio je nadbiskup Lampridije prosvjed Rimskoj kuriji, pa kada njegova molba nije bila pozitivno riješena, krenuo je osobno u Rim hoteći nagovoriti samog Hadrijana IV. da promijeni prijašnju odluku.¹²¹ Nakon toga neuspjelog pokušaja bio je prisiljen 1157. godine pred papom i zborom kardinala u Lateranu prisegnuti vjernost i poslušnost gradeškom patrijarhu.¹²² Papa se nije zadovoljio samo time, nego je prisilio neposlušnog nadbiskupa i osobno pred patrijarhom položiti vjernost, što je ovaj najvjerojatnije i učinio.¹²³ Reakcija rimske diplomacije očito je bila provenecijanski

¹¹⁶ BRUNELLI, *Storia di Zara*, str. 214; KLAJČ, *Neki problemi*, str. 161; PERIČIĆ, *Samostan*, str. 88-89.

¹¹⁷ Usp. KLAJČ, *Povijest Hrvata*, str. 176.

¹¹⁸ Usp. DANDOLO, *Historia ducum Venetorum*, str. 76; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, str. 100. O samoj kronici usp. osobito H. SIMONSFELD, *Venetianische Studien I. Das Chronicon Altinate 77*; LENEL, str. 85ss; L. MARGETIĆ, »Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u 11. stoljeću«, u: *Zbornik vizantološkog instituta*, 19 (1980.), str. 117-144, bolje str. 117ss.

¹¹⁹ »Anno domini 1159 exierunt Venetici cum magno exercitu ad Iaderam et comprehenderunt eam.« DANDOLO, *Historia ducum Venetorum*, str. 71; ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 220; KLAJČ – PETRICIOLI, str. 165.

¹²⁰ DANDOLO, *Historia ducum Venetorum*, str. 74; STEINDORFF, str. 79-80.

¹²¹ Usp. KLAJČ–PETRICIOLI, str. 165.

¹²² Usp. JAFFÉ, 10297; KEHR VII/2, str. 64, n. 122; ISTI, *Rom und Venedig*, str. 136.

¹²³ KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 45. Papa Hadrijan IV. javio je vladi u Veneciji, kako je zadarski nadbiskup Lampridije »svojevoljno« (*spontanea voluntate*) prisegnuo vjernost gradeškom patrijarhu. Taj na-

orijentirana, što se može vidjeti iz odluke Hadrijana IV., kojom je taj papa 13. lipnja 1157. još jednom potvrdio primat gradeškog patrijarha nad Zadarskom metropolijom.¹²⁴ Gradeški patrijarh Henrik Dandolo nalazio se isto tako u lipnju 1157. u Rimu te mu je Hadrijan IV. osobno potvrdio privilegije 22. veljače 1155.¹²⁵ i podijelio mu iznimnu dozvolu da u bizantskoj prijestolnici, Carigradu, i u drugim dijelovima Carstva smije imenovati i posvetiti jednog biskupa.¹²⁶

U međuvremenu došlo je 1159. godine do raskola izborom dvojice papa, Aleksandra III. i njegova konkurenta kardinala Ottaviana di Monticellija (Viktora IV. [1159.-1164.]),¹²⁷ miljenika i kandidata njemačko-rimskog cara Fridriha I. Barbarosse. Taj događaj pomno je razmotren u Zadru i tražio se prikladan put kako bi mogao biti koristan vlastitim ciljevima. Nadbiskup Lampridije vidio je u tome način rješenja svoga sukoba s gradeškim patrijarhom, te je stao na stranu Viktora IV. podupirući njegov izbor, kako to izvješćuje legat Petar S. Eustachio kardinalu Bernardu de Porto i s. Rufina.¹²⁸

U životu nadbiskupa Lampridija svakako treba spomenuti i novu bunu gradskog stanovništva protiv Republike sv. Marka, koja se zbila 1164. godine. Kako izgleda, pobuna Zadranana još je jednom okončana uspješnom pobjedom, pa je gradski knez kao predstavnik venecijanske vlasti bio protjeran iz grada.¹²⁹ Ali mletačka je vojska uspjela samo godinu dana kasnije (1165. godine) iznova zauzeti grad, nakon koje se Zadar našao u posve zavi-

vod kao povijesna činjenica nije prihvatljiv iz više razloga. Najprije nadbiskup Lampridije je putovao osobno u Rim s točno određenom namjerom želeći istrgnuti Zadarsku metropoliju iz sastava Gradeške patrijaršije i podvrći se rimskoj jurisdikciji. Drugo, iz svih kasnijih pokušaja oslobođanja Zadra od mletačke vladavine za vrijeme nadbiskupa Lampridija spominje se kako je nadbiskup odbio priznati poslušnost gradeškom patrijarhu. Dakle navodna vijest o »svojevoljnom« priznavanju gradeškog patrijarha kao svojeg primasa iskrivljena je i može se razumjeti samo utoliko da je Lampridije bio prisiljen na taj korak kada je prisežući vjernost gradeškom patrijarhu priznao njegovu primacijalnu vlast. O tom je pitanju još Farlati potpuno ispravno zaključio, kada je ustvrdio da su ti događaji otudili Zadrane od Venecije te postali uzrokom i početkom čestih zadarskih buna protiv venecijanske vlasti. FARLATI, *Illyricum sacrum* V, str. 58.

¹²⁴ KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 56-58; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 81-83, n. 81; vidi ovdje bilj. 96-97.

¹²⁵ JAFFÈ, 10295; KEHR VII/2, str. 63, n. 120.

¹²⁶ JAFFÈ, 10296; KEHR VII/2, str. 64, n. 121.

¹²⁷ Njega je naslijedio Paskal III. (1164.-1168.), Kalist III. (1168.-1178.) i Inocent III. (1179.-1180.). P. KEHR, »Zur Geschichte Viktors IV.«, u: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 46 (1926.), str. 58-85; H. SCHWARZMAIER, »Zur Familie Viktors IV. in der Sabina«, u: *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 48 (1968.), str. 64-79; SEPPELT, III, str. 232-238, 248s, 271-275.

¹²⁸ Tamo stoji da je nadbiskup Lampridije »qui immemor oboedientiae, quam Romanae ecclesiae debet, nomine O[ctaviani] schismatici et apostolici praedicat, asserens eum canonice fuisse electum et consecratum«. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 340, n. 316; KEHR (*Rom und Venedig*, str. 137) pozivao se na izvrstan rad W. HOLTZMANNNA, »Papst Alexander III. und Ungarn«, u: *Ungarische Jahrbücher*, 6 (1926/27.), str. 397-426. U Holtzmannovoj studiji nema ni traga takvom zaključku – ili ga ja nisam mogao pronaći, nego autor samo na dva mjesta spominje da su legati pape Aleksandra III. proputovali kroz Dalmaciju putujući prema Ugarskoj.

¹²⁹ Steindorff pokušava pomalo neuvjerljivo, samo na temelju venecijanskih izvora negirati ovu pobunu i zaključuje »so dass es am sinnvollsten erscheint, von der ununterbrochenen Herrschaft Venedigs über Zadar von 1159-1181 auszugehen« (STEINDORFF, str. 80). Svi drugi povjesničari – čak i protalijanski orijentirani – polaze od činjenice da je navedeni izvještaj o pobuni povijesni navod, čija autentičnost ostaje izvan svake sumnje. BRUNELLI, *Storia di Zara*, str. 342; ŠIŠIĆ, *Zadar i Venecija*, str. 226; PRAGA, str. 83.

snom položaju. Petrana, prijatelj i istomišljenik nadbiskupa Lampridija, postao je i ovaj put *comes*, ali u sasvim drugom smislu riječi nego prije, jer on nije više bio u prvom redu izabranik gradske vlastele, nego je slovio kao predstavnik Venecije, koja ga je postavila na to mjesto.¹³⁰ I bez velike fantazije može se s određenom dozom sigurnosti pretpostaviti kako je nadbiskup Lampridije i u ovoj buni pokušao zadobiti metropolitisku vlast i na kopnu u biskupijama Nin, Senj i Krbava i time se izravno podvrgnuti primacijalnoj vlasti pape. Papa Aleksandar III., kao politički saveznik Venecije, ipak nije želio iznevjeriti saveznicu s venecijanskih laguna, jer bi se takvim raspletom crkvenih prilika u Dalmaciji tješnje povezao Zadar sa zaleđem i učvrstila vlast hrvatsko-ugarskog kralja, pa je stoga *pontifex maximus* 1166. godine tješio splitskog nadbiskupa Gerharda kako ne namjerava poduzeti nikakve korake koji bi bili na štetu njegovih metropolitiskih prava.¹³¹ Takva odluka nije imala baš nikakve šanse da se sprovede u stvarnost, i to zbog više razloga. Prvi i najveći razlog bila je već skicirana politička pozadina odnosa Rimske kurije i mletačke vlade, a drugi je razlog bila sama osoba splitskog nadbiskupa Gerarda, koji je potjecao iz Crkvene države. On je bio papin čovjek u Dalmaciji, pa je priključivanje kopnenih biskupija u zaleđu gradske jezgre Zadarskoj metropoliji na štetu nadbiskupa Gerarda bio samo puki san nadbiskupa Lampridija, koji nije mogao odgonetnuti takve političko-crkvene spletke na papinu dvoru. Nova pobuna protiv mletačke vladavine izbila je u gradu već 1168. godine.¹³² U bližoj gradskoj okolici i samom centru bilo je stacionirano oko 30.000 hrvatsko-ugarskih vojnika. Zadarski knez Dominik Maurocen, koji je bio čovjek mletačkog povjerenja, bijaše po treći put protjeran iz grada. Dužd Vital Michieli stigao je s golemom mornaricom pred grad, pokušao ga je opsjedati neko vrijeme, ali se ipak morao povući pred nadmoćnim braniteljima.¹³³ Sljedeća prilika pružila se Mlečanima kada su 1170. godine ratovale hrvatsko-ugarske čete protiv Bizantinaca u srednjoj Dalmaciji. Dužddev sin, koji je ujedno predvodio ratni pohod protiv nepokornoga grada, nije ovaj put birao sredstva kojima je pritisnuo gradsko stanovništvo; jedno od najgrubljih sredstava bijaše odvođenje 200 zadarskih plemića u Veneciju. Uvjeti njihova povratka za Zadrane su bili preteški: prvi je, naime, zahtijevao od nadbiskupa Lampridija priznavanje primacijalnih prava gradeškog patrijarha; drugi uvjet bio je još teži i bolniji, a zahtijevao je rušenje gradskih zidina.¹³⁴

¹³⁰ Venecija je i u drugim sjevernodalmatinskim gradovima kao npr. Rabu i Osoru uskraćivala slobodan izbor gradskog kneza. Takvo uskraćivanje zajamčene slobode postalo je jedna od bitnih karakteristika njezine politike u kasnijim stoljećima. KLAJIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 44, 97.

¹³¹ Prema JAFFÈ, 12624 splitski nadbiskup zvao se Gerard, a ne Petar, kako to krivo prenosi *Codex diplomaticus*, II, str. 100, n. 97.

¹³² »Chronicon Venetum«, u: *Scriptorum rerum italicarum*, tom. 12, prir. MURATORI, Mediolani, 1728., str. 292; G. NOVAK, *Presjek kroz povijest Zadra* (= Radovi Instituta JAZU 11), Zadar, 1965., str. 7-76, ovdje str. 14.

¹³³ »Chronicon Venetum«, str. 292; *Historia ducum veneticorum*, str. 76; NOVAK, *Presjek*, str. 14.

¹³⁴ »Dux itaque anno XV integrum paratum exercitum cum Dominico Mauroceno capitaneo denuo Iadram mitit, quos es Hungarorum praesidio in errore tenaces, appositis scalis et gattis, diris et variis insultibus idem capitaneus impugnare non desint. Hungari ob hoc teritti, relictis tentoriis fuga salvati sunt. Cives tunc desolati de solita Venetorum gratia confidentes, Iadrensem civitatem capitaneo libere tradiderunt, qui eandem muniens ducentum de nobilibus Iadrae secum assumptis Venetias rediit: Iadrenses igitur, qui advenerant, ius primatis, super quo archiepiscopum, patriarchae Gradensis concessum profitentes, diruptis muris et datis obsidibus, obtenta a duce venia, in urbe sua restituti sunt et Dominicus Mauroceno, qui comes primo et potesta in acquisitione civitatis capitaneus fuerat, in comitatu reintegratus est« (*Catalogus fontium*, I, str. 62).

Ovaj uvjet dodirivao je samu egzistenciju grada, jer je srednjovjekovni grad bez zidina i utvrda mogao postati veoma lako plijen i slabijih neprijatelja.

IV. Pitanje sufragana

Uspostava nove metropolije u pitanjima sufragana nije protekla tako jednostavno i glatko, kako je to proizlazilo iz papinske bule; ponuđenim rješenjem mogao je biti zadovoljan samo nadbiskup Lampridije, a splitski nadbiskup Gaudencije morao je biti ogorčen na kurs Rimske kurije, jer se njegova metropolija osnutkom nove metropolije sa sjedištem u Zadru znatno smanjila gubeći velik dio sufraganskih biskupija. Posljedice takve podjele bile su i te kako osjetljive, pa se takvim odlukama umanjivala važnost i utjecaj samoga metropoljskog sjedišta. Oskudne reakcije Splitskana bile su labavi pokušaji spašavanja onoga što se u tome trenutku moglo spasiti. Istodobno one su samo jedan jako važan i bitan indikator koji pokazuje koliku je važnost imao u tom vremenskom periodu njihov metropolit. Split, kako se čini, nije već duže vrijeme imao ni približno tako veliku i važnu ulogu kakvu je uživao prije dolaska mađarskih kraljeva na hrvatsko prijestolje.

Prvi spor dvojice dalmatinskih metropolita, koji se odugovlačio gotovo tridesetak godina, a izbio je zbog metropolitskih prava u biskupiji Hvar. Nadbiskup Lampridije, pozivajući se na papinsku bulu, želio je u ovoj otočkoj dijecezi iznuditi priznanje svojih metropolitskih prava, koja su izričito nijekali splitski nadbiskupi Gerard i njegov nasljednik Rajnerije (1175.-1180.).¹³⁵ Naime, nadbiskup Gerard odgovorio je na zahtjeve nadbiskupa Lampridija odrještio, kako Hvarska biskupija treba ostati u sastavu Splitske metropolije i da nije spreman odreći se metropolitskih prava u korist nadbiskupa Lampridija. Kada se papa Aleksandar III. godine 1177., želeći se susresti s njemačko-rimskim carem Friedrichom Barbarossom (1159.-1181.) u Veneciji,¹³⁶ zbog lošeg vremena zaustavio nakratko u Zadru,¹³⁷ pružila se prilika nadbiskupu Lampridiju preko pritiješnjenog pape izgladiti

¹³⁵ O nadbiskupu Rajneriju sazeo je kratak prikaz P. VRANKIĆ, »Rajner v. Split«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 8 (1999.), str. 818.

¹³⁶ Sukob Aleksandra III. i Friedricha Barbarosse prikazan je u općim studijama: K. BIHLMEYER – H. TÜCHLE, *Kirchengeschichte*, sv. II, Paderborn, 181968., str. 185-190; WOLTER, *Bedrohte Kirchenfreiheit*, str. 77-83; K. ZEILLINGER, »Rom und Rompolitik bei Friedrich I. Barbarossa«, u: *Bulletino dell' Istituto storico italiano per il medioevo e Archivio muratoriano*, 96 (1990.), str. 368-419; A. PARAVICINI BAGLIANI, »Die Ausbreitung und Festigung der römischen Strukturen«, u: *Machtfülle des Papsttums (1054-1274)*, u: *Die Geschichte des Christentums: Religion-Politik-Kultur*, njemačko izdanje priredio O. ENGELS, Freiburg-Basel-Wien, 1994., str. 181-252, ovdje str. 213-255; J. LAUDAGE, *Alexander III. und Friedrich Barbarossa* (= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer Regesta imperii 16), Köln-Wien, 1997.

¹³⁷ O dolasku Aleksandra III. u Zadar zabilježen je sljedeći izvještaj: »I budući da još nikad ni jedan rimski biskup nije ušao u sam grad, zbog neuobičajenog dolaska istog pape nastala je među svećenstvom i pukom samog mjesta opća radost i neopisivo veselje onih koji su hvalili i blagoslivljali Gospodina, koji je po svom sluzi Aleksandru, nasljedniku blaženog Petra, udostojao posjetiti zadarsku crkvu. Stoga, pošto su mu po rimskom običaju pripremili bijelog konja, u povorci su ga, uz gromko pjevanje lauda i kantika na svom hrvatskom jeziku, vodili središtem grada do veće crkve blažene Anastazije – u kojoj časno pokopana počiva djevica i mučenica – a nakon četiri dana napustio je Zadar i prolazeći pokraj hrvatskih otoka i skromnih primorskih istarskih gradova, sretno ploveći s najvećim veseljem uz božju pomoć, došao je do samostana sv. Nikole koji je smješten na tjesnacu Rialta.« Thomas ARCHIDIACONUS, str. 72, hrvatski prijevod prema KLAJČ, *Izvori*, str. 95; A. M. STRGAČIĆ, *Papa Aleksandar III. u Zadru* (= Radovi instituta JAZU 1), Zadar,

nastali spor i rješiti sukob posve povoljno u svoju korist. Splitski nadbiskup Rajnerije, koji je susreo Aleksandra III. još prije Lampridija na otoku Visu,¹³⁸ svjestan povoljnosti zadarskog nadbiskupa, uputio je papi pisma protiv konkurenta iz Zadra. Za Aleksandra III. rješenje je već odavno bilo posve jasno. Splitski nadbiskup Rajnerije bio je njegov čovjek u Dalmaciji, pa nekakvo mijenjanje metropolitskih granica u korist zadarskog nadbiskupa bila je samo irealna misao nadbiskupa Lampridija, koja nije imala baš nikakvog smisla niti realnih šansi, a kako se čini ni Venecija nije imala za to interesa, jer se ionako Hvar s ostalim otočkim biskupijama nalazio pod jurisdikcijom gradeškog patrijarha.¹³⁹ Takvoj pretpostavci mora se isto tako pridodati prijašnji događaji s protupapom Viktorom IV. (1159.-1164.) s kojim je nadbiskup Lampridije pomalo očijukao nadajući se izuzimanju njegove nadbiskupije iz sastava gradeškog patrijarhata. Preko takvog postupka nadbiskupa Lampridija nije mogla prijeći rimska administracija. Slučaj nije mogao ostati bez posljedica na odnose Aleksandra III. i Lampridija. Pritiješnjeni je papa u ovom trenutku trebao svakog političkog saveznika, pa zaokupljen drugim problemima a ne rješavanjem razmirica metropolitskih prava dvojice nadbiskupa, postupio je posve diplomatski, otputovao u Veneciju, gdje se sastao i izmirio s carem Fridrihom I. Barbarossom, ali je obećao odaslati jednog legata koji bi trebao razmirice riješiti razumno i na zadovoljstvo obojice nadbiskupa.

Aleksandar III. stvarno je ispunio svoje obećanje poslavši iz Venecije subdakona i kasnijeg kardinala Raimunda de Cappela kao svojega osobnog legata u Dalmaciju.¹⁴⁰ On je prema papinim uputama trebao vizitirati Splitsku metropoliju i učvrstiti disciplinu klera. Tu se trebalo pronaći i odgovarajuće rješenje metropolitskih prava nad biskupijom Hvar. Sazvao je sinodu, ili kako je to Farlati nazivao *concilium generale*, koji je trebao započeti vijećanjem 1. rujna 1177. u gradu Splitu.¹⁴¹

Kakva je bila reakcija nadbiskupa Lampridija na poziv za sudjelovanje na sinodi? Zašto nadbiskup Lampridije nije sudjelovao na sinodi? U pismu legatu Raimundu, koje je samo

1954., str. 154-187, ovdje str. 163-165; o osobitosti *cantica slavica* usp. J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, Zadar, 1973., str. 77. Na poziv splitskog nadbiskupa Rajnerija da posjeti Split papa je, kako to prenosi splitski arhidakon na istom mjestu, odgovorio posvema nepovoljno. Razlozi papina »ne posjeta« Splitu su druge naravi, a ne kako ih to kroničarski Toma prenosi, pa se politička gesta čina Aleksandra III. ne može zanijekati. Naime, od 1165. godine nalazio se Split pod bizantskom vlasti pa bi posjet Splitu mogao biti protumačen kao neprijateljska gesta uperena protiv hrvatsko-ugarskog vladara, Venecije i cara Barbarosse, koji se nalazio u zategnutim odnosima s bizantskim carem Manuelom Komnencem, a kao razlog navode se uobičajeno političke prilike u Italiji. Papino putovanje po Dalmaciji zapravo nije bilo ništa drugo nego priznanje Veneciji, koja mu je pomagala u njegovu sukobu s carem Friedrichom Barbarossom. P. CLASSEN, »La politica di Manuele Comneno tra Federico Barbarossa e le città italiane«, u: *Popolo e stato in Italia nell'et' a di Federico Barbarossa*, Torino, 1970., str. 265-279, bolje str. 267s; KLAJIĆ – PETRICIOLI, str. 157; STRGACIĆ, str. 176; STEINDORFF, str. 102s.

¹³⁸ M. OREB, *Papa Aleksandar III na Visu*, Adrias 4-5, Split, 1993.-1994., str. 81-120.

¹³⁹ Papa Aleksandar III. potpomagao je splitske nadbiskupe, i to osobito Gerharda (1167.-1175.) i Rajnerija-Arnira (1175.-1180.). Prvog će nešto kasnije imenovati nadbiskupom u Spontu a Rajnera, koji je prije bio biskup u Cagli, uzeo je u diplomatsku službu (GAMS, str. 420). Aleksander III. očito je protežirao biskupe iz Crkvene države na splitsku nadbiskupsku stolicu kako bi preko njih mogao što više utjecati na crkvene prilike u Dalmaciji.

¹⁴⁰ FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 61; JAFFÈ, 12922; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 151s.

¹⁴¹ FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 61; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 148-149, n. 145; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 151s.

djelomično preneseno, naveo je nadbiskup Lampridije razloge svoga nedolaska.¹⁴² Farlati je objasnio »nesudjelovanje« zadarskog nadbiskupa na splitskoj sinodi nesigurnim i tek djelomično istinitim dokazima. Između ostalog spriječilo bi nadbiskupa Lampridija samo zadarsko stanovništvo, jer bi to značilo priznavanje jurisdikcije splitskog metropolita.¹⁴³ Ova konstrukcija iskusnog povjesničara nije za podcijeniti, ali mi se čini da je Venecija imala znatnog udjela u nadbiskupovoj odluci. Venecija nije dopuštala da biskupi »s njezinog područja« sudjeluju na bilo kakvim crkvenim sinodama koje su pod hrvatsko-madžarskom ili bizantskom vlašću. Treći i ujedno najvažniji razlog, a kojem povijesna znanost pridaje manje značenja, temelji se na metropolitiskim pravima pojedinih metropolita u 12. stoljeću. Nadbiskup Lampridije nije više bio sufragana splitskog metropolita a splitski nadbiskup nije bio primas Dalmacije niti cijele Hrvatske – kako bi ga željela vidjeti ili još danas vidi splitsko-salonitansko orijentirana historiografija – pa nadbiskup Lampridije nije osjećao prijeko potrebnim sudjelovanje predstavnika Zadarske metropolije na metropolijskoj sinodi Splitske metropolije.¹⁴⁴ Na toj sinodi sudjelovali su samo splitski nadbiskup i još petorica biskupa, i to biskupi iz Knina, Nina, Skradina, Trogira i Hvara.¹⁴⁵ Dakle, prema imenima zastupljenih biskupa skup je bio zapravo metropolijska sinoda Splitske metropolije, a ne provincijalni koncil dalmatinskih metropolija, pa rješenje sukoba dvaju dalmatinskih metropolita oko metropolitiskih prava u Hvarskoj biskupiji u korist splitskog nadbiskupa popratna je činjenica koja je bila i za očekivati. Teško je uopće i zamisliti da bi se prisutni biskupi mogli suprotstaviti nadbiskupu splitskom i donijeti nekakvu drugu odluku. Sudjelovanje hvarskog biskupa na sinodi Splitske metropolije ipak ne smije iznenaditi današnjeg promatrača, ali mi se čini da se biskup iz Hvara svojevoljno izdvojio iz Zadarske metropolije a saborska je odluka trebala samo potvrditi takvo »status quo« rješenje. Legat Raimund je, doduše, bio oboružan svim potrebnim papirskim povlasticama, prijetio je nadbiskupu Lampridiju kanonskim kaznama, ali u pomanjkanju bilo kakve pravne mogućnosti nije mogao ništa konkretno poduzeti protiv buntovno neposlušnog nadbiskupa.

Kako je zadarski nadbiskup Lampridije reagirao na takvu sinodalnu odluku, nije ništa određenije poznato, ali se s pravom može pretpostaviti iz njegovih prijašnjih stavova da se on nije baš tako olako pomirio s nastalom situacijom, nego je uvijek tražio nove puteve kako bi ostvario svoje želje, ciljeve i pretenzije.¹⁴⁶ Ipak, nadbiskup Lampridije je, kako se

¹⁴² SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 149, n. 146.

¹⁴³ FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 61.

¹⁴⁴ Često se nije čelo održavanje ove sinode, jer je samo tri godine kasnije – točno 1180. godine – papa Aleksandar III. poslao subdakona Teobalda kao svojeg legata u Dalmaciju. FARLATI, *Illyricum sacrum*, III, str. 199; MATANIĆ, str. 64; BLAŽEVIĆ, str. 63; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 152ss.

¹⁴⁵ FARLATI, *Illyricum sacrum*, III, str. 199; BLAŽEVIĆ, str. 37-38; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 152.

¹⁴⁶ Je li nadbiskup Lampridije kao zadarski metropolit sudjelovao na III. lateranskom saboru 1179. godine, kojeg je sazvao Aleksandar III., teško je nešto određenije reći. Ipak čini mi se, prema danas dostupnim izvorima, kako on najvjerojatnije nije bio prisutan na saborskim sjednicama, jer se njegovo ime ne spominje u saborskim aktima, nego samo imena biskupa njegovih sufragana, Lamfreda iz Osora i Drobe iz Krka. U sačuvanim koncilskim protokolima stoji doslovno: *De provincia Iadrensis: Andreas Albensis archiepiscopus; Lamfredus Absarensis; Drobo Vigilensis*. MANSI, 22, str. 464; G. TANGEL, *Die Teilnehmer an den allgemeinen Konzilien des Mittelalters*, Darmstadt, 1969., str. 213. O samom saboru usp. mjerodavne studije:

čini, izgubio sufragansku biskupiju u Hvaru. Godine 1181. uključio je papinski legat još jednom Hvarsku biskupiju na sinodi u sastav Splitske metropolije.¹⁴⁷ Na splitskoj sinodi iz 1185. godine vodila se Hvarska biskupija i njezin izabrani, ali još nepotvrđeni biskup Miha kao integralni dio Splitske metropolije.¹⁴⁸ Već spomenuto rješenje ostalo je ipak nesigurno, pa je papa Urban III. (1185.-1187.)¹⁴⁹ za vrijeme sedisvakancije nadbiskupskog sjedišta u Zadru iznova pokrenuo pitanje metropolitske jurisdikcije nad Hvarskom biskupijom.¹⁵⁰

Novi povod sukobu dvojice dalmatinskih metropolita nastao je isto tako oko Senjske biskupije, koja se nalazila na teritoriju pod vlašću hrvatsko-ugarskog vladara a pripadala je Splitskoj metropoliji. Senjski biskup Mirej¹⁵¹ – nije nam danas poznato da li pod utjecajem Venecije, zadarskog nadbiskupa Lampridija ili čak samostalno – želio se izdvojiti iz Splitske metropolije i pripojiti biskupiju zadarskoj crkvenoj provinciji. Split je predaleko od Senja, a Zadar je bliže metropolitsko sjedište, smatrao je senjski biskup, pa bi bilo naravno i razumno rješenje da njegova biskupija bude podređena bližem metropolitskom sjedištu. Nasuprot njemu splitski se nadbiskup Gerard izričito usprotivio tako nepovoljnom rasplesu događaja, jer nakon gubitka Zadra i njegove nove crkvene pokrajine nije se želio odreći još i Senjske biskupije. Ovaj sukob nije prošao tako jednostavno i glatko, pa je Aleksandar III. bio prisiljen intervenirati u prilog svojeg čovjeka, splitskog nadbiskupa. Papa je strogo zapovjedio »neposlušnom biskupu« neka se pokori svojem, tj. splitskom metropolitu.¹⁵²

I ova upravo spomenuta činjenica govori u prilog tezi kako je uzdizanje Zadra na naslov nadbiskupije i metropolije bila politička taktika papâ, koji su, doduše, podupirali venecijansku politiku, ali ipak samo onoliko koliko je ona odgovarala i njihovim političkim ciljevima. Samim time Rimski je kurija pokušala odrediti smjer zbivanja i povijesnih kretanja, ali je ipak u takvim konstelacijama, izbjegavajući političku izoliranost, često bila prisiljena drugima ustupiti prava koja je na drugim mjestima izričito zahtijevala i sama sebi pripisivala. Samo se tako može danas razumjeti i pobliže pojasniti razlog zbog kojeg

C. J. HEFELE – H. LECLERQ, *Historie des conciles*, sv. V/2, Pariz, 1913., str. 1080-1112; H. WOLTER, »Bedrothe Kirchenfreiheit (1153-1198)«, u: *Handbuch der Kirchengeschichte*, III/2, priredio H. JEDIN, Freiburg, 1968., str. 67-143, ovdje str. 67-85; R. FOREVILLE, *Lateran I-IV* (= Geschichte der Ökumenischen Konzilien, 6), Mainz, 1970.; A. MELLONI, »Die sieben 'Papstkonzilien' des Mittelalters«, u: *Geschichte der Konzilien. Vom Nicaenum bis zum Vaticanum II*, priredio G. ALBERIGO, Düsseldorf, 1993. (reprint: Wiesbaden, 1998.), str. 198-231, ovdje str. 209-214.

¹⁴⁷ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 178-179, n. 176; KLAJIĆ – PETRICIOLI, str. 170; STEINDORFF, str. 76.

¹⁴⁸ *Historia Salonitana Maior*, str. 124s; S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji*, sv. I: Izvori (= Analiza i kritika), Zagreb, 1973., str. 118s; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 154s.

¹⁴⁹ K. WENCK, »Die römischen Päpsten zwischen Alexander III. und Innozenz III.«, u: *Papsttum und Kaisertum*. Festschrift für P. Kehr, priredio A. BRACKMANN, München, 1926., str. 415-474; J. HALLER, *Das Papsttum*, Stuttgart, 1948.-1954., str. 259-262; SEPPELT, III, str. 297-301. Novija znanstvena istraživanja sažeo je K. GANZER, »Urban III.«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche*, 10 (1965.), str. 544.

¹⁵⁰ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 197, n. 192; KLAJIĆ – PETRICIOLI, str. 170.

¹⁵¹ GAMS, str. 389; *Opći šematizam*, str. 427; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 150.

¹⁵² SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 121-122, n. 116; JAFFÈ, 11689, usp. također E. PERIČIĆ, »Zadar ed i Concili provinciali di Split«, u: *Vita religiosa*, str. 389-404, ovdje str. 395; WALDMÜLLER, *Die Synoden*, str. 150-151.

je papa podredio Zadar primacijalnoj vlasti gradeškog patrijarha. Politička taktika kurije stajala je ispred pastoralne brige koju je Hadrijan IV. želio staviti na prvo mjesto i time umanjiti moguće nezadovoljstvo i pobune Zadrana i hrvatsko-ugarskog vladara protiv njegove provenecijanske politike. Papa i Venecija bili su u ovome povijesnom trenutku politički saveznici i uređenje dalmatinskih crkvenih prilika služilo je isključivo tom cilju. Nadbiskup Lampridije, koji je cijeli život ostao odlučni protivnik Venecije, nije mogao razbiti čvrstu rimsko-venecijansku koaliciju i nije doživio te događaje, jer je već umro krajem 1178. godine ili možda početkom sljedeće godine.

Takvi politički odnosi i konstelacije u Dalmaciji, na Jadranu i na cijelom Mediteranu nisu donosili trajno rješenje, jer venecijanski plaćenici i venecijanska mornarica nisu mogli uvijek biti sigurni jamac njezine vladavine. Zadar se uspio već 1180. ili početkom 1181. godine osloboditi mletačke vlasti i pristao je uz hrvatsko-ugarskog kralja Belu III., koji je, kako se čini, i sam podupirao takva nastojanja Zadrana. Nasljednici nadbiskupa Lampridija krenuli su njegovim putem, a njegov prvi nasljednik Teobald Balbi iz Umbrije – kako se čini – podupirao je težnje Zadrana ne obazirući se baš previše na gradeškog patrijarha.¹⁵³ Nadbiskup Petar, koji je bio izabran voljom Stolnog kaptola i zadarskog klera, nije baš previše mario za patrijarha u Veneciji, pa je zbog toga ostao sve do svoje smrti 1193. godine samo *electus*¹⁵⁴, što znači izabrani a i nepotvrđeni nadbiskup. Postupak Rimske kurije prema izabranom nadbiskupu Petru prikazuje plastično napetosti grada Zadra s Rimskom kurijom i odaje rimsko-venecijansku političku koaliciju, zbog koje je zadarska nadbiskupska stolica ostala ispražnjena punih pet godina.

Rješenje sukoba Zadra s patrijarhom u Veneciji a samim time i s papom u Rimu nije uspjela donijeti niti tako velika pojava pape kao što je to bio Inocent III., koji se inače u povijesti Zadarske nadbiskupije pokazao slabićem i nedoraslim pred iskusnom venecijanskom diplomacijom, kada su križarsko-mletačke korde barbarski osvajale i razarale nedužni grad.¹⁵⁵ Ovaj papa je 1198. godine nalagao zadarskom Stolnom kaptolu neka se skine kandidat koji je izabran voljom laika, jer je takav izbor novog nadbiskupa protivan svim kanonskim propisima.¹⁵⁶ U istom je pismu spomenuti papa predbacivao Zadranima što su u njihovoj crkvi još uvijek sačuvani grčki jezik i grčki obredi.¹⁵⁷ No kako se čini ta-

¹⁵³ Izbor Teobalda Umbrijskog za novog nadbiskupa izveli su Zadrani veoma oprezno mimoilazeći gradeškog patrijarha. Naime, jedna zadarska delegacija otputovala je u Rim tražeći da im papa osobno imenuje nadbiskupa. Papa je taj poziv prihvatio posvećujući Teobalda, što je trebao učiniti patrijarh. Kako takav postupak ne bi donio neugodne posljedice na relaciji Rimska kurija i Venecija, uvjeravao je papa patrijarha kako neće više prekoračiti prava njegove crkve (SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 160). Zadrane je takav postupak Rimske kurije ohrabrio pa više nisu željeli ništa čuti o patrijarhu a i novi nadbiskup osobno je bio na njihovoj strani pa mu je papa zabranio nošenje palija i posvećenja sufragana. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 162. O nadbiskupu Teobaldu sumarne podatke donosi V. PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms. 112, fol. 18^a-19; KLAIĆ – PETRICIOLI 167.

¹⁵⁴ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 261, n. 245. Najbitnije podatke o nadbiskupu Petru sabrao je V. PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms. 112, fol. 19-20^a; FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 55; BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 37.

¹⁵⁵ O tom događaju usp. navedenu literaturu ovdje u bilj. 94.

¹⁵⁶ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 289, n. 273.

¹⁵⁷ »Cum igitur in ecclesia vestra, quae sub oboedientia sedis apostolice perseverans graecorum hactenus et ritum servaverit et linguam, per laicalem potentiam praeter vestram auctoritatem et electionem vestram non

kve vijesti iz Vječnoga grada nisu imale previše odjeka u nemirnom Zadru. Jaka politička podrška samog vladara potpomagala je zadarsku buntovnost, jer je u igri oko zaposjedanja nadbiskupske stolice kandidat Zadrana i hrvatsko-ugarskog kralja bio hvarski biskup Nikola Manzavin (1185.-1198.), koji kao i njegov prethodnik nije htio priznati primacijalnu vlast gradeškog patrijarha, pa mu Inocent III. nalaže neka dođe u Rim s više kanonika ako želi da ga se potvrdi u nadbiskupskoj časti.¹⁵⁸ Nadbiskup Nikola, prozirući političku igru Rimske kurije, ne samo da je odbio priznati primacijalnu vlast patrijarha, nego je dapače pokušao 1197. godine proširiti utjecaj zadarskog nadbiskupa i priključiti Ninsku biskupiju metropolitanskoj jurisdikciji zadarskog metropolita,¹⁵⁹ a uz to je zadržao upravu nad Hvarskom biskupijom, što je izravno vodilo do sukoba s Inocentom III., koji je buntovnog biskupa htio suspendirati s jedne i druge biskupske stolice.¹⁶⁰ U vrtlogu političkih konstelacija i nesređenih prilika nije ga baš previše smetala takva odluka Rimske kurije. On je vršio biskupsku službu u Zadru i bez papine privole. Njegova najjača i naravno najpotrebnija potpora bili su svakako hrvatsko-ugarski vladar i grad Zadar, pa i papa, bio to čak veliki autokrat veličine Inocenta III., u tom slučaju nije mogao baš ništa konkretno poduzeti protiv »neposlušnog« nadbiskupa, nego očekivati stvaranje novih političkih konstelacija na Jadranu i u cijeloj Europi.

V. Zaključak

Dakle, ako suvremeni čovjek promatra povijesne događaje i političko-crkvene konstelacije Rimske kurije, lava s venecijanskih laguna i hrvatsko-ugarskog vladara u prvoj polovini 12. stoljeća, na prvi pogled čine se početni koraci venecijanske diplomacije pomalo usamljeni i bez ikakve produbljene povezanosti, pa ipak se slažući kamenčić po kamenčić na tome mozaiku ukazuje posve jasna linija, koja pokazuje koliku je važnost i značenje pridavala venecijanska diplomacija gradu Zadru pri izgradnji i učvršćivanju svoje vlasti na istočnoj obali Jadrana. Grad Zadar bio je neprijeporno u kulturnom i političko-gospodarskom pogledu dalmatinska metropola, pa je u tom smislu i vladavina nad tim gradom označavala dominaciju nad cijelim jadranskim područjem. Usporedno s time pripadalo je gradu u crkvenom pogledu časno prvenstvo među dalmatinskim episkopatom, premda se njegovi biskupi još nisu mogli kititi nadbiskupskom titulom i nisu imali jurisdikcijska prava metropolita. Tek 17. listopada 1154. uspio se Zadar istrgnuti iz Splitske metropolije i postati novo metropolijsko sjedište u Dalmaciji, čime se njegovi biskupi izjednačuju u rangu, časti i vlasti sa salonitansko-splitskim i dubrovačkim nadbiskupom. Taj cilj bio je

tamen latinus quam barbarus sit intrusus, nos de fratrum nostrorum consilio intrusionem ipsam irritam decernentes ...» SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 290, n. 273; KLAJČ – PETRICIOLI, str. 170.

¹⁵⁸ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus* II, str. 304, n. 284; STEINDORFF, str. 123s. Najbitnije podatke sabrao je V. PONTE, *Historia ecclesiae Iadrensis*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms. 112, fol.19-19^a.

¹⁵⁹ Protiv takve reorganizacije dalmatinskih metropolija i sufragana ustao je hrvatsko-ugarski kralj Emerik, kojeg je podupirala i Rimska kurija s papom Celestinom III. (1191.-1198.), pa je nadbiskupova namjera ostala samo neostvaren san. J. R. SWEENEY, *Papal-Hungarian Relations during the Pontificate of Innocent III, 1198-1216*, Ann Arbor, 1980., str. 267s.

¹⁶⁰ SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 352, n. 325.

ostvaren uz svesrdni ujecaj i političku podršku Venecije, u čijem je interesu bilo izdvajanje Zadarske i otočkih biskupija na Hvaru, Rabu, Osoru i Krku iz Salonitansko-splitske metropolije. Papa Hadrijan IV., koji je podredio zadarskog nadbiskupa i metropolita Lampridija gradeškom patrijarhu, srušio je svaku nadu u samostalnost Zadarske nadbiskupije – metropolije, što je u Zadru shvaćeno i posve ispravno protumačeno kao provenecijanska gesta Rimske kurije i nije odgovaralo interesima niti nakanama njihova nadbiskupa niti njihove Crkve. Sukob gradeškog (čitaj: venecijanskog) patrijarha i zadarskog nadbiskupa bio je samim time u korijenima programiran i označavat će njihov odnos sve do križarsko-venecijanskog zločina 19. studenoga 1202. Zadarski nadbiskupi nisu bili voljni priznati vlast gradeško-venecijanskog patrijarha, pa je takav odnos prema patrijarhu prouzrokovao neizravno sukob s rimskim papama. Takav stav prouzrokovao je još samo dublji jaz između Zadra i Rimske kurije pa su zadarski nadbiskupi samim time umanjivali mogućnosti pozitivnog rješenja svoje stvari, tj. svoje podređivanje primacijalnoj vlasti rimskog biskupa, što je u ono vrijeme bila ustaljena praksa na latinskom Zapadu. Pape druge polovine 12. stoljeća politički su saveznici Venecije, pa rješenje sukoba s gradeškim patrijarhom nije moglo biti riješeno bez političkih posljedica na relaciji rimsko-venecijanskih odnosa, što svakako nije bilo u interesu niti Mlečana niti Rimske kurije. Status quo rješenje Hadrijana IV. ostalo je i dalje na snazi, premda se praktično pokazivalo posve neodrživim. Težnje, nastojanja i svi pokušaji izdvajanja metropolije iz zagrljaja gradeškog patrijarhata nisu donijeli željeni učinak, jer su upravo pape ostajali vjerni svojem političkom savezniku s venecijanskih laguna. Politička pozadina odluka Rimske kurije očigledna je i bila je uperena protiv hrvatsko-madžarskih vladara, koji su se približavali kraljevstvu Sicilije potpirujući u Rimu strah od mogućih posljedica, političke izolacije i ekonomsko-vojne strategije. Odgovarajuće rješenje nije donio niti mletačko-križarski zločin nad Zadrom 13.-19. listopada 1202., nego ga samo odgodio za neko bolje i mirnije vrijeme, koje će nastupiti tek onda kada grad Zadar bude oslobođen od venecijanske vladavine i ponovno priključen svojem prirodnom zaleđu.

VI. Dodaci

Dodatak 1: Redosljed nadbiskupa

Redosljed zadarskih nadbiskupa priređen je prema spisima zadarskog arhidakona i povjesničara Valerija Ponteaa,¹⁶¹ koji je marljivo i s puno opreza savjesnog povjesničara izradio seriju zadarskih nadbiskupa, koja će znatno utjecati na kasnije povjesničare. Njegovu listu preuzeo je anonimni zadarski kompilator redajući nadbiskupe sve do nadbiskupa Mate Karamana (1745.-1771.).¹⁶² Ponteaa je kasnije velikim dijelom slijedio i isusovac Daniel

¹⁶¹ V. PONTEA, *Historia ecclesiae Iadrensis*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms. 112, fol. 18-27^a, talijanski prijevod Ms 387, II, fol. 1ss; ISTI, *Varia ad Iadertinas ecclesias earumque praesules spectantia*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms 856, fol. 32-38.

¹⁶² Ove liste sačuvane su danas u dodacima djela Valerija Ponteaa, najprije njegove *Povijesti zadarske crkve*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms 112, fol. 31-34^a i u dodatku *Varia ad Iadertinas ecclesias earumque praesules spectantia*, Naučna biblioteka u Zadru, Ms 856, 43-44^a.

Farlati.¹⁶³ Važnije podatke o pojedinim nadbiskupima donijeli su Cornelius Flaminus u svojoj povijesti venecijanske Crkve¹⁶⁴ i prefekt Vatikanske biblioteke Augustin Theiner.¹⁶⁵ Sabrani opći pregled katoličke hijerarhije Basilija Gamsa slijedi uvelike već provjerene podatke Farlatija i Theinera. Gams je – uostalom kao Ponte i Farlati – započeo seriju zadarske Crkve s biskupom Feliksom.¹⁶⁶ U rukopisu je ostao *Vescovi, arcivescovi e capitoli di Zara* svećenika Ivana A. Gurata (1804.-1874.).¹⁶⁷ Zadarski arhidakon i marljivi povjesničar Carolo Federico Bianchi donio je najpotpuniji redoslijed zadarskih nadbiskupa, zaključujući prikaz sa svojim suvremenikom, nadbiskupom Petrom Dujmom Maupasom.¹⁶⁸ Novu listu zadarskih nadbiskupa predložio je Conradus Eubel sa svojim suradnicima. Ona se znatno razlikuje od Bianchijeve. Tamo je na temelju arhivskog materijala, osobito dostupnog u vatikanskim arhivima, načinjena vlastita lista, u kojoj nisu našla mjesta imena nekih biskupa i nadbiskupa.¹⁶⁹ U novijoj literaturi donijeli su redoslijed nadbiskupa *Opći šematizam*,¹⁷⁰ Mile Vidović¹⁷¹ i Stanko Bačić.¹⁷² Posljednji spomenuti autor donosi redoslijed zadarskih nadbiskupa započinjući svoju listu tek s nadbiskupom Kornelijem Pisanskim 1533. godine.

Lampridije (1141./54.-1178.)
 Teobald Umbrijski (1778.-1181.)
 Damjan (1183.-oko 1186./87.)
 Petar (1187.-1197.)
 Nikola Manzavin (1198.-1202.)
 Leonard (1208.-1218.)
 Ivan Venier (1218.-1238.)
 Toma (1238.)
 Dominik Franko (1239.-1245.)
 Lovro Perijander (1245.-1287.)
 Andrija Gussoni (1287.-1290.)

¹⁶³ FARLATI, *Illyricum sacrum*, V, str. 10-11. O samom utjecaju V. Ponte na Farlatija usp. ovdje bilj. 74.

¹⁶⁴ Cornelius FLAMINUS, *Ecclesiae Venetae monumentis nunc primum editis illustratae ac in decades distribuite*, Venetiis, 1749.; ISTI, *Catharus Dalmatiae civitas in ecclesiastico et civili statu historicis documentis illustrata*, Patavii, 1759.

¹⁶⁵ A. THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, sv. I, Rim, 1863., sv. II, Zagreb, 1875.

¹⁶⁶ GAMS, str. 425-426.

¹⁶⁷ Jedini primjerak ovog spisa pohranjen je danas u Naučnoj knjižnici u Zadru, Msc. 446; S. ANTOLJAK, *Hrvatska historiografija do 1918.*, knjiga prva, Zagreb, 1992., str. 148-149; BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 247-248.

¹⁶⁸ BIANCHI, *Zara christiana*, I, str. 38-89.

¹⁶⁹ EUBEL, I, str. 280-281; sv. II: ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta, Monasterii 1914, str. 166-167; sv. III: saeculum XVI ab anno 1503 complectens, Monasterii, 1923., str. 215.

¹⁷⁰ *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974.*, Zagreb, 1975., str. 308.

¹⁷¹ VIDOVIĆ, str. 539-541. Najvjerojatnije tiskarskom greškom izostavljen je iz njegove liste nadbiskup Andrija Gussoni (1287.-1290.).

¹⁷² BAČIĆ, str. 262-263.

Ivan de Anagnia (1291.-1297.)
Henrik de Tuderto (1297.-1299.)
Jakov de Fulgineo (1299.-1312.)
Aleksandar (1312.-1314.)
Nikola de Setia (1314.-1322.)
Ivan Butovan (1322.-1333.)
Nikola Matafari (1333.-1367.)
Dominik (1368.-1376.)
Petar Matafari (1376.-1400.)
Luka Vangnotii (1400.-1420.)
Blaž Molinus (1420.-1427.)
Laurencije Venier (1428.-1449.)
Polydor Foscari (1449.-1450.)
Mafej Valaresso (1450.-1496.)
Ivan Robobellus (1496.-1503.)
Aleksandar (1503.-1504.)
Ivan Cippicus (1504.-1505.)
Franjo Pisanski (1505.-1530.)
Egedije kard. Canisius (1530.-1533.)
Kornelije Pisanski (1533.-1554.)
Alojzije kard. Cornaro (1554.-1555.)
Mucije Callina (1555.-1566.)
Alojzije kard. Cornaro (1566.-1567.)
Andrija Minutio (1567.-1572.)
Marko Loredano (1573.-1577.) [apostolski administrator]
Natale Venier (1577.-1588.)
Markantun Venier (1589.-1592.)
Alojzije Baroccia (1592.)
Alojzije Molina (1592.-1595.)
Minucije de Minutiis (1596.-1604.)
Viktor Ragazzoni (1604.-1615.)
Luka Stella (1615.-1623.)
Oktavijan Garzadori (1624.-1639.)
Benedikt Cappello (1639.-1641.)
Bernard Florio (1642.-1656.)
Teodor Balbo (1656.-1669.)
Ivan Evandelisti Parzaghi (1669.-1688.)
Viktor Priolo (1688.-1712.)
Vicko Zmajević (1713.-1745.)
Mate Karaman (1745.-1771.)
Mihovil Toma Triali (1771.-1774.)
Ivan Carsana (1774.-1801.)

Josip Grgur Scotti (1807.-1817.)
 Josip Franjo Novak (1823.-1843.)
 Josip Godeassi (1843.-1861.)
 Petar Dujam Maupas (1862.-1891.)
 Grgur Rajčević (1891.-1899.)
 Matej Dujam Dvornik (1901.-1910.)
 Vinko Pulišić (1910.-1922.)
 Petar Dujam Munzani (1922.-1948.)
 Mate Garković (1961.-1969.)
 Marijan Oblak (1969.-1995.)
 Ivan Prenda (1996.-)

Dodatak 2: Tekst bule Licet universalis ecclesiae pastor o osnutku Zadarske nadbiskupije

Anastasius Episcopus, servus servorum dei, venerabili fratri Lampredio Jadertino archiepiscopo, eiusque successoribus regulariter substituendis in perpetuum. Licet univversalis ecclesiae pastor ac pontifex dominus noster Iesus Christus existat, sicut per primum apostolum dicitur: Conversi estis ad patorem et episcopum animarum vestrarum, ascensus tamen ad caelum, hanc apostolis commendavit, et per eos successoribus eorum, nobis scilicet (!), quos episcopos super eam pastoresque constituit, tamquam haereditario iure omnis providentiae curam indulsit. Quatenus ex divini dispensatione consilii nati pro patribus filii, et pro eis super omnem terram principes constituti, imitatores eorum simus, sicut et ipsi Christi. Caeterum, et inter beatos apostolos, iuxta sancti Leonis sententiam, in similitudine honoris quaedam habita est discretio potestatis, et quamvis omnium par esset electio, uni tamen datum est, ut caeteris praeemineret. De qua utique forma episcoporum etiam est orta distinctio, et sollicita discretione provisum est ne omnes sibi omnia vindicaret, sed essent in singulis provinciis singuli, quorum prima inter fratres sententia haberetur, et rursus quidam in maioribus urbibus constituti, sollicitudinem eorum caperent amplio-rem, per quos ad unam beati Petri sedem universalis ecclesiae cura conflueret, et nichil usquam a suo capite dissideret. Ad hanc siquidem constitutionem regularum paternarum et generalem formam ecclesiae, postquam Dalmatia, imbre supernae gratiae irrigata praedicantibus apostolicis viris, semen verbi dei suscepit, et, iuxta evangelicum verbum, fructum coepit reddere tricesimum, sexagesimum, et centesimum [cfr. Mt 13, 8], ne pontificalis ei plenitudo deesset officii, unus ibidem qui aliis praesideret ordinatus antistes, et Salonitana civitas, quae ad hoc convenientior videbatur, est metropolis instituta, quae nimirum huius excellentiam dignitatis per annos multos obtinuit, et tamquam prima sedes, caput est habita regionis illius, exhibentibus scilicet aliarum civitatum episcopis Salonitano antistiti, sicut metropolitano suo, plenam oboedientiam, et in maioribus causis, iuxta formam canonicam, recurrentibus ad eius examen. Ab aliquantis vero temporibus Salona redacta in solitudinem, et in alium locum sede translata, et tam super illam, quam super quasdam alias eiusdem provinciae civitates Ungaris dominium usurpantibus, et Iadera cum quibusdam aliis civitatibus in priori remanentibus libertate, gravis inter ipsas civitates est orta dissensio, ut nec episcopis et hominibus quarumdam ipsarum ad metropolim suam licuerit

pro imminentibus causis accedere, nec ille, qui metropolitani officio fungebatur, fratres et coepiscopos suos ausus fuerit visitare. Quodcirca nos, qui universalis ecclesiae curam, deo prout ipsi placuit disponente, suscepimus, et pro necessitate locorum et temporum novos episcopos, novos etiam debemus archiepiscopos constituere, ne illis urbibus, quae a subiectione ac dominio Ungarorum liberae remanserunt, metropolitani cura deesset, et metropolitani iudicium, dum non possent in sua, in alienis quaerere provinciis cogentur, evidenti necessitate illarum civitatum inspecta, de omni fratrum nostrorum consilio, te venerabilis in Christo frater Lampridi honore pallii statuimus decorandum, et super quatuor subscriptos episcopos archiepiscopum ordinandum, decreto quidem valituro in perpetuum; statuentes, ut commissa tuo pontificio civitatis Iadertina perpetuis temporibus metropolis habeatur, cui nimirum Absarensis, Veglensis, Arbensis et Pharensis episcopatus tamquam suae metropoli subiacebunt, et eorum episcopi tibi, tuisque successoribus, sicut metropolitani suis, plenam oboedientiam semper impendant. Palleo itaque, plenitudine videlicet pontificalis officii insignitus, erga subiectos tuos talem te satage exhibere, ut plus pensari onus regiminis quam dignitatis excellentiam videaris, qui tamen palleo his diebus tantum uteris qui inferius leguntur inscripti: Nativitate domini, in celebratione festivitatis beatae Anastasiae, Epiphania Caena domini; Resurrectione; Ascensione; Pentecostes; in solemnitatibus beatae dei genitricis semper virginis Mariae; in natalitio beatorum apostolorum Petri et Pauli; in nativitate beati Iohannis baptiste; in festo beati Iohannis evangelistae; in commemoratione omnium sanctorum; in consecrationibus ecclesiarum et episcoporum, benedictionibus abbatum, ordinationibus presbyterorum, in dedicatione ecclesiae tuae; in festivitate beati Grisogoni, et in anniversario consecrationis tuae die. Studeat ergo tua frateritas, plenitudine tantae dignitatis suscepta, ita strenue cuncta peragere, quatenus morum tuorum ornamenta eisdem valeant convenire. Sit vita tua subditis exemplum, ut per eam agnoscant quid appetere debeant, et quid cogantur vitare. Esto discretione praecipuus, cogitatione mundus, actione purus; discretus in silentio, utilis in verbo. Cura tibi sit magis hominibus prodesse, quam preesse. Non in te potestatem ordinis, sed aequalitatem oportet pensare conditionis. Stude ne vita doctrinam destituat, ne rursus vitae doctrina contradicat. Memento quia ars est artium regimen animarum. Semper omnia, studium tibi sit apostolicae sedis decreta firmiter observare, eique tamquam matri et dominae tuae humiliter oboedire. Ecce, frater in Christo carissime, inter multa alia, haec sunt pallei, ista sunt sacerdotii. Quae omnia facile, Christo adiuvante, adimplere poteris, si virtutum omnium magistram caritatem et humilitatem habueris, et quod foris habere ostenderis, intus habebis. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc nostram constitutionem infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostrae constitutionis paginam scientis, contra eam temere venire tentaverit, secundo tertioque commonita si non satisfactione congrua emendaverit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat, et a sacratissimo corpore ac sanguine dei et domini redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districte ultioni subiaceat. Conservantibus autem, sit pax domini nostri Iesu Christi, quatenus et hic fructum bonae actionis percipiant, et apud districtum iudicium praemia aeternae pacis inveniant. Amen. Ego Anastasius catholicae ecclesiae episcopus subscripsi. Ego Censius Portuensis et sanctae Rufinae episcopus subscripsi. Ego Gregorius Sabinensis episcopus subscripsi. Ego Guido presbyter cardinalis tituli sancti Gri-

sogoni subscripsi. Ego Manfredus presbyter cardinalis tituli sanctae Sabinae subscripsi. Ego Julius presbyter cardinalis tituli sancti Marcelli subscripsi. Ego Ubaldus presbyter cardinalis tituli sanctae crucis in Hierusalem subscripsi. Ego Octavianus presbyter cardinalis tituli sanctae Caeciliae subscripsi. Ego Astaldus presbyter cardinalis tituli sanctae Prisciae subscripsi. Ego Iohannes presbyter cardinalis tituli sancti Silvestri et Martini subscripsi. Ego Guido diaconus cardinalis sanctae Mariae in porticu subscripsi. Ego Iohannes diaconus cardinalis sanctorum Sergi et bachi subscripsi. Ego Iohannes presbyter cardinalis tituli sanctorum Iohannis et Pauli tituli Pamachii subscripsi. Datum Laterani per manum Rolandi sanctae romanae ecclesiae presbyteri cardinalis et cancelarii, XVI Kalendas Novembris, Indictione tertia, Incarnationis Dominicae anno MCLIII, pontificatus vero domini Anastasii IIII papae anno II.

Izdanja: KUKULJEVIĆ, *Codex diplomaticus*, II, str. 51-54; Ferrari CUPILLI, str. 33-39; C. F. BIANCHI, *Zara christiana*, vol. II, Zara, 1880., str. 502-505; SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus*, II, str. 76-79, n. 78.

Summary

ZADAR (ZARA) – A NEW ARCHBISHOPRIC AND METROPOLITAN SEE OF DALMATIA IN THE CONTEXT OF THE TWELFTH CENTURY

Day 17th October 1154 is one of the foremost dates in the long history of Church in Zadar. Namely, on this day pope Anastasius IV (1153-1154) proclaimed Zadar to become archbishopric and metropolitan see. The new archbishop Lampredius (cc. 1141-1178) gained, thus, four bishoprics: Krk, Rab, Osor and Hvar. Pope Hadrian IV (1154-1159), as a political ally of the Venetian dodge, subordinated the new archbishopric to the patriarch in Grado. This decision of pope was in accordance with Venetian political goals because this ecclesiastical subordination allowed stronger political relation between Venice and eastern Adriatic coast. At the same time, foundation of the new metropolitan see on the Dalmatian coast was a kind of punishment to the Hungarian-Croatian kings, who had alliance with the Sicilian kingdom. Therefore, the foundation of archbishopric of Zadar was not inspired only with the pastoral care but it was carefully planed political move of the Holy See. On the other hand, archbishop Lampredius and community of Zadar were not satisfied with pope's decision of Zadar's subordination and they tried to avoid it, though they did not manage in their attempts. Thus, Lampredius was forced to swear a solemn oath to patriarch of Grado. However, in the future Lampredius tried in every way to escape from the embrace of Venice and patriarch of Grado. But, alas, all these attempt were in vain since pope had to keep alliance with Venice in his struggle with the emperor Friedrich I Barbarossa.

At the end of this study author delivers a list of archbishops of Zadar. The list contains names of 62 archbishops, from the time of Lampredius up to present days.

KEY WORDS: *Dalmatia, Zadar, the Archdiocese of Zadar, ecclesiastical history, the Middle Ages*